

תמיכה במשפחות בתהליך פרידה וגירושין: חקיקה, מדיניות ופרקטיקות מיטביות סקירה בין-לאומית

יואה שורק זהר אור שרביט טל לנטו

עריכת לשון: מרב שני
תרגום לאנגלית (תקציר): עמי אשר
עיצוב גרפי: אפרת ספיקר

עורכת ראשית: רויטל אביב מתוק

המחקר בוצע ביוזמת מינהל שירותים אישיים וחברתיים במשרד הרווחה והביטחון החברתי
וג'וינט ישראל-אשלים ומומן בסיוע משרד הרווחה והביטחון החברתי

מכון מאירס ג'וינט ברוקדייל

ת"ד 3886 ירושלים 9103702

טלפון: 02-6557400

brook@jdc.org | brookdale.jdc.org.il

ירושלים | אדר א' תשפ"ד | מרץ 2024

תקציר

רקע

ממצאי מחקרים רבים הראו שלתהליך פרידה וגירושין של בני זוג שהם הורים לילדים ולעימות ההורי עלולות להיות השפעות שליליות על מצבם הרגשי, החברתי והבריאותי ועל תפקודם של כל בני המשפחה, ובפרט של הילדים. לפיכך, בעשורים האחרונים הולכת וגוברת המודעות לחובתה של המדינה להתערב בשלבים השונים של התהליך ולפעול לצמצום העימות ההורי, לקידום רווחתם של כל בני המשפחה ולשיפור מערכות היחסים ביניהם.

מטרה

מטרת-העל של סקירה זו היא לספק מידע שנאסף ממדינות מערביות מגוונות במטרה לטייב את הפיתוח של מדיניות הטיפול במשפחות המצויות בתהליך פרידה וגירושין בישראל. נושאי הסקירה קשורים רובם ככולם במשפחות המצויות בתהליך פרידה וגירושין: החקיקה ומדיניות הטיפול במשפחות אלו ובמשפחות עם עימות הורי; סוגי מענים שניתנים למשפחות אלו; מענים מותאמים ומונגשים למשפחות מקבוצות ייחודיות באוכלוסייה זו; חקרי מקרה בעניין מודלים אינטגרטיביים של שירותים למשפחות אלו; חסמים ואתגרים במתן שירותים למשפחות אלו; ועקרונות הפרקטיקה המיטבית.

שיטה

נערכה סקירה מעמיקה של ספרות מקצועית ואקדמית מכמה מדינות מערביות (אוסטרליה, ניו זילנד, אנגליה, נורווגיה, ארצות הברית, קנדה והולנד) בהיבטים של מדיניות, חקיקה, מודלים אינטגרטיביים, תוכניות ודרכי עבודה לסיוע למשפחות בתהליך פרידה וגירושין. המידע נאסף בחודשים ינואר עד ספטמבר 2023. החיפוש נעשה במנועי החיפוש Proquest ו-Google Scholar באמצעות שרשראות חיפוש שנועדו להשיב על שאלות המחקר. כמו כן נערכו עשרה ראיונות עם 13 מומחים: חוקרים, אנשי מקצוע ומנהלי שירותים ייחודיים למשפחות שנמצאות בתהליך פרידה וגירושין מארצות הברית, אוסטרליה, קנדה, אנגליה, הולנד ונורווגיה.

ממצאים

- **חקיקה ומדיניות הטיפול במשפחות שנמצאות בתהליך פרידה וגירושין ובמשפחות עם עימות הורי:** בעשורים האחרונים השתנו במדינות המערב תפיסות הנוגעות למשמורת ילדים ולהגדרת 'טובת הילד', וכיום התפיסה השלטת היא שטובת הילד דורשת מעורבות של שני ההורים בחייו. בהתאם, המגמה העיקרית במדינות המערב היא להגיע לפתרון סכסוכים בהסכמה בין ההורים מחוץ לכותלי בית המשפט הן כדי להפחית את השפעותיו השליליות של ההליך המשפטי, המתאפיין בשיח מתעמת, הן כדי להפחית את העומס על מערכת המשפט בטיפול במקרים מורכבים. בכל המדינות שנסקרו בדוח זה החוק מחייב לנסות לפתור סכסוכים בהסכמה טרם פנייה לבית המשפט, בפרט באמצעות גישור. מדינות אלו גם פיתחו מרכזי שירות במימון המדינה שמספקים שירותי ייעוץ, תוכניות חינוכיות וטיפוליות להורים, תהליך גישור ועוד.

- **מודלים ודרכי עבודה לסיוע למשפחות שנמצאות בתהליך פרידה וגירושין:** הן מתוך הספרות הן מן הראיונות עולה שבפעולות ההתערבות בשלבי תהליך הפרידה והגירושין לאורכו נאסף מידע על אודות המשפחות, נעשה אבחון של צורכיהן, המשפחות מטופלות ונעשים מאמצים למנוע החמרה של העימות ההורי. לצד רכיבים אלה זהו כמה רכיבים שתואמים את הצרכים הייחודיים לכל שלב: **בראשית תהליך הפרידה** נמנים עם מרבית פעולות ההתערבות הרכיבים הפצת מידע, ייעוץ והדרכה, וכן הערכה ואבחון צורכי המשפחה במטרה להפנות כל משפחה למסלול ההתערבות המתאים לה; **במהלך גיבוש ההסכם או ההליך המשפטי** פעולות ההתערבות מתמקדות בניסיון לגשר בין ההורים, להשיג שיתוף פעולה ביניהם ולהדריכם במסגרת תוכניות חינוכיות קבוצתיות; **לאחר גיבוש ההסכם או ההליך המשפטי** המענים ופעולות ההתערבות מופחתים באופן ניכר, ומוצעות תוכניות קבוצתיות להורים לאחר פרידה וגירושין ותוכניות לחיזוק הקשר בין הורים לילדים. ממצאים מתוך מחקרי הערכה של המענים המגוונים מצביעים על יעילותן של פעולות ההתערבות בתהליך הגירושין לאורכו בהשגת תוצאות רצויות הן להורים הן לילדים הן למערכת המשפטית ולשירותי הטיפול התומכים בהם.
- **מענים מותאמים ומונגשים לקבוצות אוכלוסייה ייחודיות:** פעולות ההתערבות והמענים למשפחות המצויות בתהליך פרידה וגירושין אינם הולמים תמיד צרכים של קבוצות אוכלוסייה ייחודיות, כגון ילדים, גברים, מיעוטים אתניים, משפחות להטב"ק ומשפחות שבהן ההורים נתונים בעימות בעצימות גבוהה. מתוך הפרקטיקות שנסקרו עולה שבכמה מדינות נעשות פעולות להתאמת המענים ותוכניות ההתערבות לאוכלוסיות אלה, אך נראה שהתהליך עדיין בראשיתו. הקבוצות שבעבורן נמצאו מענים מפותחים יותר ומעוגנים בפרקטיקות מבוססות ראיות הן ילדים ומשפחות שבהן העימות ההורי בעצימות גבוהה, ואף לקבוצות אלה המענים מעטים ויש קושי בהנגשתם.
- **חקרי מקרה:** ארבע מן המדינות שנבחנו בסקירה זו (**בריטניה, ארצות הברית, קנדה ואוסטרליה**) הכירו בצרכים הייחודיים של משפחות המצויות בתהליך פרידה וגירושין ובצורך בתוכנית לאומית מקיפה בעבורן. כלל התוכניות הלאומיות הקיימות שנסקרו לוו במחקרי הערכה ונמצא שהן תרמו להפחתת השימוש במערכת המשפטית, לשיפור היחסים בין ההורים ובינם לבין ילדיהם, לגיבוש הסכמות ולצמצום עצימות העימות ההורי והשפעותיו השליליות על כל בני המשפחה ועל הילדים בפרט. זאת ועוד, מרבית התוכניות הוסיפו לידע ולמיומנויות של אנשי המקצוע בתחום הטיפול במשפחות בתהליך פרידה וגירושין.
- **חסמים ואתגרים במתן שירותים למשפחות בתהליך פרידה וגירושין:** נמצאו שלושה חסמים מרכזיים במתן שירותים למשפחות בתהליך פרידה וגירושין: (1) התייחסות מעטה ולא מספקת למשפחות המצויות בשלבים מוקדמים של תהליך הפרידה והגירושין, המשפיעה על טיפול לא מותאם במשפחות והחרפת עצימות העימות ההורי; (2) חוסר התאמה והיעדר הנגשה של מענים לאוכלוסיות ייחודיות (כגון מיעוטים אתניים, גברים וילדים); (3) חוסר משאבים והיעדר השקעה בתוכניות כוללניות רחבות. חסמים אלו מתקשרים גם לחסמים שנמצאו בישראל.

המלצות

מומלץ לפעול לגיבוש מדיניות חברתית כוללנית למשפחות שנמצאות בתהליך פרידה וגירושין ולהפעלת שירותים כוללניים ורב-תחומיים הן במסגרת בתי המשפט למשפחה הן מחוצה לה.

מומלץ לפעול לפי עקרונות הפרקטיקה המיטבית שעלו מסקירת הספרות ומן הראיונות, ואלה הם:

1. להשקיע את מרב המאמצים בסיוע למשפחות בתהליך הפרידה והגירושין מוקדם ככל האפשר
2. לפעול לקידום גישה של ההורים למידע משפטי אמין ולאפיון המשפחה וצרכיה במטרה להפנותה למסלול ההתערבות המתאים לה
3. לפעול לפיתוח מערך טיפול, ליווי ותמיכה רב-מקצועי, הכולל סיוע משפטי, טיפולי וכלכלי
4. להפעיל תוכניות לשיפור התקשורת בין ההורים
5. להפעיל תוכניות הדרכה חינוכיות להורים בהפניית בתי המשפט
6. לפתח שירותי מעקב ותוכניות לחיזוק מערכות היחסים המשפחתיות לאחר הסכם הגירושין או ההליך המשפטי
7. לפעול לפיתוח מענים מותאמים ומונגשים לקבוצות אוכלוסייה ייחודיות

תוכן עניינים

1	1. מבוא
3	2. הסקירה
3	2.1 מטרה
3	2.2 שיטה
4	3. חקיקה ומדיניות הטיפול במשפחות שנמצאות בתהליך פרידה וגירושין ובמשפחות עם עימות הורי
6	3.1 פתרון סכסוכים בהסכמה
8	3.2 מרכזי שירות ממשלתיים למשפחות שנמצאות בתהליך פרידה וגירושין
11	3.3 סיכום והשוואה בין המדינות
14	4. מודלים ופרקטיקות לסיוע למשפחות בתהליך פרידה וגירושין
14	4.1 סוגי מענים על פני רצף תהליך הגירושין
28	4.2 מענים מותאמים ומונגשים לקבוצות ייחודיות באוכלוסייה
45	4.3 חסמים ואתגרים במתן מענים למשפחות בתהליך פרידה וגירושין
48	4.4 עקרונות הפרקטיקה המיטבית
53	5. חקרי מקרה – מענים ממשלתיים כוללניים למשפחות שנמצאות בהליך גירושין
53	5.1 בריטניה
57	5.2 ארצות הברית
61	5.3 קנדה
67	5.4 אוסטרליה
71	5.5 סיכום: מענים ממשלתיים כוללניים
73	6. סיכום והמלצות
73	6.1 סיכום
76	6.2 המלצות
77	עוד פרסומים של המכון בנושא
78	מקורות
95	נספחים
95	נספח א: תיאור המרואיינים
96	נספח ב: מיפוי תוכניות וממצאי הערכה עיקריים שלהן

רשימת לוחות ותרשימים

12	לוח 1: מעורבות המדינה בתהליכי פרידה וגירושין (חקיקה ומדיניות) – השוואה בין מדינות
17	לוח 2: מסלולים של מקרי משפחה: סוגי מקרים וזמן מוערך (בית המשפט במרילנד)
25	לוח 3: מיפוי תוכני התוכניות
26	לוח 4: מיפוי טכניקות ההתערבות
95	לוח א-1: תיאור המרואיינים
96	לוח ב-1: דוגמאות לתוכניות חינוכיות להורים בתהליכי פרידה וגירושין בהפניית בית משפט שהוכחו במחקר כתוכניות יעילות
97	לוח ב-2: דוגמאות לתוכניות קבוצתיות להורים בתהליכי פרידה וגירושין שהוכחו במחקר כיעילות
101	לוח ב-3: דוגמאות לתוכניות קבוצתיות לילדים
54	תרשים 1: מודל לוגי של תוכנית Reducing Parental conflict Programme (RPC) – בריטניה
66	תרשים 2: מודל לוגי של תוכנית SFI – קנדה

1. מבוא

הליך פורמלי של גירושין הוא הפעולה החוקית המסיימת קשר נישואין, אך גירושין אינם אירוע נקודתי המתרחש בנקודת זמן אחת, אלא תהליך מתמשך שמתחיל עוד טרם התקבלה החלטה סופית על פירוק הנישואין, ונמשך זמן רב לאחר סיום ההליך הפורמלי (Amato, 2010; Cabilar & Yilmaz, 2022). לפי הגדרה רחבה יותר של המושג, גירושין הוא אירוע מורכב שמשנה את מסלול החיים של כל בני המשפחה ומשפיע עליהם במישורים מגוונים, כגון הכלכלי, המשפטי, הרגשי והחברתי, וכן על מערכות יחסים והתנהגות יום-יומית (Amato, 2000; Cabilar & Yilmaz, 2022). הגירושין נחשבים לאחד מאירועי החיים הקשים ביותר. על פי רוב הם אינם מתוכננים, ויש בהם מתח, התנגשות רצונות, בלבול, אובדן, סטיגמטיזציה ולחץ (רבין, 2010).

העלייה בשיעור הגירושין במדינות רבות בעולם בחמישים השנים האחרונות היא אחד השינויים הדרמטיים בתחום חיי המשפחה. חוקרים סבורים שמקורה בכמה תהליכים חברתיים ותרבותיים שהתרחשו במקביל: (1) תמורות שאפשרו לנשים ליזום גירושין בקלות רבה יותר, כגון שוני במעמדן החברתי, הצטרפותן למעגל העבודה, הפעילויות שנקטו לקידום שוויון זכויות בין המינים והתחזקות עצמאותן הכלכלית (Gottman & Notarius, 2002); (2) הגבלת הציפייה להגשמה עצמית באמצעות נישואין; (3) התמעטות בנכונות להתפשר על מערכות יחסים לא מספקות; (4) גידול בלגיטימציה לריבוי מערכות יחסים במקום קשר זוגי מתמשך (Amato et al., 2003); (5) עלייה בתוחלת החיים, המאריכה את משך הנישואין ומגבירה את ההיתכנות לגירושין גם בגיל מאוחר (Krupp, 2012).

בעבר דבקה סטיגמה בגירושין, והם נתפסו כמעשה לא מוסרי המאיים על יציבות החברה (Gottman, 1993). עם השנים פחתו הסטיגמה וההאשמה החברתית שנלוו לגירושין. משום כך במדינות מערביות רבות החלו להקל על זוגות שבוחרים להיפרד: **בארצות הברית, אוסטרליה, ואנגליה** חל שינוי חוקתי שבעקבותיו אין חובה להוכיח אשמה של אחד מבני הזוג (no-fault divorce) כדי לקבל אישור גירושין; מרבית מדינות ה-OECD החליפו את המחסומים החוקתיים הרבים לגירושין בחוקי גירושין ליברליים, ושיעור הגירושין צמח. השפעות השינויים הקיצוניים בחקיקה נקראו 'מהפכת הגירושין' מאחר שנראה שהשינויים החוקתיים הגיעו בעקבות העלייה בשיעור הגירושין ולא לפנייה (Hiller & Recoules, 2013).

בעשורים האחרונים – בעולם המערבי בכלל ו**בישראל** בפרט – יש עדות לירידה בשיעור הנישואין ועלייה בשיעור הגירושין. אולם, אוכלוסיית המשפחות המצויות במשבר פרידה וגירושין היא מגוונת וקיים קושי משמעותי לאמוד את היקפה. **בישראל**, משפחות אלו כוללות זוגות אשר נישאו והתגרשו ברבנות, זוגות אשר נישאו בחוץ לארץ ואינם מוכרים ברבנות, זוגות אשר נישאו בארץ והתגרשו בחוץ לארץ וזוגות שנפרדו אך לא נישאו מלכתחילה. מכיוון שהגדרתה של אוכלוסיית היעד מורכבת ולא כל הזוגות הנפרדים רשומים כנשואים, חסרים נתונים על ההיקף של מכלול המשפחות המצויות במשבר פרידה וגירושין ונדרשות לסייע להן.

מנתוני ה-OECD עולה שבשנת 2020 נע שיעור הגירושין הגולמיים (crude divorce rates) בין 0.7 לכל 1,000 איש **באירלנד ומקסיקו** ל-2.7 לכל 1,000 איש **בדנמרק, לטביה וליטא**. בשנה זו היה שיעור הגירושין ברוב מדינות ה-OECD (בכל המדינות מלבד **אסטוניה, הונגריה, לטביה, סלובניה וארצות הברית**) גבוה יותר לעומת שיעור הגירושין בשנת 1970. בחלק מהמדינות (**ישראל**,

בלגיה, יוון, קוריאה, לוקסמבורג, הולנד ופורטוגל) שיעור הגירושין גדל פי יותר משניים מאז 1970 (OECD, 2022). עם זאת, לפי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (למ"ס) (2023), שיעור הגירושין בישראל בעשור האחרון (2012–2021) נותר די יציב, והוא עומד על בין 1.7 ל-1.8 לכל 1,000 איש.

ראוי לציין שתהליכי פרידה וגירושין רווחים בכל שכבות האוכלוסייה החברתיות-כלכליות, ובכל אחת מהן הם עלולים לערער את המערכת המשפחתית, שאמורה לספק לילדים מענה לצורכיהם הרגשיים והנפשיים ולהעניק להם תמיכה, הגנה וביטחון (Amato, 2000; Amato, 2014), לדוגמה במצב שבו ההורים מתקשים להתמודד עם ההפרדה בין הזוגיות המפורקת ובין ההורות המתמשכת (קפולניק ואח', 2017). אי לכך, תחום הסיוע למשפחות שמצויות בתהליך פרידה וגירושין מעורר עניין רב בקרב הציבור הרחב ואנשי מקצוע, ונראה שמתחדדת ההבנה בעניין ההשפעות הרגשיות, ההתנהגותיות, החברתיות והבריאותיות של הגירושין על בני המשפחה והילדים, המעורבים לעיתים בעל כורחם (משרד הרווחה והשירותים החברתיים, 2014).

בעשורים האחרונים התפתחה ההבנה שכדי למנוע את העימות ההורי או לצמצם את עצימותו ואת השפעותיו השליליות על כל בני המשפחה רצוי שהמדינה תתערב בשלבים השונים של הגירושין והפרידה (Boshier et al., 2013). רמת המעורבות של המדינה נקבעת על פי המידה שבה היא פועלת בהיבטים אלה: (1) יחס למסגרת החוקית שבתוכה פועלות המשפחות; (2) חיוב הורים בהליכי גירושין לקבל סיוע; (3) פיתוח שירותים ופועלות התערבות למשפחות; (4) מימון השירותים לכלל האוכלוסייה או למעוטי יכולת; (5) פיקוח על נותני השירותים. ככל שהמדינה פועלת למגוון מענים רחב יותר, כך התערבותה מקיפה יותר (Murphy & Singer, 2016). מדינות רבות החלו לעסוק בשאלת השלב של הסכסוך שבו הן מעוניינות להתערב: בטרם ההגעה להסכם גירושין, במהלך גיבוש ההסכם הפורמלי או לאחר תהליך הגירושין הפורמלי (שרביט ואח', 2020).

בישראל, משרד הרווחה והביטחון החברתי, עמותות ומשרדי ממשלה נוספים מציעים מגוון שירותים ודרכי התערבות שמיועדים לסייע למשפחות שנמצאות בתהליך פרידה וגירושין להתמודד עם מגוון בעיות וצרכים הנובעים מהמשבר שעיימו הן מתמודדות (DNAIdea, 2022). משרד הרווחה והביטחון החברתי וג'וינט-אשלים מבקשים להגביר את המאמצים ולפעול להסדרת המענים. לשם כך הם ביקשו ליצור הליך למידה רחב היקף הכולל בחינה של כלל המענים הייעודיים למשפחות בתהליך פרידה וגירושין ואיתור פערים בשירותים הקיימים ביחס לצרכים המרכזיים של האוכלוסייה בישראל (ראו DNAIdea, 2022). לשם כך הם פנו לצוות המחקר במכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל בבקשה לערוך סקירה בין-לאומית ולספק להם מידע ותובנות שיסייעו בתהליך פיתוח המדיניות ורצף המענים למשפחה כיחידה, וכן להורים וילדים, כל אחד בנפרד, במשפחות המצויות בתהליך פרידה וגירושין בישראל.

2. הסקירה

2.1 מטרה

מטרת-העל של סקירה זו היא לאסוף מידע ממדינות מערביות מגוונות במטרה לסייע בפיתוח מדיניות הטיפול במשפחות שנמצאות בתהליך פרידה וגירושין בישראל. מטרת הסקירה היא לקדם את ההבנה בדבר השאלות האלה:

1. אילו מגמות חלו בחקיקה ובמדיניות הטיפול במשפחות שנמצאות בתהליך פרידה וגירושין ובמשפחות עם עימות הורי?
2. מהם סוגי המענים שניתנים למשפחות שמצויות בתהליך הפרידה והגירושין: בראשיתו, במהלך גיבוש ההסכם או ההליך המשפטי ואחרי גיבוש ההסכם או ההליך המשפטי?
3. אילו מענים מותאמים ומונגשים פותחו בעבור משפחות שנמצאות בתהליך פרידה וגירושין מקבוצות ייחודיות באוכלוסייה?
4. מהם החסמים והאתגרים במתן שירותים למשפחות שנמצאות בתהליך פרידה וגירושין?
5. אילו מדינות מציגות מודלים אינטגרטיביים של שירותים למשפחות שנמצאות בתהליך פרידה וגירושין ויכולות לשמש לחקרי מקרה?
6. מהן ההמלצות בספרות המקצועית והמחקרית בתחום לפרקטיקה מיטבית עם משפחות בתהליך פרידה וגירושין?

2.2 שיטה

סקירת ספרות: נערכה סקירה מעמיקה של ספרות מקצועית ואקדמית ממדינות מערביות שונות (**אוסטרליה, ניו זילנד, אנגליה, נורווגיה, ארצות הברית, וקנדה**) בהיבטים של מדיניות, חקיקה, מודלים אינטגרטיביים ופרקטיקות לסיוע למשפחות בתהליך פרידה וגירושין. המידע נדלה בין היתר מאתרי אינטרנט של משרדי ממשלה, רשויות וארגונים נותני שירותים, ממאמרים אקדמיים ומספרות אפורה, ובכלל זה ניירות מדיניות של ארגונים הפעילים בנושא ומחקרי הערכה. איסוף החומרים נעשה בחודשים ינואר-ספטמבר 2023 באמצעות שרשראות חיפוש שנועדו לענות על שאלות המחקר:

- (Divorce parents OR family in divorce OR family in separation) AND (Policy) AND (trends OR initiatives OR reforms)
- (Divorce parents OR family in divorce OR family in separation) AND (Legislat)
- (Divorce parents OR family in divorce OR family in separation) AND (models OR strategies OR Programs OR state involvement OR policy)
- (Divorce parents OR family in divorce OR post-divorce) AND (Hight conflict) AND (services OR programs OR professional training)
- (Divorce parents OR family in divorce OR family in separation) AND (best practices OR impact indicators)
- (Divorce parents OR family in divorce OR family in separation) AND (challenges OR barriers) AND (legislation OR implementing OR policy)

ראיונות עומק חצי מובנים: נערכו ראיונות עם חוקרים, אנשי מקצוע ומנהלי שירותים ייחודיים למשפחות שנמצאות בתהליך פרידה וגירושין **מארצות הברית, אוסטרליה, קנדה, אנגליה, הולנד ונורווגיה**. בסך הכול נערכו עשרה ראיונות עם 13 מומחים (ראו פירוט המרואיינים בנספח א). הראיונות נערכו בחודשים אוגוסט-אוקטובר 2023.

3. חקיקה ומדיניות הטיפול במשפחות שנמצאות בתהליך פרידה וגירושין ובמשפחות עם עימות הורי

העלייה בעשורים האחרונים בשיעור הגירושין ובשכירותם של סכסוכים משפחתיים הביאה לעיסוק נרחב בשאלת תפקיד המדינה בפתרוןם ובאופן שבו עליה להתערב ולהשפיע על המקום שבו מתנהל הסכסוך המשפחתי ועל מקומו של בית המשפט בפתרון סכסוכים משפחתיים. בעבר, הטיפול במשפחות שמצויות במשבר פרידה וגירושין התמקד בעיקר במתן מענים מצד המערכות המשפטיות. הפנייה לערכאה משפטית אפשרה ליחידים לממש את זכויות הפרט שלהם ואפשרה למדינה להבטיח את מימוש זכויותיהם של הילדים במשפחה (Boshier et al., 2013; Capdevila Brophy et al., 2020).

עד שנות ה-60 וה-70 של המאה ה-20 ולפני פיתוח הגישה 'גירושין ללא אשם' (no-fault divorce) רק הצד ה"לא אשם" – שהיה יכול להוכיח שבן הזוג או בת הזוג פעלו באופן לא הולם, כגון נאפו, התאכזרו אליו או נטשו אותו, ולפיכך היה אשם בהפרת החוזה הזוגי – היה זכאי לפתוח תיק גירושין. גירושין היו במהותם בעלי אופי מתעמת: בני הזוג לא דורבנו לעשות ככל יכולתם כדי לסיים את נישואיהם בדרך שיתופית – אדרבה, נאסר עליהם לעשות זאת. אולם גם כיום, לאחר ההכרה בגישה, בתי המשפט לענייני משפחה עוסקים בליטיגציה אזרחית שבמסגרתה כל צד מיוצג על ידי עורך דין ומעוניין להביא לתוצאה הטובה ביותר בעבורו (Aviel, 2018). מחקרים רבים הצביעו על השפעותיו השליליות של ההליך המשפטי, המתאפיין בשיח מתעמת, שעלול להחרף את העימות ולהעצים את הפגיעה בבני המשפחה בכלל ובילדים בפרט (Boshier et al., 2013).

יתרה מזו, עימותים בעצימות גבוהה מכבידים ומעמיסים על מערכת המשפט, ומשום כך היכולת לתת מענה בבתי משפט לצרכים הייחודיים של אוכלוסייה זו מוגבלת, כל שכן מכיוון שסכסוכי גירושין בעצימות גבוהה מאופיינים בתביעות חוזרות ונשנות לבתי המשפט ובנטייה שלא לכבד הסכמי הורות (Boshier et al., 2013; Capdevila Brophy et al., 2020). לכן, מדינות רבות פעלו ועדיין פועלות לשינויים חוקתיים, מוסדיים וחברתיים שמטרתם להוציא את הסכסוך מבית המשפט במידת האפשר, ולשלב רכיבי טיפול למשפחות בשלבים מוקדמים של הסכסוך במסגרת המערכת המשפטית (מתוקף צו) ומחוצה לה (באופן וולונטרי) (Murphy & Singer, 2016).

משמורת ילדים וטובת הילד

במדינות המערב חלו שינויים בתפיסות שנוגעות למשמורת ילדים ולהגדרת טובת הילד, ושינויים אלה חוללו בשנים האחרונות תמורה בחקיקה ובעיצוב המדיניות בנוגע לגירושין ולטיפול בעימות הורי. כדי להבין את השינויים בחקיקה יש להבין ראשית את המכנה התפיסתי בנוגע לילדים: גירושין הם משבר קשה בעבור הילדים מאחר שהם משנים את התנאים שבהם הילדים מתפתחים ומתחנכים ומערערים את המערכת המשפחתית שאמורה להעניק להם הגנה, ביטחון ותמיכה (Amato, 2000; Harold & Sellers, 2018). ככל שהעימות ההורי בעצימות גבוהה יותר, כך יהיו ההשפעות האפשריות ארוכות טווח, קשות ואף הרסניות יותר לילדים, להורים ולמשפחה המורחבת (Cummings & Davis, 2010). לפי נתוני המועצה לשלום הילד (2023), בקרב הילדים שהיו בטיפול במסגרת חירום אינטרנית בשנים 2019–2021, חלה עלייה בשיעור אלו שהסיבה העיקרית להפנייתם הייתה סכסוך פרידה או גירושין בעצימות גבוהה (מ-8.3% בשנת 2019 ל-11.8% בשנת 2021).

רכיב מרכזי בחקיקה המסדירה גירושין במדינות המערב קשורה בתפיסה של מהות 'טובת הילד'. עם השינויים בהבנת טובת הילד השתנו הפרדיגמות המנחות משמורת ילדים (Mendes & Ormerod, 2021). בתחילת המאה ה-20, כשהגירושין נקבעו במרבית המדינות על בסיס האשמה, ניתנה המשמורת לצד ש"אינו אשם". בתקופה ההיא על פי רוב יזמו הנשים את הגירושין, וכדי לקבל משמורת היה עליהן להוכיח שהגירושין לא היו באשמתן (Nathan, 2014). בהמשך קבעו בתי משפט לענייני משפחה את **דוקטרינת 'הגיל הרך'**, שנשענה על ההנחה שהאם, בשל היותה אישה, מתאימה יותר לגדל את הילד (במיוחד ילדים מתחת לגיל שלוש) ולטפל בו. דוקטרינה זו שימשה בסיס לחקיקת חוקים בדיני המשפחה בארצות הברית, באנגליה ובמדינות נוספות במחצית הראשונה של המאה ה-20 (Nathan, 2014). בשנות ה-60 מתחה התנועה הפמיניסטית ביקורת על דוקטרינה זו, ובהמשך הצטרפה לביקורת תנועת זכויות האבות בארצות הברית (The Fathers' Rights Movement), שפעלה בשנות ה-70. תנועות אלו קראו לאימוץ של פרדיגמת **המשמורת**, שהיא ניטרלית למגדר.

בעקבות הביקורת החלה הפרדיגמה להשתנות בשנות ה-80, ומגמת השינוי נמשכת עד היום (Mendes & Ormerod, 2021). בעשור האחרון אין מסתפקים בניתוק הקשר בין מגדר ומשמורת, אלא משתדלים שלא לקבוע משמורת בלעדית לאחד מההורים ומדגישים את חשיבות המעורבות של שני ההורים בחייו של הילד (DiFonzo, 2014). במישור החקיקה ניכרת במדינות המערב מגמה לקידום שוויון אחריות הורית וחלוקת זמן במנותק מגילו או מינו של הילד. מקורה של נטייה זו בהכרה ביתרונות של מעורבותם של אבות לאחר פרידה וממחקר נרחב על השפעת העימות ההורית על רווחת הילדים (Capdevila Brophy et al., 2020).

בנובמבר 1989 אימצה העצרת הכללית של האו"ם את 'אמנת האו"ם בדבר זכויות הילד' (UNCRC). אמנה זו משקפת הסכמה רחבה של מרבית המדינות החברות באומות המאוחדות בדבר המזער (המינימום) שדרוש לילדים בכל מקום בעולם. האמנה שינתה את ההתייחסות לילדים ממי שרק זקוקים להגנה, לבעלי זכויות פוליטיות, אזרחיות, כלכליות ותרבותיות. הסעיף השלישי באמנה קובע **שטובת הילד** תהיה שיקול עיקרי בכל הפעולות שנוקטים מוסדות רווחה ציבוריים או פרטיים, בתי משפט, רשויות מנהליות או גופים מחוקקים, אולם המושג טובת הילד אינו מוגדר באמנה (Mendes & Ormerod, 2021).

כמה מדינות, למשל **אוסטרליה, אנגליה, ארצות הברית, קנדה וניו-זילנד**, שבהן נקבעה בחקיקה טובת הילד כגורם המכריע בסכסוכי משמורת, מציבות רשימת גורמים שיש להביא בחשבון בעת ההכרעה על טובת הילד ובהתאם לכל מקרה לגופו (Austin et al., 2013).

באוסטרליה נעשתה בשנת 1995 רפורמה בחוק המשפחה (Family Law Act, 1975, להלן: FLA). לראשונה הוצגו גורמים שעל בית המשפט לשקול בבואו לקבוע מהי טובת הילד, ובכללם: אופי הקשרים של הילד עם כל אחד מההורים ועם מבוגרים וילדים רלוונטיים אחרים ויכולתו של כל הורה לספק את צרכיו ורצונו של הילד. התיקונים משנת 1995 קבעו שלילד יש זכות להיות בקשר עם שני ההורים ולהיות מטופל בידיהם. התיקונים השרישו את המינוח שטומן במושג '**אחריות הורית**', המנתק את הקשר בין משמורת פיזית לקבלת החלטות, בין של אחד ההורים בין של שניהם (Rathus, 2020; Keogh et al., 2018).

מאז נעשו עוד שני שינויים מרכזיים בחוק האוסטרלי: בשנת 2006 נכנסה לתוקף ב-FLA רפורמה נוספת בעלת משקל, ובמסגרתה עבר הדגש מאחריות הורית ל'**הורות משותפת**', הטומנת בחובה את ההנחה שטובת הילד היא שלהוריו תהיה אחריות הורית משותפת ושווה, להוציא מקרים של אלימות במשפחה. כך נערך גם שינוי ברשימת הגורמים שעל בית המשפט לשקול, ואלו

הפכו היררכיים – בראש שני שיקולים מרכזיים ואחריהם רשימה ארוכה של שיקולים נוספים. שני השיקולים המרכזיים הם: (1) מערכת יחסים משמעותית עם שני ההורים היא לתועלת הילד; (2) יש צורך להגן על הילד מפגיעה פיזית או פגיעה נפשית כתוצאה מהתעללות, הזנחה או אלימות במשפחה. בשנת 2012 נעשה שינוי נוסף, ולפיו יש לתת משקל רב להגנה על הילד וכחות משקל למערכת יחסים משמעותית של הילד עם שני הוריו (Keogh et al., 2018; Rathus, 2020).

באנגליה, החוק שנחקק (Children Act, 1989) בעקבות אמנת האו"ם בדבר זכויות הילד, הציב רשימה הכוללת שבעה גורמים שעל בית המשפט להביא בחשבון בעת קבלת החלטות שנוגעות לרווחת הילד:

1. רצונותיו ורגשותיו של הילד שאפשר לזהותם ונשקלים בהתאם לגילו והבנתו
2. צרכיו הפיזיים, הרגשיים והחינוכיים
3. השפעה סבירה של כל שינוי בנסיבות על הילד
4. גילו, מינו, מוצאו וכל מאפיין של הילד שבית המשפט יראה כרלוונטי
5. כל נזק שנגרם או שעלול להיגרם לילד
6. עד כמה יכול כל אחד מהוריו וכל אדם אחר רלוונטי בעיני בית המשפט לספק את צרכיו
7. מכלול הסמכויות שעומדות לרשות בית המשפט לפי החוק בהליך הנדון

בקנדה, חוק הגירושין (Divorce Act, 1985) קובע 12 גורמים שיש להביא בחשבון בקביעת טובת הילד, ובראשם שמירה על ביטחונה הפיזי, הרגשי והנפשי. נוסף על אלו יש שמונה גורמים שיש לשקול ונוגעים לאלימות במשפחה. יש לציין שהחוק קובע שבית המשפט לא יתחשב בהתנהגותו של אדם בעבר, אלא אם היא רלוונטית למיצוי זמן ההורות שלו, לאחריותו לקבלת החלטות או למגע עם הילד.

לסיכום, בשנים האחרונות שיקולי משמורת על ילדים הולכים ומתמקדים באחריותם המשותפת של שני ההורים בטיפול בילדים, ובו בזמן מביאים בחשבון היבטים של טובת הילדים, רווחתם הנפשית והפיזית ומילוי צורכיהם ורצונם ככל שאפשר. מגמות אלו השפיעו הן על החקיקה הן על שירותים ממשלתיים שפותחו למשפחות אלו.

להלן יוצגו חוקי הגירושין ומדיניות הטיפול בגירושין **באוסטרליה, אנגליה, נורווגיה, קליפורניה ארצות הברית וקנדה**. ראשית תוצג מגמת החקיקה בנושא של פתרון סכסוכים בהסכמה ולאחר מכן יוצגו השירותים שכל מדינה מציעה למשפחות שמתמודדות עם פרידה וגירושין.

3.1 פתרון סכסוכים בהסכמה

מסקירת החוקים במדינות שצינו התברר שבכולן יש חוקים המחייבים – במידה זו או אחרת – זוגות שנפרדים להגיע להסכמות מחוץ לכותלי בית המשפט באמצעות שיטות לפתרון סכסוכים, ובייחוד בגישור. החקיקה נובעת מעומס על בתי המשפט בטיפול במקרי גירושין ובגלל השפעותיו השליליות של ההליך המשפטי.

בשנת 1980 הייתה **קליפורניה בארצות הברית** המדינה הראשונה שהציגה את המנגנון של גישור חובה לכל ההורים שנתונים בסכסוכי משמורת. את הסיוע נתנו בעיקר אנשי מקצוע בתוך מערכת המשפט. כיום, החוק בקליפורניה (California Family Code) קובע שבמקרים שבהם הזמן המשווער למשפט הוא יותר מחמש שעות, הצדדים חייבים להיעזר באחד מן הפתרונות ליישוב סכסוכים לפני ההליך המשפטי: גישור מרצון, בוררות, הערכה ניטרלית, ועידת הסדר מוקדם או חלופה אחרת (Steyn, 2016).

בעקבות קליפורניה, חוקקו מדינות נוספות חוקים שמחייבים הורים לנסות ולפתור סכסוכים בהסכמה טרם יפנו לבית המשפט. **באנגליה**, קובע החוק (Family Law Act, 1996) שהורים שהגיעו להסכמה בעניין טיפול בילד אינם חייבים להגיע לדיונים בבית המשפט, אך במקרים של חוסר הסכמה עליהם לנסות למצות כל דרך להשיג הסכמה (למשל בגישור) לפני פנייה לבית המשפט בבקשה לפתרון הסכסוך ולפני תחילת הדיון הראשון (למעט מקרים של אלימות במשפחה) (Hak & Ibrahim, 2009).

באוסטרליה, הרפורמה בחוק המשפחה (FLA) מ-2006 קבעה שעל הורים לנסות לפתור סכסוכים משפחתיים בהסכמה. ה-FLA מגדיר פתרון סכסוכים משפחתיים כתהליך שבו יועץ עצמאי ליישוב סכסוכים משפחתיים עוזר לאלה שנפגעו או למי שעשויים להיות מושפעים מפרידה או גירושין לפתור חלק מהסכסוכים שלהם או את כולם.

בקנדה, משנת 2021 ואילך קובע חוק הגירושין שעל ההורים מוטלת החובה להגן על ילדיהם מפני סכסוכים בין ההורים שעניינם בעיות הורות ולתמוך בילדיהם. הוראות ההורות החדשות של חוק הגירושין מציינות שיש למצות אפשרויות יישוב סכסוכים משפחתיים שאינם מחייבים פנייה לבית המשפט באמצעות משא ומתן, גישור ומשפט שיתופי. חלק מהמחוזות בקנדה מתירים גם שימוש בבוררות.

בנורווגיה, היו כמה שינויים בדרישות החוקיות גישור. בהשפעת ארצות הברית חוקקה נורווגיה בשנת 1991 את חוק הנישואין (The Marriage Act, 1991), והפכה את הגישור לחובה לכל הזוגות הנשואים שנפרדים והורים לילדים מתחת לגיל שש-עשרה. בכך הייתה מן המדינות הסקנדינביות הראשונות שחוקקו ברוח זו. לפי החוק חויבו ההורים לפנות לגישור בטרם יוכלו לפתוח תיק בבית המשפט. תפקיד המגשרים הוא לסייע להורים בגיבוש הסכמים כתובים בדבר ביקורים ומגורים, לתת להם מידע מוסמך על ההשפעות הכספיות של ההסדרים וליידע אותם על תגובות ילדיהם ועל צורכיהם הקשורים לפרידה, במקרים שבהם הם פוגשים את הילדים. הגישור ללא תשלום ובו שישה מפגשים. משימת הגישור ניתנה בעיקר למטפלים ולעובדים סוציאליים במרכזי הדרכה משפחתיים, שירות ציבורי הנפוץ ברחבי נורווגיה.

בשנת 2004 הורחבה בחוק חובת הגישור גם להורים לא נשואים. כדי להבטיח את שיתוף הפעולה שלהם התנו רשויות הרווחה את התמיכה הכספית בהצגת תעודה המעידה שהם עברו גישור. הדבר תרם לגידול ניכר במספר תיקי הגישור. בד בבד צומצם מספר פגישות החובה לאחת, והגבול העליון נקבע לשבעה מפגשים. נקבע שאם ההורים אינם מגיעים להסכמה בתוך שבע פגישות הם זכאים לפתוח תיק בבית המשפט, שם הם יכולים לבחור בין הליך בתיווך בית המשפט ובין ליטיגציה מסורתית (Grape et al., 2021).

בכל המדינות שנסקרו בדוח זה נמצא שהסכמים שמנוסחים מחוץ לבתי המשפט אינם מחייבים משפטית. **בקליפורניה** (Divorce.com, 2024) **ובנורווגיה** (Barne - og likestillingsdepartementet, 2009) שופט חייב לאשר את ההסכם; גם **בקנדה** (Department of Justice Canada, n.d-b) מעבירים את ההסכם לגישור בית המשפט במסלול מהיר של 'גירושין ללא מחלוקת' (Department of Justice Canada, n.d-b).

לעומת זאת, **באנגליה** (Family Mediation Council, n.d) **באוסטרליה** אין חובה לאשר את ההסכם בבית המשפט, אלא אם רוצים שיהיה מחייב משפטי (למשל מחשש של מחלוקות בהמשך) (Attorney General Department, 2019).

לא כל המדינות מחייבות זוגות מתגרשים לפנות לסיוע בפתרון סכסוכים. למשל **בדנמרק** (Borger, 2023), **אוסטריה** (Federal Chancellery Republic of Austria, 2023) **וצרפת** (République Française, 2024) הגישור אינו חובה, אולם המדינות מעודדות שימוש בו, **באוסטריה** המדינה מסייעת במימון הגישור. יש לציין שב**צרפת** החלו בפילוט של גישור חובה בכמה אזורים במדינה.

גם **בהולנד** החוק אינו מחייב גישור, אך הורים שנפרדים מחויבים לנסח 'תוכנית הורות', מסמך שבו בני הזוג כותבים את ההסכמות ביניהם באשר לטיפול בילדים וגידולם לאחר הפרידה. המסמך אמור להציג הסכמות בדבר הסדרי ראייה, והאופן שבו ההורים מיידעים זה את זה ומתייעצים זה עם זה בדבר נושאים חשובים שקשורים לילד (כמו חינוך) ומזונות. בריאיון עם מטפלות בתוכנית No Kids in the Middle מהולנד הן טענו שתוכנית ההורות אינה מספקת שכן ההסדר אינו מלווה כדי הנחיה להורים ואי אפשר לאוכפו. יתר על כן, הן סבורות שהדרישה לנסח תוכנית הורות בעת הפרידה מחריפה מחלוקות ומונעת מבני הזוג זמן הסתגלות למצב החדש.

לסיכום, במדינות שנסקרו עולה שיש מדינות שמחייבות הליך של פתרון סכסוכים בטרם הליך משפטי ומעגנות זאת בחקיקה, ויש מדינות שאינן מחייבות זאת, אך מעודדות שימוש בהליך שכזה. להליכים אלו לרוב אין תוקף משפטי מחייב, והם לא תמיד מצליחים למנוע פנייה לבית משפט, בעיקר במקרים שבהם העימות הוא בעצימות גבוהה.

לצד פעולות ההתערבות של פתרון סכסוכים למשפחות בתהליך פרידה וגירושין, מדינות שונות פיתחו והקימו מרכזי שירות ממשלתיים במטרה לספק מענה לצורכיהן הייחודיים של משפחות אלו. בסעיף הבא יוצגו שירותים מרכזיים ב**אוסטרליה**, **אנגליה**, **קנדה**, **קולומביה הבריטית**, **קליפורניה** ו**נורווגיה**.

3.2 מרכזי שירות ממשלתיים למשפחות שנמצאות בתהליך פרידה וגירושין

בכל המדינות שנסקרו מופעלים מרכזי שירות שנותנים מענה למשפחות שנמצאות בתהליך פרידה וגירושין. ב**אוסטרליה**, במסגרת הרפורמה בדיני המשפחה בשנת 2006 שקבעה שעל הורים לנסות לפתור סכסוכים משפחתיים בהסכמה, הוקמה רשת של 65 מרכזי קשר משפחתי ברחבי המדינה – מרכז לכל 300,000 איש. המרכזים נועדו להיות המסגרת האחרונה לטיפול בסכסוכי משפחה לפני פנייה לבית המשפט. במרכזים אלו הוצגו תוכניות חדשות ומורחבות מבוססות קהילה שמטרתן לסייע למשפחות לחזק את מערכות היחסים במשפחה או להתמודד התמודדות בונה עם סכסוכים הקשורים לפרידה. המרכזים פועלים כאסטרטגיית התערבות מוקדמת כדי לעזור להורים פרודים בפיתוח הסדרי הורות. זאת ועוד, הם מספקים תהליך אינטייק באיכות גבוהה למשפחות הזקוקות לסיוע. חלק מהשירותים ניתנים ללא עלות, ובעבור חלק מהשירותים אפשר לקבל סבסוד לפי מבחן הכנסה (ראו הרחבה בפרק 5). המרכזים באחריות הרגולטורית של משרד התובע הכללי והמשרד לשירותים חברתיים (Attorney General Department, 2019), ובפועל הם מנוהלים בידי ארגונים לא ממשלתיים, ועובדים בהם בעיקר יועצים ומגשרים מקצועיים. כדי לתמוך בעבודת המרכזים הוקם שירות טלפוני ארצי – קו ייעוץ ליחסי משפחה. השירות מספק מידע בנושאים של קשר משפחתי

ומייעץ באשר להסדרי הורות לאחר הפרידה. קו הייעוץ יכול גם להפנות פונים לשירותים מקומיים המסוגלים לספק סיוע באופן מותאם יותר לצורכי המשפחה. לא זו בלבד שקו הייעוץ מרחיב את השירותים שהמרכזים מציעים ומוסיף מידע לפונים, הוא גם מבטיח עזרה לאנשים שאינם יכולים להשתתף בפעילות במרכזים (De Jong, 2017).

ממצאים על יעילות המרכזים מתוך מחקרי הערכה:

- **פעילות המרכזים משפיעה על הפחתת השימוש במערכת המשפט** – בהתבסס על הדוחות של בתי משפט השלום (Magistrates Court) ובתי המשפט לענייני משפחה באוסטרליה (The Federal Circuit and Family Court of Australia), המידע שניתן במרכזים על דרכים אלטרנטיביות ליישוב סכסוכים וכן האפשרות לביצוע גישור במרכזים עצמם השפיע על הפחתת השימוש במערכת המשפט לצורך יישוב הסכסוכים. כך למשל, המספר הכולל של בקשות לקבלת צווים בענייני ילדים ירד בכ-32% בין 2005–2006 ל-2010–2011 (Parkinson, 2013). מחקר נוסף שערך השוואה בין הורים שהתגרשו לפני הרפורמה לאלו שהתגרשו לאחריה מצא שלפני הרפורמה יותר הורים השתמשו בשירותי עורך דין (74% לעומת 67%, בהתאמה) ובשירותי משפט (46% לעומת 29%, בהתאמה) או פנו לבתי משפט (40% לעומת 29% בהתאמה) (Kaspiew et al., 2009).
- **המרכזים מסייעים לשיפור היחסים בין הורים וילדים** – התברר שהסדנאות החינוכיות להורים שניתנות במרכזים השפיעו לטובה על שיפור היחסים בין הורים וילדים. כמו כן הקשר בין הילדים ובין ההורה הלא משמורן (שהילד אינו בחזקתו), על פי רוב האב, השתפר ותדירותו עלתה. יתרה מכך, הסדנאות מיתנו את ההשפעות השליליות של הגירושין על תפקודם ורווחתם של הילדים (Moloney et al., 2013).
- **שיפור בהגעה להסכמות** – הרוב המכריע של הזוגות שמקבלים שירותים ליישוב סכסוכים (FDR) במרכזים מגיעים להסכמות ביניהם ומגבשים תוכנית הורית. ההסכמות נשמרות בטווח הזמן הבינוני (15 חודשים בממוצע), ומרבית ההורים מדווחים שהן עונות על צורכי הילדים ופועלות לטובתם (Moloney et al., 2013).

באנגלייה, בשנת 2000 הוקם Cafcass, גוף המספק שירות ייעוץ ותמיכה בבתי משפט לילדים ומשפחה. הגוף פועל לפי חוק המשפטים הפלילי ושירותי בתי המשפט ובאחריות משרד המשפטים. מטרתו המרכזית לייצג ילדים בתיקי בית משפט לענייני משפחה באנגלייה ולייעץ באופן עצמאי לבתי המשפט לענייני משפחה באשר לטובת הילדים ובטיחותם. עבודה זו מתבצעת בידי יועצים לבית המשפט לענייני משפחה (family court adviser) שהם עובדים סוציאליים. Cafcass מספק שירותים בעיקר לפי הפניה של בית המשפט, אך יש גם תוכניות התערבות המכוונות לכל ההורים שמעוניינים בכך. אפשר לקבל סבסוד לשירות לפי מבחן הכנסה. בשנת 2023 היו ברחבי אנגלייה 33 מרכזי Cafcass (Cafcass, 2023b).

כחלק ממערך תמיכה ממשלתי של מחלקת העבודה והפנסיות **בבריטניה** (Department of Pensions and Work), מלבד שירותי Cafcass הופעלה **באנגליה** (ובכל בריטניה) בשנים 2019–2022 התוכנית לצמצום הקונפליקט ההורי (Reducing Parental Conflict Programme [RPC]). מטרתה הייתה לשפר את חייהם של ילדים ומשפחות להורים שאינם עובדים, והיא כללה כמה סוגים של תוכניות התערבות הן ברמת הרשות המקומית הן ברמת הפרט (Department for Work and Pensions [DWP], 2017) (ראו הרחבה בפרק 5).

בקנדה הפעילה המדינה לאורך השנים תוכניות רב-שנתיות לטיפול במשפחות שמתמודדות עם פרידה וגירושין. בשנים 2009–2016 יזם הגוף התומך במשפחות המתמודדות עם פרידה וגירושין (Supporting Families Experiencing Separation and Divorce Initiative [SFI]) תוכנית התערבות. היוזמה הייתה השביעית במספר במימון פדרלי בתחום דיני המשפחה ומשפט משפחתי של ממשלת קנדה. שש ההיזמות הקודמות זכו להצלחה. יוזמת ה-SFI התבססה על שיתוף פעולה פדרלי ופרובינציאלי בנושאי משפט משפחתי. את היוזמה הנחו שלושה עקרונות ליבה: קידום טובת הילד; שיפור הציות לחוקים והסכמים; צמצום הקונפליקט בין ההורים בתהליך הפרידה והגירושין (Department of Justice Canada, 2014) (להרחבה ראו פרק 5).

בקנדה גם פרוסים בפרובינציות מרכזי צדק משפחתי (Family Justice Centres) שנמצאים באחריות משרד המשפטים. למשל, **בקולומביה הבריטית** היו בשנת 2021, 24 מרכזים שעבדו בהם יועצי משפחה (family justice counsellors), מגשרים בהכשרתם ובעלי הסמכה מהמדינה. היועצים סייעו בנושאים הקשורים לפרידה או גירושין כדי להשיג הסכמות ולייתר את הצורך לפנות לבית המשפט (Department of Justice, 2021). בשירותים המוצעים: קורסים להורים בתהליך פרידה, שירותי תיאום הורי, שירותים לחישוב מזונות, גישור ועוד. השירות ניתן ללא עלות (Family Justice, 2022).

בארצות הברית, במדינות רבות ובהן **קליפורניה**, יש סוכנויות שקשורות לבית המשפט לענייני משפחה שמציעות מגוון שירותים למשפחות בהליך גירושין, בכלל זה תוכניות חינוך להורים, גישור ותוכניות ההתערבות להורים בעימות בעצמות גבוהה. לצד פיתוח של מספר שירותים חדשים, הגישור הוא הפרקטיקה המרכזית שניתנת ליישוב סכסוכים. יש בקליפורניה 58 מרכזי שירות לבית משפט למשפחה לפי מחוזות באחריות משרד המשפטים, שבהם פועלים בעיקר מגשרים. השירות ניתן למקבלי השירות בעלות סמלית.

מרכזי השירות בקליפורניה פועלים לפי 'מודל השירותים המדורגים', המציע מגוון שירותים באופן ליניארי, שבו משפחות מתחילות עם השירות הפחות אינטנסיבי שאינו גוזל זמן רב, וממשיכות לשירותים האינטנסיביים יותר. האינטנסיביות משתנה בין תחומי השיפוט (jurisdiction). לרוב סקלת האינטנסיביות היא לפי הסדר: תוכניות חינוך להורים, גישור, הערכת משמורת, ועידת הסדר בהנחיית שופט ותוכניות ההתערבות לקונפליקט בעצמות גבוהה (Steyn, 2016) (ראו הרחבה בפרק 5).

בנורווגיה יש שירותי ייעוץ משפחתי שנמצאים באחריות המשרד לענייני ילדים, נוער ומשפחה (Bufetat). בשנת 2021 התפרסו ברחבי המדינה כ-59 משרדים של שירותי הייעוץ. במשרדים פועלים מומחים רב-תחומיים, בעיקר פסיכולוגים ועובדים סוציאליים בעלי הכשרה נוספת בטיפול משפחתי. כמו כן עובדים בהם רופאים, עורכי דין ולעיתים אנשי דת. שירותי הייעוץ המשפחתי מספק ייעוץ והכוונה מגוונים לכל המשפחה, וכן ייעוץ זוגי ופרטני. מרבית הלקוחות פונים אליו לייעוץ ולשיחה על בעיות יומיומיות או

במקרים שבהם מתעוררים קשיים, קונפליקטים או משברים במשפחתם. השירות מספק עזרה למעוניינים להמשיך לקיים זוגיות ומתקשים בכך ולזוגות שמבקשים לסיים את הקשר הזוגי ביניהם. שירות הייעוץ המשפחתי מציע גם לסייע בשיפור שיתוף הפעולה ההורי בין בני זוג לשעבר או בין הורים שמעולם לא גרו יחד. השירות ניתן ללא עלות (Grape et al., 2021).

לסיכום, בחינת **אוכלוסיית היעד** של המרכזים במדינות השונות מגלה **שבקנדה** המדינה מספקת שירותים לכל משפחה שמתמודדת עם פרידה וגירושין; **באנגליה**, Cafcass מתמקדים בעיקר בזוגות המצויים בהליכים משפטיים (על פי רוב מקרים שבהם העימות בעצימות גבוהה), אך גם מציעים תוכניות לזוגות אחרים. גם **בארצות הברית** עיקר המאמץ מופנה להורים בעימות בעצימות גבוהה. כך למשל, החובה להיכנס לתהליך יישוב סכסוכים חלה רק על מקרים מורכבים.

באוסטרליה ובנורווגיה אוכלוסיית היעד של המרכזים מגוונת יותר. **בנורווגיה**, שירות הייעוץ המשפחתי מספק ייעוץ והכוונה לכל המשפחה, לזוגות או ליחידים שחווים קשיים. **באוסטרליה**, למרכזי המשפחה מגיע מגוון זוגות, לרבות בני זוג חד-מיניים שאינם נשואים באופן רשמי, והם בבחינת ידועים בציבור, בני זוג לשעבר או גרושים ואף סבים וסבתות ובני המשפחה המורחבת (De Jong, 2017). הפונים מגיעים למרכזים בשלבים שונים במערכת היחסים: בתחילת הקשר או לפני חתונה, במשבר זוגיות ובשלבים שונים של הפרידה.

3.3 סיכום והשוואה בין המדינות

בכל המדינות שנסקרו נמצא שהתפיסה של טובת הילד כרוכה הדוקות במעורבות פעילה של שני ההורים וגם באחריות משותפת שלהם, ככל האפשר. עקב כך, תפקיד המדינה, כפי שהוא מתבטא בחקיקה ובמדיניות, הוא לסייע להורים להגיע להסכמות ולצמצם את העימות ההורי. בכל המדינות שנסקרו החוק מחייב במידה זו או אחרת לנסות לפתור סכסוכים בהסכמה טרם הפנייה לבית המשפט, ובפרט באמצעות גישור, ומדגיש את הנחיצות של התערבות המדינה בטרם תהליך הגירושין או בתחילתו. כמו כן המגמה העיקרית היא לעודד לפתרון סכסוכים בהסכמה מחוץ לכותלי בית המשפט. מגמה נוספת שנמצאה בכל המדינות שנסקרו היא פיתוח של מרכזי שירות במימון המדינה למשפחות שמצויות בתהליך פרידה וגירושין. ברוב המדינות שנסקרו – **אוסטרליה**, **אנגליה**, **קנדה** ו**קליפורניה** – האחריות הרגולטורית על השירותים היא של משרד המשפטים. **באוסטרליה**, לצד משרד התובע הכללי, יש גם מעורבות של המשרד לשירותים חברתיים ו**בנורווגיה** האחריות היא של גורמי הרווחה במשרד לענייני ילדים, נוער ומשפחה. מרכזי השירות מספקים שירותי ייעוץ, תוכניות חינוכיות וטיפוליות להורים, תהליך גישור ועוד. השירותים מסובסדים או ניתנים במימון מלא של המדינה. מבין המדינות נמצא שהמרכזים **באוסטרליה** מכוונים לקהל הרחב ביותר, שכן מטרתם היא גם לחזק נישואין ולמנוע סכסוכים שמובילים לגירושין.

לוח 1: מעורבות המדינה בתהליך פרידה וגירושין (חקיקה ומדיניות) – השוואה בין מדינות

קנדה	קליפורניה	נורווגיה	אנגליה	אוסטרליה	
Divorce Act	California Family Code	Marriage Act	Family Law Act	Family Law Act	חקיקה רלוונטית
חובה טרם פנייה לבית משפט	חובה במקרים מורכבים (שידרשו יותר מחמש שעות דיון בבית המשפט)	חובה לכל זוג שילדיהם בני 16 ומטה	חובה טרם פנייה לבית משפט	חובה טרם פנייה לבית משפט	התייחסות בחוק לפתרון סכסוכים בהסכמה (כמו גישור ובוררות)
כריסה רחבה של מרכזי צדק משפחתי (בקולומביה הבריטית 24 מרכזים)	58 שירותים לבית משפט למשפחה לפי מחוזות המדינה	59 משרדים של שירותי ייעוץ משפחתי	33 סניפים של Cafcass	65 מרכזי קשר משפחתי	מרכזי שירות ופריסתם
מגשרים	מגשרים	מומחים רב-תחומיים, בעיקר פסיכולוגים ועובדים סוציאליים	עובדים סוציאליים	יועצים ומגשרים	אנשי המקצוע במרכזים
מי שמתמודד עם פרידה וגירושין	עימות בעצימות גבוהה	כל המשפחה, זוגות או יחידים שמתמודדים עם קשיים שעניינם הפרידה והגירושין	עימות בעצימות גבוהה	אוכלוסייה רחבה ומגוונת בשלבים שונים בזוגיות, פרידה וגירושין	אוכלוסיית יעד
ללא עלות	עלות סמלית	ללא עלות	אפשרות לסבסוד לפי מבחן הכנסה	אפשרות לסבסוד לפי מבחן הכנסה	עלות למקבלי השירות
משרד המשפטים	משרד המשפטים	המשרד לענייני ילדים, נוער ומשפחה (Bufetat)	משרד המשפטים	משרד התובע הכללי והמשרד לשירותים חברתיים	אחריות רגולטורית

כאמור, המגמה בכל המדינות היא לסייע להורים לנסות לפתור סכסוכים בהסכמה, תוך שימת דגש על גישור. הגישור זוכה לשבחים כדרך יעילה ליישוב סכסוכים הן בקרב חוקרים הן בקרב קובעי מדיניות, ומחקרים מצביעים על כך שמרבית הגישורים במקרי גירושין מסתיימים בהסכם (הנתונים משתנים בין מחקרים, אך בכולם הגישור מצליח ביותר מ-60% מהמקרים) (Howarth & Caruana, 2017; Landsman et al., 2003; Shaw, 2010). באשר לשאלה אם שירותי גישור מפחיתים את העומס מבתי המשפט, הנושא נתון במחלוקת. אומנם הפופולריות של הגישור והשימוש בו בכל המדינות שנסקרו עולה מדי שנה, ובכל זאת מספר הגישורים השנתי נמוך למדי לעומת כמות הצווים וכסקי הדין שמעבירים בתי המשפט ובתי הדין (Helsen, 2023), ומכאן עולה שהעומס על בתי המשפט נותר על כנו. עם זאת, מחקר שנערך בשנת 2022 בסינגפור מצא שהסבירות שהורים שהגיעו להסכם גירושין בגישור יחזרו לבית המשפט עקב מחלוקת סביב ההסכם נמוכה באופן בולט מהסבירות של אלו שהגיעו להסכם בליטיגציה בבית המשפט (16.6% בגישור לעומת 22.2%, בהתאמה) (Quek Anderson et al., 2022).

לסיכום, חלק זה סקר את השינויים שחלו בחקיקה ובמדיניות של מדינות שונות בתחום הגירושין והטיפול בעימות הורי (ראו **לוח 1** לעיל לסיכום ההשוואה בין המדינות). מן הסקירה עולה שבעשורים האחרונים חלו שינויים במדינות המערב בתפיסות שנוגעות למשמורת ילדים ולהגדרת טובת הילד. כיום התפיסה המקובלת היא שטובת הילד דורשת מעורבות של שני ההורים בחייו. בהתאם, המגמה העיקרית במדינות המערב היא להגיע לפתרון סכסוכים בהסכמה בין ההורים מחוץ לכותלי בית המשפט, הן כדי להפחית את השפעותיו השליליות של ההליך המשפטי, המתאפיין לא אחת בשיח מתעמת, הן כדי להקל על מערכת המשפט, הכורעת תחת טיפול במקרים מורכבים.

4. מודלים ופרקטיקות לסיוע למשפחות בתהליך פרידה וגירושין

סיוע למשפחות בגירושין, בין על ידי גופים ציבוריים ובין על ידי גופים פרטיים, כרוך בחסמים ואתגרים רבים. מתוך הליך למידה שנערך בישראל בשנת 2022, עולה שיש שבעה מוקדי קושי מרכזיים שעומדים במרכז משפחות במצבי פרידה וגירושין בישראל (DNAidea, 2022): (1) קושי בטיפול ביחסים בין ההורים ובין לבין ילדיהם בשל מחסור ברצף מענים לאורך תהליך הגירושין; (2) מיעוט מענים מספקים לטיפול ציבורי רגשי; (3) מיעוט שירותים לסיוע וייעוץ כלכלי למשפחות; (4) היעדר גוף ציבורי המסייע במיצוי זכויות; (5) היעדר מענים ייחודיים מונגשים בעבור הילדים; (6) היעדר שירותים מותאמים תרבותית; (7) היעדר מענים ייחודיים בעבור גברים. אפשר לייחס מוקדים אלו לשני היבטים רחבים יותר ומרכזיים בתחום ההתערבות והטיפול באוכלוסיית המשפחות הנמצאות במשבר פרידה וגירושין:

1. **סוגי מענים שניתנים למשפחות אלו על פני רצף תהליך הגירושין**, החל משלב ההחלטה להיפרד ועד הסתגלות המשפחות לחייהן בנפרד לאחר הפרידה והליך הגירושין המשפטי.

2. **נגישות והתאמה של המענים לצרכים ייחודיים של קבוצות אוכלוסייה**, כגון ילדים, גברים, משפחות הזקוקות להתאמה תרבותית, משפחות להטב"ק והורים הנתונים בעימות בעצמות גבוהה.

מטרתו של פרק זה היא לבחון כיצד מדינות שונות מתמודדות עם אתגרים בתחומים אלו. ראשית תוצג סקירה של סוגי המענים שניתנים למשפחות שמצויות בתהליך פרידה וגירושין לאורך שלבי התהליך ושל הגישות העומדות בבסיסם, תוך שימת דגש על פרקטיקות שנמצאו מועילות בהשגת התוצאות הרצויות. לאחר מכן יוצגו מענים ייחודיים שפותחו או הותאמו לקבוצות שונות באוכלוסייה: ילדים, גברים, קבוצות מיעוט אתניות, משפחות להטב"ק ומשפחות שנמצאות בתהליך פרידה וגירושין בעצמות גבוהה. השירותים בעבור האוכלוסייה הכללית של משפחות בגירושין לעיתים אינם מספקים מענה לצורכיהן הייחודיים של קבוצות אלה. גם כאן יושם דגש על פרקטיקות מיטביות.

4.1 סוגי מענים על פני רצף תהליך הגירושין

בחלק זה יוצגו סוגי המענים שניתנים למשפחות לפי השלב שבו הן נמצאות בתהליך הגירושין: בטרם גיבוש ההסכם או ההליך המשפטי; במהלך גיבוש ההסכם או ההליך המשפטי; וכן מיד לאחר הפרידה או הגירושין ובמשך שנים רבות לאחריהם. חשוב לציין שבראיונות העומק עם החוקרים ומפעילי השירותים הוצגה החלוקה. הגם שהייתה הסכמה בנוגע אליה, חלק מן המרואיינים טענו שהיא מלאכותית מעט, ובפועל, השירותים יכולים להינתן גם בשלבים אחרים בתהליך הפרידה והגירושין, בהתאם לצורכי המשפחה.

4.1.1 מענים בטרם גיבוש הסכם הגירושין או ההליך המשפטי

הפצת מידע על התנהלות מיטבית של הורים שנמצאים בתהליך פרידה וגירושין

בחלק מן המדינות מתפרסמים באתרי אינטרנט מידע ומדריכים להתנהלות מיטבית של הורים שנתונים בתהליך פרידה וגירושין לטובתם של ילדים. ראו למשל: מדריך באתר אינטרנט שמתפרסם **בקנדה, ובארצות הברית** [Courts California](https://www.courts.ca.gov/court-101.aspx), [מדריך שמתפרסם באוסטרליה](#) (ראו הרחבה בפרק 5) על ידי משרד הרווחה ומשרד המשפטים, מדריך שמתפרסם על ידי משרד המשפטים **בניו-זילנד**, המספק הסבר ועידוד לשימוש ב-FDR [וסרטון](#) שבו ילדים משתפים ברגשותיהם במהלך הפרידה והגירושין, ומעודד הורים להשתתפות חינוך בתוכנית חינוכית להורים Parenting Through Change.

פרקטיקות הערכה ואבחון צרכים (triage processes)

פרקטיקות להערכה ולאבחון מצב המשפחה בטרם גיבוש הסכם גירושין נמצאו חיוניות להתאמת מסלול ההתערבות והמענים לכל משפחה, למניעה ככל האפשר של התעצמות העימות ההורי ולקידום ככל האפשר של דפוסי תקשורת ושיתוף פעולה מיטיבים להתפתחותם של ילדים. בראיונות עם חוקרים ובעלי תפקיד בתחום המשפט למשפחה **מארצות הברית, אוסטרליה וקנדה** הם הדגישו את היתרונות הקשורים **בזיהוי מוקדם** של מאפיינים וקשיים ובהכניה למסלולי התערבות מותאמים למשפחות שנמצאות בתהליך פרידה וגירושין. המרואיינים נשאלו מה הייתה פעולת ההתערבות שהיו ממליצים עליה לו יכלו להמליץ על אחת בלבד, ורובם השיבו: פיתוח פרקטיקות להערכה ואבחון צרכי המשפחה הייחודיים והפנייתה למענים המתאימים לה.

להלן דוגמאות לפרקטיקות של אבחון והערכת צרכים והפניה למסלול ההתערבות המתאים שמפעילים בתי המשפט וגופים מחוץ לבית המשפט:

▪ **הערכה ניטרלית מוקדמת – ENE (Early Neutral Evaluation):** ENE היא תוכנית שפותחה בקליפורניה בתחילת שנות ה-90 של המאה ה-20, ובמסגרתה נעשה יישוב סכסוכים מהיר (Paetsch & Boyd, 2016). התהליך אינו גלוי לבית המשפט, וולונטרי, הערכתי ונועד להקל על פתרון סכסוכים בנושאי משמורת, זמני שהות ונושאים כספיים. מטרתו לסייע לצדדים להגיע לפתרון מהיר של הסכסוך ביניהם מבלי להמשיך להליך משפטי בבית המשפט. התוכנית כוללת תהליך של הערכת צרכי הצדדים, והיא מציעה לספק להם תמונת מצב מציאותית של המקרה שלהם, לזהות בעיות ולעודד פתרון בעיות באמצעות מתווך ניטרלי – איש מקצוע מנוסה (מגשר או עורך דין) – המגבש הסכם שמותאם לצרכי הצדדים. לצדדים ולעורכי הדין שלהם ניתן משוב המבוסס על תהליך איסוף המידע מההורים בזמן מוגבל שהוקצב לכך. הערכה זו אינה כוללת מפגש עם הילדים והערכת צורכיהם (Kourlis et al., 2013). במקרים של פנייה לבית משפט נוצר בחסות ה-ENE קשר בין בני הזוג ובין שופטים ומעריכים ניטרליים בשלב מוקדם של ההליך המשפטי, וההערכה מסתיימת בדרך כלל תוך חודש. התוכנית פעלה **בארצות הברית, קנדה, בריטניה, אוסטרליה וסינגפור** (Paetsch & Boyd, 2016).

▪ **באוסטרליה** הפעיל בית משפט השלום (Magistrates Court) בוויקטוריה תוכנית פיילוט של ENE. בתוכנית, שהופעלה במלבורן, חקר שופט בית משפט לענייני משפחה את המחלוקת בין בני הזוג וסיפק חוות דעת לא מחייבת באשר לתוצאה הצפויה. השימוע, שארך עד שלוש שעות, התקיים בתוך שמונה שבועות מהגשת כתב הגנה לתביעה. לעורך הדין של כל

צד הוקצו עד 60 דקות להסביר את עמדת המיוצגים. אם נמצא צורך במשפט, הודיע השופט על מועד דיון, ושופט אחר מונה לנהל את המשפט. ההערכה הייתה כרוכה בתשלום לכל צד. הפיילוט הוערך כמוצלח, ומשנת 2012 הפכה תוכנית זו של בית המשפט למסלול קבוע של תהליך יישוב מחלוקות (Paetsch & Boyd, 2016).

- **בניו יורק, ארצות הברית** אפשר להפנות תיקים להערכה ניטרלית בהסכמת הצדדים בכל עת במהלך ההתדיינות, לרבות בוועידה המקדימה. ה-ENE מציעה לצדדים גישה ללא תשלום למעריכים ניטראליים מוסמכים. מטרתה לסייע לצדדים וליועציהם להגיע לפתרון או להכרעה בסוגיה או סוגיות דיסקרטיות. הגם שהצדדים אינם מחויבים להגיע להסדר במסגרת ההערכה, לעיתים קרובות עולה בידם לעשות זאת (The Courts, n.d). **במינסוטה** הקצה בשנת 2007 משרד המשפטים לבית המשפט הממלכתי תקציב ייעודי לשם הפעלת **פיילוט של ENE**.

- **בבריטניה** נעשתה הערכה לתוכנית פיילוט של ENE בסוף שנות ה-2000, ומאז אישורה התוכנית משמשת כמנגנון לפתרון סכסוכים מחוץ לכותלי בית המשפט. עם זאת, רק בשנת 2014 החל שימוש בפרקטיקה זו בענייני ילדים (Paetsch & Boyd, 2016).

- **בסינגפור** בתי המשפט למשפחה (FJC) החלו להשתמש ב-ENE באוקטובר 2021. ה-ENE הוצגה כחלופה נוספת ליישוב סכסוכים בתיקי גירושין במסגרת תוכנית פיילוט ונועדה לסייע לצדדים לפתור את המחלוקות הכספיות שלהם מוקדם יותר ובאופן חסכוני יותר. תוכנית הפיילוט התמקדה רק בנושאים הכלכליים. במסגרת הפיילוט, בתי המשפט למשפחה היו רשאים להפנות זוגות לגישור או להערכה ניטרלית בטרם התחלת ההליך המשפטי (SGCourts, n.d).

ממצאים על יעילות תוכניות התערבות מתוך מחקרי הערכה:

- **הערכה ניטרלית מוקדמת (ENE)** נמצאה מועילה בגיבוש הסדר מוקדם: היא מפחיתה את ההוצאות שמקורן בסכסוכי משמורת, מזרזת את ניהול התיקים המשפטיים ומיעלת באופן ניכר את העבודה של צוות שירותי בית המשפט לענייני משפחה (Kourlis et al., 2013).
- ממחקר הערכה של הפיילוט **במינסוטה**, שנערך שלוש שנים לאחר סיומו, עלה שההורים היו מרוצים מהתוכנית בכמה היבטים: מההחלטה הסופית; מכך שההתדיינות בעניינם בבית המשפט נמשכה פחות זמן; מהעובדה שחסכו כסף על הליך הגירושין; ומכך שההערכה המוקדמת קיצרה דרמטית את משך התהליך. המחקר מצא שיפורים מרחיקי לכת בתהליך לאחר יישום ENE: מספר הדיונים הזמניים הופחת ב-80%; מספר הדיונים הקדם-משפטיים צומצם ב-50%; מקרים שהגיעו למשפט צומצמו ב-50%; וזמן הטיפול הממוצע (מהגשת בקשה לסגירת התיק) קוצר מ-9.8 חודשים ל-5.7 חודשים (Minnesota Judicial Branch, 2010).

- **ניהול תיקים מובחן – Differentiated Case Management: (DCM)** זוהי שיטת ליבה לשירותים למשפחות שנמצאות בתהליך כרידה וגירושין שמפעילים בתי המשפט לענייני משפחה במטרה להתאים את המענים בבתי המשפט לצורכי ההורים

והילדים. מטרת ה-DCM היא להפחית ככל האפשר את ההתערבות השיפוטית בכל שלב של ההתדיינות המשפטית. התוכנית המקורית הופעלה בארצות הברית בבית המשפט המחוזי בוושינגטון בשנת 1994 במטרה לספק ניהול אחיד ויעיל של תיקי בית המשפט המחוזי. בבסיס השיטה עומדת ההנחה שהמשאבים הנדרשים מבית המשפט בעבור המשפחות אינם אחידים. על פי גישה זו, תיק המשפחה מוערך בעת הגשתו לבית המשפט כדי לסווג את רמת המורכבות שלו ואת המשאבים הנדרשים בעבורו, ולאחר מכן הוא מועבר למסלול המתאים לו (Kourlis et al., 2013). כל בית משפט קובע את הקריטריונים הרלוונטיים לו ואת מספר המסלולים. כך לדוגמה במרילנד שבארצות הברית יש ארבעה מסלולים שנקבעים בהתאם לסוג ורמת המחלוקת (ראו לוח 2 להלן. מתוך The Circuit Court for Harford County, Maryland Circuit 3, n.d).

לוח 2: מסלולים של מקרי משפחה: סוגי מקרים וזמן מוערך (בית המשפט במרילנד)

מסלול	סוגי מקרים	משך זמן מוערך
מסלול ראשון: מזורז (Family Expedited)	1. גירושין ללא מחלוקת 2. בעיות קלות במזונות ילדים או שאין מחלוקת 3. בעיות קלות בגישה לילדים או שאין מחלוקת 4. ביטול נישואין 5. ברירות מחדל (Defaults) 6. שינויים במזונות ילדים	120 ימים
מסלול שני: סטנדרטי (Family Standard)	1. גירושין במחלוקת, עם או בלי משמורת ומזונות ילדים 2. שינויים במחלוקת, מלבד מזונות ילדים 3. מזונות ילדים במחלוקת 4. גישה לילד במחלוקת 5. אימוץ שני במחלוקת 6. אפוטרופסות 7. אבהות	270 ימים
מסלול שלישי: מורכב (Family Complex)	גירושין במחלוקת עם רכוש עסקי, משמורת צד שלישי או מזונות	545 ימים
מסלול רביעי: 'גירושין מוגבלים' ^ (Limited Divorce)	'גירושין מוגבלים'	730 ימים

^ 'גירושין מוגבלים' – פעולה משפטית שבה פרידה של בני זוג נמצאת בפיקוח בית המשפט. 'גירושין מוגבלים' אינם מסיימים את הנישואין.

ה-DCM במרילנד מתנהל מתוקף חוק (Maryland Rule 16-302(b)) בתיקי מזונות ילדים, גירושין, משמורת וזמני שהות, המחייב יישום של התוכנית על ידי שופט מנהלי מחוזי. מטרות השימוש בתוכנית הן להתערב בשלב מוקדם בתיקים שנויים במחלוקת,

לתת הזדמנות לצדדים להימנע מהתדיינות משפטית ולמתן את ההשפעות של הפרידה בין ההורים על הילדים. ה-DCM נעזר ככל האפשר באמצעים חלופיים לפתרון בעיות ומסייע לזוגות להימנע מתביעה עתידית באמצעות הפנייתם לשירותים קהילתיים תומכים. בתוכנית משתתפים שופט מנהלי, שאחראי לפקח על יישום התוכנית שנבנית, רכז אגף משפחה, שאחראי לפיתוח התוכנית ויישומה, וכן מנהל תיק ופקידי משימה (לפירוט נוסף של המודל והמסלולים ראו [Family Differentiated Case Management Plan](#)).

- **הערכה ממוקדת בעיה – Issue-Focused Evaluation (IFE):** זוהי הערכה שמטרתה להגדיר ולחקור נושא ספציפי ומרכזי שגורם לקשיים בקרב בני הזוג לשעבר ולספק המלצה להורים ולבית המשפט בעניין הכרעה בסכסוך. ההערכה מוגבלת בהיקפה ובמשך מעורבותה (Kourlis et al., 2013). **בקונטיקט שבארצות הברית** למשל, משך ההתערבות מוגבל לחודשיים (ראו [סרטון הסבר על השיטה](#)).
- במחקר שבחן את הפרקטיקה IFE נמצאו כמה תוצאות חיוביות לאחר יישומה: (1) הטבה מובהקת בשיעור ההסכמות בין ההורים; (2) צניחה ב-10% של חזרה לבית המשפט לשירותים נוספים; (3) הפחתה ניכרת בתביעות לצווי טיפול נפשי בילדים; (4) הפחתה של ממש במשאבי הזמן והוצאות בית המשפט. יש לציין שבשנה הראשונה עמד החיסכון בעלויות בית המשפט על 110,000 דולר, והוא צמח ל-440,000 דולר בשנה שאחריה (Kourlis et al., 2013).
- **הערכת רמת שיתוף הפעולה בין ההורים – Co-parenting:** לדברי חוקר מומחה **מקנדה** בתחום של תוכניות התערבות למשפחות שנמצאות בתהליך פרידה וגירושין, בשנים האחרונות הולכת ומתפתחת ההבנה שלא די בבחינת עצימות העימות ההורי בתחילת תהליך הפרידה והגירושין, אלא חשוב להעריך גם את מאפייני שיתוף הפעולה בין ההורים. לדבריו, ייתכן שעצימות העימות ההורי תהיה נמוכה או שלא יהיה עימות בין ההורים, ובד בבד רמת שיתוף הפעולה תהיה נמוכה ותפגע בהסתגלותם ובהתפתחותם של הילדים. לנוכח הבנה זאת פותח כלי לבחינת ההיבטים בקשר בין ההורים שמנבא שיתוף פעולה איכותי ביניהם לטובת ילדיהם (ראו מידע על הגרסה המורחבת של הכלי: Saini et al., 2019 ומידע על הגרסה המצומצמת של הכלי: Saini et al., 2022). כלים אלה מורכבים מתשעה היבטים שונים, כל היבט נבחן על ידי כמה מדדים. אלה הם ההיבטים שנבחנו: (1) תקשורת; (2) שיתוף ההורה האחר (בחוויית, תובנות רגשות); (3) עוינות; (4) קשר מגביל (restrictive coparenting); (5) קשר מקל או מסייע (facilitative coparenting); (6) כבוד; (7) אמון; (8) עימות; (9) הבעת הערכה כלפי המעורבות של ההורה האחר.
- במחקרים שעשו שימוש בכלי הערכה של co-parenting התברר שההיבטים שנמצאו המקושרים ביותר עם שיתוף פעולה איכותי בין ההורים הם כבוד, אמון ועוינות מופחתת. אם כן, אבחון מאפייני הקשר בין ההורים עשוי לסייע בתהליך הערכת צורכיהם בהתערבות לקידום שיתוף פעולה מיטבי ביניהם בתהליך הגירושין ולאחריו (Saini et al., 2022).
- במחקר שנערך **במקנדה** זוהו שישה מאפייני רקע של משפחות המקושרים עם שימוש בתהליך המשפטי לצורך יישוב העימות ההורי: (1) בקשה להסדרים זמניים; (2) הבקשה לפתיחת תיק גירושין לבית המשפט הוגשה רק בידי הורה אחד ואינה משותפת לשני ההורים; (3) רק ההורה שהגיש את הבקשה מיוצג על ידי עורך דין; (4) מקרים שבהם מעורבים ילדים בגיל הרך; (5) התנגדות של ילד או ילדים לקשר עם אחד ההורים; (6) להורים הייתה חוויה לא מיטבית בגישור. נמצא שהערכת מאפייני

הרקע של זוגות שמגישים בקשה לפתיחת תיק גירושין לבית המשפט והפנייתם לשירותים תומכים עשויה למנוע את פניית ההורים ליישוב של העימות ההורי בהליך משפטי. השירותים התומכים כוללים בין היתר אימון ותמיכה נפשית לאנשים שעדיין אינם מוכנים רגשית לפרידה וגירושין שעה שהצד האחר כבר מוכן לשהליך; שירותי גישור אחרים, המוכרים כשירותים טובים; שירותי גישור עם ניסיון בגיבוש תוכנית הורית לילדים בגיל הרך ועוד (Poitras et al., 2021).

4.1.2 מענים במהלך גיבוש הסכם הגירושין או ההליך המשפטי

התערבות במהלך גיבוש הסכם הגירושין כוללת על פי רוב סיוע משפטי לבני הזוג לצורך הגעה להסכם ביניהם בעניין התוכנית ההורית שעניינה זמני שהות, מזונות וחלוקת הרכוש. מרבית המדינות מחייבות ביצוע של מהלך זה בבית המשפט. בתחילת שנות ה-2000 התקדמו מרבית בתי המשפט בארצות הברית לעבר מודל חדשני וטיפול לטיפול בתיקים משפחתיים. פרדיגמה זו החליפה את המודל המכוון חקיקה והתמקדות של שופטים בעימות המשפחתי בגישה משתפת ובין-תחומית לפתרון סכסוכים. גישה זו המירה את דרכי העיסוק בדיני משפחה ושינתה לעומק את הדרך שבה משפחות שנמצאות בתהליך פרידה וגירושין נמצאות בקשר עם מערכת המשפט. ברוח הפרדיגמה החדשה נעשה שימוש בגישות חלופיות לפתרון סכסוכים וחיוב ההורים להשתתף בתוכניות הדרכת הורים או בגישור כתנאי מוקדם לקבלת אישור משפטי לגירושין (Kourlis et al., 2013). להלן יוצגו כמה שיטות מקובלות:

גישה אלטרנטיבית לפתרון סכסוכי משפחה – Family Dispute Resolution (FDR)

גישה אלטרנטיבית לפתרון סכסוכי משפחה (FDR) היא גישה לפתרון סכסוכי משפחה בבית המשפט שחוסכת זמן ועלויות למשפחה (Ojelabi & Gutman, 2020). היא מיושמת במסגרת פרטית במימון מלא או במסגרת ציבורית, אם יש סבסוד ממשלתי. הגישה מציעה התחייבות חוזית לפתרון סכסוכים בדרכי שלום והסכמה באמצעות בורות או גישור. **בורות** היא שיטה ליישוב סכסוכים שלפיה שני הצדדים בוחרים אדם שהם סומכים על שיקול דעתו ונותנים לו את הסמכות להכריע במחלוקת ביניהם מחוץ לבית המשפט. הנבחר או הנבחרת עשויים להיות אנשי מקצוע בתחומים רלוונטיים אך לא בהכרח, הם עשויים להיות מנהיג קהילה או איש דת. לעומת זאת **הגישור** נעשה על ידי איש מקצוע שקיבל הכשרה ייעודית לכך. המגשר הוא דמות ניטרלית, והוא מסייע לצדדים לקבל החלטה שתואמת את צורכיהם. כלומר, שלא כמו הבורר, המגשר אינו מכריע במחלוקת, אלא מסייע לצדדים להכריע בעצמם. הן הגישור הן הבוררות שמים דגש על מציאת פתרון ולא על הנצחת הקונפליקט. הליך הגישור במיוחד מסייע להגיע להחלטה הרמונית שתיטיב עם שני הצדדים. החיסרון בגישור הוא ההתמקדות בפתרון הבעיה על חשבון התמקדות בזכויות המשפטיות של כל צד. כך נוצר סיכון להטיה לטובת הצד הדומיננטי או בעל הידע הרב יותר (Stražičar, 2018).

גישת FDR מציעה להורים שנתונים בתהליך פרידה וגירושין לקבל החלטות מחוץ לבית המשפט בדרכי שלום תוך שימת דגש על טובת הילדים (Emonson, 2019). ל-FDR ביקורת על בית המשפט, והיא מתמקדת במחיר הרגשי והכלכלי הגבוה שעל ההורים לשלם בתהליך הגירושין, בעומס התיקים ובעובדה שההורים מיוצגים על ידי עורכי דין שונים המובילים להימשכות ההליך המשפטי. בכך הם מעמיקים את הקונפליקט בין ההורים תוך פגיעה ברווחתם הנפשית והכלכלית היות שהם נדרשים להקדיש משאבים רבים להליך המשפטי (Pruett et al., 2018). גם מהספרות עולים החסרונות של מערכת המשפט: מחקרים מעידים על כך

שההליך המשפטי בין ההורים גורם לפגיעה בילדים, ושמשאבי ההורים, המושקעים בהליך המשפטי, והעמדה הנפשית העימותית של ההורים מקשה על הילדים להסתגל למצבם החדש ומקשה על ההורים ליצור סביבה משפחתית בריאה שמאפשרת לגדל ילדים תוך שמירה על רמת הורות באיכות גבוהה (Poitras et al., 2021; Pruett et al., 2018) (לקריאה נוספת על גישות אלה ראו [Guidance on Developing Problem-Solving Approaches for Families in Court](#)).

מנקודת המבט של הפרט, יתרונות הגישה הם: הדגשת העמדה הנפשית של ההורים, הממוקדת בפתרון הסכסוך ומובילה לפתיחת ערוצי תקשורת בין הצדדים, שמיעת נקודת המבט של הצד האחר וקיומו של צד ניטרלי המסייע במשא ומתן. יתרון נוסף הוא חיסכון בעלויות, שכן הצדדים מיוצגים לרוב על ידי עורך דין משותף ואינם נדרשים להוציא סכומי כסף גבוהים על ההליך המשפטי. מנקודת המבט של המדינה, יתרונות הגישה הם הפחתת עומס התיקים על בית המשפט וחיסכון בהוצאות משפט של המדינה (Parkinson, 2013). לדוגמה **בקנדה**, מרבית המחוזות והטריטוריות מציעים שירותי גישור במימון המדינה להורים שאינם מגיעים להסכמות בנושאים כמו משמורת ומזונות ילדים.

ממצאים ממחקרי הערכה:

- מסקר שנערך בקרב עורכי דין **בקנדה** עלה שמרבית עורכי הדין (כ-70%) מכנים לעיתים קרובות או כמעט תמיד את לקוחותיהם לשירותי גישור (Bertrand et al., 2016).
- בסדרה של סקרי המשך, שנערכו במסגרת ההערכה, התברר שמרבית הזוגות שעברו גישור העידו שגישור הועיל להן בפתרון בעיות וסכסוכים, בהגעה להסכמות ובלמידה על צורכי הילדים במהלך הפרידה. במרבית המקרים סייע הגישור להורים להגיע להסכמה מלאה או חלקית (Department of Justice Canada, n.d-a).

אימון לגירושין (divorce coaching)

אימון לגירושין הוא שירות חדשני למשפחות שנמצאות בתהליך פרידה וגירושין, והוא הולך ונהיה רווח בשנים האחרונות **בארצות הברית, באנגליה ובאוסטרליה**. זהו שירות פרטי בתשלום מלא, שניתן בליווי אישי ליחידים או לזוגות מתגרשים. הלקוחות מגיעים אליו בדרך כלל בהפניית מטפל או עורך דין. שירות זה נועד לספק תמיכה, הדרכה והכוונה להתנהלות מיטבית בתהליך הפרידה והגירושין ולסייע בקבלת החלטות מושכלת (Cooper, 2018). לדברי אחת המרואיינות, חוקרת פעולות התערבות למשפחות בגירושין, אפשר להתחיל אימון לגירושין בכל שלב בתהליך הפרידה והגירושין, אך מומלץ להיעזר בו מוקדם ככל האפשר, כדי שיהיה יעיל ביותר. לדבריה, רק חלק מן הגופים שמכשירים לאימון בגירושין הם מקצועיים ומספקים למתמחים מנטורינג ופיקוח על עבודתם.¹

¹ לדוגמה [Divorce Coaching Academy](#).

יש מאמני גירושין המסייעים לכלל המשפחות שנמצאות בתהליך פרידה וגירושין ומאמנים בעלי מומחיות באימון הורים בעימות בעצימות גבוהה.² למאמן הגירושין יש ידע והבנה של השפעות הגירושין על הרווחה הנפשית וידע נרחב על מערכת המשפט, יש לו הכשרה בתחום האימון, ולעיתים גם מומחיות בתחום הכלכלי. הוא מלווה את לקוחותיו מתחילת תהליך הפרידה ועד לחתימה על הסכם הגירושין בתהליך מונחה מטרות ויעדים גמיש. הוא מספק להם הכלה ותמיכה רגשית, הכשרה פסיכו-חינוכית במיומנויות לניהול תקשורת אפקטיבית המכוונת לפתרון בעיות, וכן ייעוץ משפטי וכלכלי. כמו כן הוא מכון אותם להשיג את מטרותיהם באופן היעיל והמועיל ביותר.

מטרת-העל של האימון היא לדאוג שיהיו למתגרשים וילדיהם תנאי חיים טובים לאחר הגירושין, רווחה פסיכולוגית ומערכות יחסים בריאות במשפחה (Cooper, 2018; Plante, 2014). מכיוון שהשימוש בשירות זה הוא חדש יחסית, יעילותו לא נבחנה כמעט במחקר. בספרות נמצא רק תיאור מקרים שבהם סייעו דרכי העבודה לקבלת החלטות אפקטיביות יותר (Cooper, 2018), וכן תיאור המתודולוגיות, הטכניקות והכישורים הנדרשים למאמן לצורך ניהול תהליך אפקטיבי של התהליך (Plante, 2014).

פרקטיקת שיתוף פעולה בין-תחומי (Interdisciplinary Collaborative Practice, Collaborative Divorce)

כחלק מגישות יישוב סכסוכי פרידה וגירושין בהסכמה (FDR), מופעלת פרקטיקה של שיתוף פעולה בין-תחומי, המשלבת גורמי מקצוע מתחומים שונים במטרה לתת מענה למגוון הצרכים אשר עולים בתהליך הפרידה. לדברי אחד המרואיינים, חוקר **מאמצות הברית**, מדובר בשירות פרטי שעליו ההורים משלמים תשלום מלא. עלותו בין 4,000–7,000 דולר אמריקני, ומשכו בין 4–6 חודשים. השירות כולל גישור וסיוע בפתרון סכסוכים, עריכת הסכמים והגשת טפסים לבית המשפט, ייעוץ כלכלי ותכנון פיננסי, תמיכה נפשית בהורים וכיתוח אסטרטגיה להורות משותפת בעתיד (Pruett et al., 2018).

הצוות הרב-תחומי הוא צוות של אנשי מקצוע שעובדים יחד בקביעות ובשיתוף פעולה במסגרת שירות זה. עם אנשיו נמנים **עורך דין** (איש מקצוע קבוע בצוות או עורך הדין שמייצג את אחד ההורים עוד לפני התחלת ההתערבות), **מאמן 'גירושין בשיתוף פעולה' (collaborative divorce coach)** בעבור כל הורה, **מומחה פיננסי** בעבור כל הורה, וכן אנשים מתחום הטיפול – **מומחה ילדים** ו**ראש צוות**. שיתוף פעולה בין אנשי הצוות מבוסס על התחייבות עורכי הדין לפעול רק בחתימה על ההסכם. כך תהליך הפרידה הופך להיות ממוקד פתרון ולא ממוקד עימות.

המומחה הפיננסי³ מסייע להורה באיסוף מידע פיננסי, מספק לו הסבר וייעוץ בנוגע למצבו הפיננסי, נותן תחזיות, הערכת שווי עסקאות, ייעוץ מס וכדומה. יש שישמש כמגשר כדי לסייע ללקוחות להגיע להסכמה.

מאמני הגירושין של ההורים עובדים ביניהם בשיתוף פעולה, וכן מתקיימות פגישות בהשתתפות ההורים והמאמנים כדי לדון בבעיות הנוגעות לצורכי הילדים, להורות המשותפת ועוד. התהליך בונה בסיס להורות טובה לאחר הגירושין באמצעות הקמת תשתית שתוכל לשמש את בני הזוג בהליכי יישוב סכסוך בהמשך במידת הצורך. יש לציין שמודל שני המאמנים עם ההורים יכול להתאים גם לזוגות שטרם החליטו על גירושין או שיש ביניהם חילוקי דעות.

² דוגמה ל**תוכנית הכשרה והסמכה** בתור מאמני גירושין להורים בעימות הורי בעצימות גבוהה.

³ בהקשר של שירותי ייעוץ פיננסי בתהליך הגירושין, ראו **דוגמה לקורס מקוון** בנושא זה, באתר המתפרסם בקנדה, ובאמצעות הברית.

מומחה הילדים הוא ניטרלי, ותפקידו העיקרי הוא לייצג את צורכי הילדים בתהליך. למומחה הכשרה בהתפתחות הילד וניסיון בשיח עם ילדים. הוא נפגש עם הילדים פעם אחת, משוחח איתם ומספק להם מקום בטוח ומוגן מקונפליקט ההורים שבו הם יכולים לשתף בתחושותיהם. לעיתים הוא חולק מידע עם ההורים. ראש צוות הוא אחד מאנשי המקצוע הטיפוליים או מגשר שאין לו קשר ישיר עם הלקוחות. משימתו היא לוודא שהתהליך מתנהל כמתוכנן, לוודא שהפגישות מתקיימות ולפתור לאורך הדרך בעיות ביעילות (Gamache, 2015).

צוותים רב-תחומיים אלו הם חלק מ**קהילה בין-לאומית לשיתוף פעולה בין אנשי מקצוע** התומכת ביותר מ-5,000 אנשי מקצוע ב-25 מדינות. קהילה זו מעניקה לאנשי המקצוע הזדמנות ללמוד זה מזה ומהניסיון שהצטבר בתחום (International Academy of Collaborative Professionals [IACP], n.d).

תוכניות חינוכיות קבוצתיות להורים המצויים בתהליך פרידה וגירושין בהפניית בית משפט

בעשורים האחרונים כותחו תוכניות קבוצתיות רבות של הדרכת הורים ביוזמת בתי המשפט, והן מופעלות באמצעות עמותות ללא כוונות רווח במימון ובפיקוח של בית המשפט. בתחילת שנות ה-90 של המאה ה-20 רק 17% מבתי המשפט **בארצות הברית** השתמשו בתוכניות קבוצתיות להורים, ועד 1998 הפנו קרוב ל-50% מבתי המשפט המחוזיים את ההורים לתוכניות אלה, שמופעלות מטעמן (Geelhoed et al., 2001). בשנת 2008 הפעילו 46 מדינות **בארצות הברית** תוכניות חינוכיות קבוצתיות להורים (Pollet & Lombreglia, 2008) (ראו הרחבה בנספח ב, לוח ב-1).

מן הראיות עם חוקרים ומפעילי שירותים **באוסטרליה** התברר שרק מעט מהתוכניות החינוכיות הקבוצתיות להורים שנמצאים בתהליך פרידה וגירושין פועלות בהפניית בית משפט, והרוב מופעלות במסגרת המרכזים ליחסים במשפחה, וההפניה אליהן היא מטעם מתאם הטיפול במרכז ליחסים במשפחה ונעשית לפני ההפניה לגישור או במהלכו.

מטרת-העל של תוכניות אלה היא לסייע לילדים ולהורים בהסתגלות מיטבית לגירושין. מראיונות עם חוקרים מומחים בהערכת תוכניות מסוג זה התגלה שהן מכוונות ליצור שינוי בידע, בכוונות, בתפיסות ובגישות של הורים המצויים בתהליך פרידה וגירושין. הן גם מבקשות להשיג התקדמות בהיבטים של הורות לאחר הגירושין; הסתגלות טובה יותר של ההורים למצב החדש; הבנת ההסתגלות של הילדים לגירושין; והבנה של חשיבות ההגעה להסכמות על תוכנית ההורות (Bowers et al., 2014 ; Sigal et al., 2011).

תוכניות חינוכיות קבוצתיות להורים בהפניית בתי המשפט הן לרוב אוניברסליות, דידקטיות, כוללות עבודה קבוצתית ומתקיימות פנים אל פנים או באופן מקוון (ראו דוגמה **לקורס מקוון** שקיים **בקנדה** ובמדינות שונות **בארצות הברית**). משתתפים בהן הורים בלבד – הורה אחד מכל משפחה – וכך לא ייתכן מצב שבו שני בני הזוג ישתתפו באותה קבוצה. מרבית התוכניות מסוג זה הן קצרות טווח ומשכן בין שעתיים לשמונה שעות. ברוב המדינות הן מופעלות מתוקף חוק המחייב את ההורים להשתתף בהן לפני פתיחת הליך משפטי או חתימה על הסכם גירושין. בחלק מהמדינות ההשתתפות נתונה לבחירה חופשית של ההורים. על פי רוב הילדים אינם משתתפים בתוכניות אלה. התוכניות מסובסדות ועלותן להורה עומדת על כ-30 דולר לאחד (Bowers et al., 2014; Schramm & Becher, 2020).

ממצאים על יעילותן של תוכניות חינוכיות קבוצתיות להורים לפי מחקרי הערכה:

- במחקרים שונים התגלה שתוכניות חינוכיות קבוצתיות להורים תורמות לצמצום עצימות העימות ההורי ולהגברת שיתוף הפעולה בין ההורים, וכן שהן מפחיתות את ההשפעות השליליות של העימות ההורי על התנהגות הילדים (Cutrin et al., 2017; Martínez-Pampliega et al., 2015; Novo et al., 2019; Pruett & Cornett, 2017).
- נמצא שתוכניות חינוכיות קבוצתיות להורים יש השפעה גם על צמצום תסמינים קליניים, כגון חרדה ודיכאון בקרב ההורים, ויש להניח שהדבר מסייע גם לצמצום ההשפעות השליליות של המצוקה הנפשית של ההורים על הילדים (Novo et al., 2019).
- מחקר הערכה על התוכנית החינוכית להורים Focus on Kids, שהשווה בין תוצאות התוכנית שמועברת פנים אל פנים ובין תוצאות אותה תוכנית המועברת באופן מקוון, לא מצא הבדלים בולטים ביניהן (Schramm & McCaulley, 2012). לדברי החוקרים, הדבר נובע מכך שבמרצות השנים למדו לשלב בתוכניות המקוונות היבטים אינטראקטיביים.
- במחקרים שבחנו תוכניות חינוכיות קבוצתיות נוספות להורים בתהליך גירושין על פי אופני הפעלתן (פנים אל פנים או במקוון) נמצאו יתרונות בכל אחד מאופני ההפעלה. אלו היתרונות המרכזיים בהפעלת תוכנית **פנים אל פנים**: היכולת של המנחים לבסס קשר וזיקה אישית יותר עם המשתתפים ולסייע להם בדרך זו להיפתח לתוכנית התוכנית; האפשרות להתאים את תוכנית התוכנית לצורכי המשתתפים בהן בזכות ההיכרות האישית איתם; היכולת של המשתתפים ליצור קשר אלו עם אלו, לשתף בחוויות ולחוש שחוויותיהם נורמליות; היכולת של המנחים לתת עזרה אישית לחלק מן המשתתפים לפני השיעורים ובהפסקות. לעומת זאת, היתרון המרכזי בהפעלת תוכנית חינוכית להורים **באופן מקוון** הוא נגישותה הגבוהה לאוכלוסיות מגוונות, כמו אנשים המתגוררים בפריפריה, הורים עם מוגבלות פיזית, הורים שנעדרים מהארץ בתדירות גבוהה במסגרת עבודתם, הורים לילדים צעירים שמתקשים להגיע לתוכנית בשעות שבהן היא מופעלת, אנשי צבא וכדומה (Schramm & Becher, 2020).
- במטא-אנליזה שנערכה בעניין מחקרי הערכה על תוכניות מסוג זה לא נמצא הבדל סטטיסטי בתוצאות יעילות התוכניות בין תוכניות קצרות יותר לתוכניות ארוכות, ומשמעות הדבר היא שתוכניות קצרות עשויות להיות בעלות השפעה רבה על משתתפיהן בדומה לתוכניות ארוכות. עם זאת, יתרון של תוכניות ארוכות הוא שהן מעמיקות יותר ועוסקות במגוון רחב יותר של תחומים (Fackrell et al., 2011).

4.1.3 מענים לאחר גיבוש הסכם הגירושין

מן הראיות עלה שלאחר גיבוש הסכם הגירושין מעטות התוכניות למשפחות שעברו משבר פרידה וגירושין. מרבית המשפחות מסתגלות לחייהן החדשים ולרוב אינן מקבלות תמיכה ייחודית. אחד המראיינים, חוקר ומעריך פעולות התערבות למשפחות שנמצאות בתהליך פרידה וגירושין **מארצות הברית**, סבר שחשוב להציע למשפחות תוכניות התערבות בכמה נקודות זמן בתהליך הפרידה והגירושין, כדי לחזק את המסרים שהועברו להן בתחילת דרכן ולקדם לאורך זמן הסתגלות מיטבית של כל

בני המשפחה לפרידה ולגירושין. עם זאת, לדבריו קשה מאוד לעקוב אחר אותן משפחות, ובמקרים רבים לאחר הגירושין הורים עוברים דירה לאזורים מרוחקים, והדבר מקשה על המעקב אחריהן. להלן תיאור סוגי המענים העיקריים שניתנים להורים לאחר גיבוש הסכם הגירושין:

תוכניות קבוצתיות להורים לאחר פרידה וגירושין

תוכניות קבוצתיות להורים לאחר פרידה וגירושין מיועדות לספק למשתתפים מידע על אודות השפעות הפרידה והחשיפה לקונפליקט על ילדים וללמד מיומנויות ודרכים אפשריות לפתרון סכסוכים מחוץ לבית המשפט. יתרה מזו, הן נועדו לסייע לילדים ולהורים בהסתגלות מיטבית לגירושין. תוכניות אלה **אינן בהכרחיות בית המשפט**, הן נמשכות כמה שבועות או כמה חודשים, מושתתות על עבודה קבוצתית וכוללות אימון ותרגול של מיומנויות שונות ותהליך טיפולי. ממחקרי הערכה שונים של תוכניות מסוג זה עולה שהן מניבות תוצאות חיוביות בקרב ההורים והילדים (Price-Robertson & Paterson, 2021). להלן כמה דוגמאות לתוכניות קבוצתיות להורים לאחר פרידה וגירושין שהוכחו כיעילות (ראו מיכוי התוכניות בנספח ב):

תוכניות להורים:

1. **Family Transitions Triple P (FTTP)** – תוכנית שמטרתה לסייע להורים לאחר פרידה וגירושין להסתגל לשינוי בחייהם ולצמצם את ההשפעות השליליות של הגירושין על הילדים. התוכנית כוללת חמישה מפגשים, והיא מתמקדת בהקניית מיומנויות לפתרון קונפליקטים ולהתמודדות עם מתח ודחק (Stallman & Sanders, 2014).
2. **Egokitzen (EK)** – תוכנית שמטרתה לסייע להורים להסתגל היטב לגירושין ולצמצם את ההשפעות השליליות של הגירושין והעימות ההורי על הילדים. בתוכנית משתתף רק הורה אחד במשפחה (כלומר לא משתתפים שני בני הזוג שנפרדו). התוכנית כוללת 11 מפגשים ובמהלכה המשתתפים לומדים מיומנויות של ויסות רגשי, תפקוד הורי מיטבי בתהליך הפרידה, מיומנויות לניהול שיתוף הפעולה עם ההורה האחר, מידע על השפעת הפרידה על רווחתם של הילדים וסימנים לזיהוי קשיי הסתגלות של ילדים, וכן אסטרטגיות לעידוד הסתגלות חיובית של הילדים (Martínez-Pampliega et al., 2015).
3. **New Beginnings Program (NBP)** – תוכנית שמטרתה לעזור להורים לנהל את תהליך הפרידה והגירושין באופן שימזער את הנזקים לילדים ויקדם את הסתגלותם לגירושין, תוך צמצום העימות ההורי, הרחקתו מהילדים והפניית קשב ותשומת לב לצורכיהם. בתוכנית עשרה מפגשים, ובמהלכה ההורים לומדים להימנע מניכור הילד מההורה האחר, להבין את ההשפעה של גירושין על המשפחה והילדים, לגבש ציפיות מציאותיות מהילדים, לגבש כללים ולאכוף אותם באופן עקבי, ליצור זמן איכות משפחתי, לנהל כעס באופן יעיל ולעודד את הילדים לשתף ברגשותיהם ובמחשבותיהם (Sandler et al., 2020).
4. **Parenting through Change (PTC)** – תוכנית להורים לאחר פרידה וגירושין שמטרתה לשפר את התפקוד ההורי, ללמד את ההורים להגן על הילדים מן העימות ההורי, לחזק את הקשר בין ההורים לילדים ולשפר את המיומנויות לניהול מתח ומצבי דחק (DeGarmo & Forgatch, 2005).

תוכניות ייחודיות לגברים:

1. **New Beginnings Program-Dads (NBP-D)** – זוהי תוכנית NBP המיועדת רק לאבות, וזה ייחודה (Sandler et al., 2018) (ראו לעיל, תוכנית להורים מספר 3).

2. **Dads for Life (DFL)** – תוכנית שמטרתה לסייע לאבות גרושים שאינם משמורנים להסתגל לתפקיד ההורי וליחסיהם עם ילדיהם לאחר הגירושין. בתוכנית עשרה מפגשים, ובמהלכה האבות לומדים מהי ההשפעה של הגירושין על המשפחה והילדים, לחזק את המחויבות שלהם לתפקיד ההורי ולנהל את העימות ההורי באופן בונה (Braver et al., 2005).

בלוחות שלהלן (**לוח 3 ו-לוח 4**) ממופים הרכיבים המשותפים לתוכניות אלו בהיבטים של תוכני התוכניות וטכניקות ההתערבות:

לוח 3: מיפוי תוכני התוכניות

רכיב התערבות	הגדרה	התוכניות שבהן הרכיב מופיע
ניהול רגשי בתהליך הפרידה	מידע על דרכים לניהול וויסות רגשות בתהליך הפרידה, כולל ניהול כעסים, דרכים להגברת החוסן, מיומנויות התמודדות, הרגעה עצמית וטכניקות קוגניטיביות-התנהגותיות	כולן
הורות בתהליך הפרידה	מידע על דרכים להורות אפקטיבית בתהליך פרידה, כולל ניהול תקשורת עם הילדים על הפרידה, תגובות לחששות הילדים ולקשיי ההסתגלות שלהם והתנהלות עם הילדים בעת שהותם אצל האב	כולן
הורות בשיתוף פעולה בתהליך הפרידה	מידע על דרכים לשיפור איכות היחסים בתהליך הפרידה, כולל מיומנויות תקשורת בין שני ההורים, צמצום העימות ההורי ותכנון משותף של תוכנית הורית	DFL, EK FTTP, NBP NBP-D
השפעת הפרידה והגירושין על הילדים	מידע על ההשפעה של הפרידה על רווחת חייהם של ילדים, לרבות ההשפעות השליליות של העימות ההורי, סימני האזהרה בעניין קשיי ההסתגלות של הילדים ואסטרטגיות לעידוד ההסתגלות החיובית של הילדים בתהליך הפרידה	DFL, EK, FTTP, NBP NBP-D

לוח 4: מיפוי טכניקות ההתערבות

רכיב התערבות	הגדרה	התוכניות שבהן הרכיב מופיע
פסיכו-חינוכי	הנחיה דידקטית ומתן חומר כתוב או קישור למידע מקוון על נושאים כמו ניהול רגשי, הורות, הורות בשיתוף פעולה והשפעת הפרידה והגירושין על הילדים	כולן
השתתפות בקבוצה	השתתפות פעילה במפגשים קבוצתיים, תרומה חיובית לדינמיקה הקבוצתית, מתן משוב חיובי למשתתפים אחרים ושיתוף בחוויות אישיות רלוונטיות	כולן
אימון במיומנויות	אימון במיומנויות שנוגעות להורות ולניהול יחסים עם הילדים ולשיחות עם הילדים בנושאים שקשורים לגירושין ולניהול הסכסוך, שימוש בטכניקות כמו משחק תפקידים וחיקוי	כולן
התאמת אישית של התוכן	התאמת תוכני התוכנית הקבוצתית לאינדיוידואלים בקבוצה כדי להגביר את הרלוונטיות של התוכנית בעבורם. אפשר להשיג זאת באמצעות משוב מותאם אישית למשתתפים, שיחות טלפון למשתתפים, קיום מפגשים אישיים במקביל לתהליך הקבוצתי והגדרת יעדים אישיים	כולן
פתרון בעיות	אימון וחינוך הורים למציאת פתרונות אלטרנטיביים לפתרון העימות ההורי, להערכת האפשרויות השונות ולשקילת התוצאות	DFL, FTTP, NBP, NBP-D, PTC
שיעורי בית	מתן שיעורי בית בין המפגשים כדי להתאמן במיומנויות המגוונות עם בני המשפחה	DFL, EK, NBP, NBP-D, PTC
עידוד	עידוד ההורים והגברת המוטיבציה והמעורבות שלהם בתוכנית על ידי מתן משוב חיובי על מאמציהם ועל התקדמותם ועל ידי תמיכה באמירה שמצבם עשוי להשתפר בהמשך	DFL, FTTP, NBP, NBP-D, PTC
נורמליזציה של הקשיים	שימוש בפעולות התערבות ישירות או בתהליכים קבוצתיים כדי להעביר להורים את המסר שקשייהם עם הפרידה, עם ההורות ועם נסיבות חיים אחרות משותפים להם ולהורים אחרים שעוברים תהליך פרידה וגירושין	DFL, NBP, NBP-D, PTC
תוכני וידאו	העברת חומר חינוכי באמצעות וידאו ובמדיה, למשל באמצעות ויניטות, עדויות אישיות והדגמת השימוש במיומנויות. השימוש בוידאו נעשה גם לצורך מתן משוב על אימון, למשל בהמשך להצגת תיעוד האימון של ההורים במשחק תפקידים עם ילדם	DFL, NBP, NBP-D, PTC
ניהול תהליך קבוצתי	ניהול התהליך והדינמיקה הקבוצתית תוך שימוש באסטרטגיות מגוונות: להיות מודל לחיקוי להתנהגות הקבוצתית, לבסס נורמות של הקבוצה ולעודד מעורבות ובניית אמון	EK, NBP, NBP-D, PTC
מתן חומרים	מתן חומרים כתובים שמשמשים למטרה חינוכית, לרבות ספרות רלוונטית ועזרי מדיה, דפי עבודה ותוכניות לשינוי התנהגות	FTTP, NBP, NBP-D

לסיכום, מן המיפוי עולה שכל התוכניות מתמקדות בתכנים של ניהול רגשי והורות בתהליך הפרידה, וכן שנעשה שימוש בטכניקות פסיכו-חינוכיות, בפעילויות קבוצתיות ובאימון במיומנויות הורות וניהול יחסים עם הילדים. מחקרים מגוונים בחנו אם תוכניות קבוצתיות להורים המצויים בתהליך פרידה וגירושין שנוסף להן רכיב של עבודה קבוצתית עם ילדים במקביל משיגות תוצאות טובות יותר, ועלה מהם שלרוב זה אין ערך מוסף, והוא אינו משפיע על השגת תוצאות טובות יותר (Rhodes et al., 2021; Wolchik et al., 2000).

תוכניות לחיזוק הקשר בין ההורים לילדים

מרבית התוכניות הקבוצתיות להורים שנתונים בתהליך פרידה וגירושין פועלות בין היתר לחיזוק הקשר בין ההורים לילדים, אולם תוכניות המתמקדות רק בחיזוק הקשר בין הורים לילדים רווחות פחות, ולרוב הן מתמקדות בהיבטים טיפוליים של הקשר. גוף המחקר המצומצם על תוכניות מסוג זה מעיד שהן יעילות ומשפיעות על שיפור ביחסי הורים-ילדים ועל שיפור ברווחתם של ילדים בתהליך הפרידה והגירושין ולאחריו (Price-Robertson & Paterson, 2021). דוגמה לתוכנית מסוג זה היא תוכנית שמבוססת על שיטת הטיפול **Child-Parent Relationship Therapy**, המבוססת על שיטת הטיפול המשפחתי שפיתחו לואיז וברנרד גורני (Guerney, 2000).

תוכנית זו מיועדת לזוגות שנמצאים בתהליך פרידה וגירושין והורים לילדים בגיל 3–10. מטרת-העל של התוכנית היא ללמד את ההורים כיצד להגיב לילדיהם בדרכים בעלות ערך תרפויטי כדי לשפר את מערכות היחסים איתם ואת רווחת הילדים (Landreth & Bratton, 2006). בתוכנית עשרה מפגשים קבוצתיים להורים בני שתיים כל אחד. את המפגשים מנחים מטפלים במשחק (play therapists), המלמדים את ההורים להשתמש במיומנויות ועקרונות מתוך גישה זו ומספקים להורים מידע על התפתחות הילד. לצד מפגשים אלו מתקיימים מפגשים שבועיים שבהם ההורים משחקים עם ילדיהם במשך 30 דקות. המפגשים מוקלטים, ולאחר שהמנחים והמשתתפים בקבוצה צופים בהם, הם נותנים להורים משוב. התוכנית משלבת גישות של טיפול ודינמיקה קבוצתית וגישות פסיכו-חינוכיות.

ממצאים על יעילות התוכנית **Child-Parent Relationship Therapy מתוך מחקרי הערכה:**

- ממחקרי הערכה שונים עולה שמדובר בשיטת טיפול יעילה הנותנת מענה לצרכים הספציפיים של משפחות שנמצאות בתהליך פרידה וגירושין (Bratton & Landreth, 1995; Dillman et al., 2011; Glazer & Kottman, 1994; Ray, Bratton, & Brandt, 2000).
- נמצא שתוכנית זו סייעה להורים לשפר את יחסם לילדיהם כך שיתאפייני ביתר אמפתיה וקבלה. כמו כן התוכנית השפיעה על ירידה במתח ובדחק של ההורים עם הזמן (Bratton & Landreth, 1995; Dillman et al., 2011; Glazer & Kottman, 1994; Ray, Bratton, & Brandt, 2000).
- במחקרם של דילמן ואח' (Dillman et al., 2011) דיווחו ההורים שבסיום התוכנית הם הבחינו בשינוי לטובה בהתנהגות ילדיהם ושהתהליך סייע להם לטפל בבעיות ההתנהגות של ילדיהם ביעילות רבה יותר.

לסיכום, מסקירת הפרקטיקות עולה שפעולות ההתערבות למשפחות שנמצאות בתהליך פרידה וגירושין משתנות במשך התהליך, והן כוללות רכיבים משותפים וכן רכיבים המותאמים לצרכים הייחודיים של כל שלב:

בראשית תהליך הפרידה במרבית פעולות ההתערבות רכיבים של הפצת מידע, ייעוץ והדרכה, וכן הערכה ואבחון צרכים במטרה להפנות משפחות למסלול ההתערבות המתאים להן. יתר על כן, מרביתן שואפות למנוע ככל האפשר פתיחת הליכים בבית המשפט, שכן במרבית המקרים ההליכים מביאים להסלמת העימות ההורי ולהשפעות שליליות על בני המשפחה ועל מערכות היחסים ביניהם. ממחקרי הערכה של תוכניות ההתערבות בשלב זה, טרום גיבוש ההסכם, התברר שהערכות מוקדמות יעילות בגיבוש הסדר מוקדם, מקצרות את זמני ההתדיינות בבית המשפט, מפחיתות הוצאות על משפט, מפחיתות את מספר הדיונים המשפטיים, משפרות את שיעור ההסכמות, מקטינות את שיעור התביעות החוזרות ומביאות לחיסכון והפחתה של ממש בעלויות ובמשאבי זמן של בתי המשפט. יתר על כן, נמצא שהערכת מאפייני הרקע של המשפחות שפותחות תיק גירושין בבית המשפט והפנייתן לשירותים תומכים עשויה למנוע את פניית ההורים ליישוב העימות ההורי בהליך משפטי.

במהלך גיבוש ההסכם או ההליך המשפטי פעולות ההתערבות מתמקדות בניסיון להשיג גישור ושיתוף פעולה בין ההורים ולהדריך במסגרת תוכניות חינוכיות קבוצתיות כדי שיגיעו להסכמות ויגבשו תוכנית הורות משותפת מחוץ לכותלי בית המשפט. ממצאי מחקרי הערכה בשלב זה של תהליך הגירושין מצביעים על כך שגישור מסייע למרבית ההורים בפתרון בעיות וסכסוכים, בהגעה להסכמות ובלמידה על צורכי הילדים.

לאחר גיבוש ההסכם או ההליך המשפטי מצטמצמים המענים ותוכניות ההתערבות באופן ניכר. המענים הקיימים הם תוכניות קבוצתיות להורים לאחר פרידה וגירושין ותוכניות לחיזוק הקשר בין הורים וילדים. ממצאים ממחקרי הערכה של המענים המגוונים מצביעים על כך שתוכניות קבוצתיות להורים תורמות לצמצום עצימות העימות ההורי ולהגברת שיתוף הפעולה בין ההורים. נוסף על כך הן מפחיתות תסמינים נפשיים קליניים, כמו חרדה ודיכאון ומצמצמות השפעות שליליות של העימות ההורי על הילדים. יתרה מזו, נמצאו השפעות חיוביות גם לתוכניות לחיזוק הקשר עם ההורים שמגבירות את האמפתיה של ההורים כלפי ילדיהם, מסייעות בהפחתת מתח ודחק בקרב ההורים ובטיפול יעיל יותר בבעיות התנהגות של הילדים.

למרות ריבוי המענים בשלבים השונים של תהליך הפרידה והגירושין עולה שהמענים הקיימים לא תמיד נותנים מענה מספק לקבוצות ייחודיות באוכלוסייה, כגון ילדים, גברים, אוכלוסיות מיעוט אתניות, משפחות להטב"ק ומשפחות המצויות בעימות בעצימות גבוהה. לפיכך עולה צורך בהתאמת מענים, בפיתוח מענים ייחודיים ובהנגשתם בעבור אוכלוסיות אלו.

4.2 מענים מותאמים ומונגשים לקבוצות ייחודיות באוכלוסייה

תחום הטיפול במשפחות במצבי פרידה וגירושין נדרש להתרחבות ולהתפתחות של המענים והשירותים הניתנים בעקבות תמורות סוציו-דמוגרפיות שמשפיעות על תחום המשפט בענייני משפחה. מגמות השינוי באות לידי ביטוי בריבוי ההולך וגדל בסוגי המשפחות (למשל, משפחות מעורבות, שבהן לאחד או לשני ההורים יש ילדים מבן זוג או בת זוג קודמים, הורים שלא נישאו, הורים יחידניים והורים להטב"ק) ובגיוון ברקע האתני והתרבותי של המשפחות. סוגי המשפחות והדינמיקה המשפחתית המשתנה משפיעים על

אופי המידע והשירותים הנדרשים (Department of Justice Canada, 2014). בהליך למידה שנערך בישראל בשנת 2022 נמצא שחסרים מענים ייחודיים מוגשים בעבור הילדים במשפחות אלו; חסרים שירותים מותאמים תרבותית וחסרים מענים ייחודיים בעבור גברים (DNAidea, 2022). בחלק זה יוצגו מענים אשר פותחו בעולם בהתאמה לאוכלוסיות אלו.

4.2.1 מענים ייחודיים לילדים

הההליך המשפטי הכרוך בפרידה וגירושין של ההורים עלול להשאיר את הילדים ללא קול וחסרי תמיכה, כאובייקטים של סכסוך בין מבוגרים ולא כבני אדם עם נקודות מבט משלהם על העבר והעתיד (Douglas, 2022). כדי למנוע זאת פותחו במדינות שונות מענים ייחודיים בעבור ילדים, ובהם: מתן מידע וייעוץ לילדים שחיים במשפחות שנמצאות בתהליך פרידה וגירושין; מתן מידע על הליך הגירושין ושלביו; שיתוף הילדים והכללתם בתהליך קבלת החלטות על חייהם; מתן ייעוץ משפטי; הקניית מיומנויות להתמודדות עם אתגרים נלווים לגירושין; ומתן תמיכה נפשית. להלן דוגמאות נבחרות למענים ייחודיים לילדים:

מתן מידע וייעוץ לילדים

בקנדה, באתר אינטרנט ממשלתי שפותח עם ארגון [Justice Education Society](#) (JES) ניתן למשפחות מתגרשים מידע מפורט ובמגוון נושאים הקשורים לפרידה וגירושין באנגלית ובצרפתית, והוא נועד לסייע להם להתמודד עם הפרידה והשינוי שהמשפחה עוברת. תוכן האתר נכתב על בסיס מידע רחב שסיפקו יועצי משפחה, פסיכולוגים, עורכי דין, הורים, בני נוער וילדים. באתר ניתן לילדים מידע על השינויים במבנה המשפחה, השינויים שעשויים להתרחש בהסדרי המגורים והשינויים שעשויים להתרחש בדינמיקה המשפחתית. בין היתר ניתן מידע על הליכי משפט, אך לא ניתן ייעוץ משפטי לילדים או למבוגרים. המידע ניתן בנפרד בחלוקה לפי קבוצות גיל: ילדים, מתבגרים והורים. המידע מפורט ומותאם לכל פרובינציה **בקנדה**. אתר זה מופץ גם במדינות שונות **בארצות הברית**, למשל בקליפורניה, במיין, בקונטיקט ו**בוורמונט** והמידע בו מותאם למדינות אלה ומתורגם גם לספרדית.

באוסטרליה, באתר האינטרנט הממשלתי שמספק מידע על סוגיות שונות שנוגעות למערכות יחסים במשפחה, יש מידע על סוגי שירותים שונים בעבור ילדים. בדף מוצעים שירותי תמיכה בעבור ילדים ובני נוער עד גיל 18 שהוריהם נמצאים בתהליך פרידה וגירושין או לאחר הגירושין. שירותים אלו נועדו לסייע לילדים בהסתגלות לשינויים בחייהם ולספק מרחב לביטוי רגשות ומחשבות בנושא הגירושין. השירותים המוצעים מותאמים לפי קבוצות גיל, וכוללים ייעוץ פרטני ועבודה קבוצתית. זאת ועוד, השירותים מסובסדים ויש סידורי מימון מיוחדים למשפחות עם הכנסה נמוכה (Family Relationship Centres, n.d).

אתר אינטרנט ייעודי נוסף לילדים ובני נוער באוסטרליה הוא Kidshelpline. האתר נועד לאתר שירותים ספציפיים בסביבת הילד (Kidshelpline, n.d). באתר יש הסבר על קו חם טלפוני (advice line) והפניה לקו טלפוני ולקו מקוון. הקו החם ואתר האינטרנט מספקים ייעוץ לילדים, נוער וצעירים בגיל 5–25 בכל שעות היממה, שבעה ימים בשבוע. השירות חסוי וניתן ללא תשלום. האתר מעניק מענה מותאם גיל לפי מאפייני הגיל וצורכי הילדים: 5–12, 13–17, 18–25. כך למשל, לקבוצת הגיל הצעירה ניתנים מידע ועצות להתמודדות עם קשיים שנובעים מגירוש ההורים ו**להתמודדות בתוך משפחות מעורבות**. לבני הנוער ניתנים מידע ועצות המותאמים לגילם. האתר ממומן על ידי כמה משרדי ממשלה בשיתוף עם קרן בופה.

בניו זילנד, משרד המשפטים פרסם סרטון בשני חלקים ([חלק ראשון](#) ו[חלק שני](#)) לילדים שהוריהם נתונים בתהליך פרידה וגירושין, המבוסס על ראיונות עם ילדים ועם אנשי מקצוע. הילדים משתפים בסוגיות שמעסיקות אותם ובקשיים שהם מתמודדים עימם, ואנשי המקצוע מספקים עצות ואסטרטגיות להתמודדות.

שיתוף ילדים בהליכי משפט הנוגעים לחייהם בבתי משפט לענייני משפחה

אחד מעקרונות היסוד באמנה הבין-לאומית בדבר זכויות הילד הוא סעיף 12 בחוק, סעיף שקובע את זכותם של ילדים להשתתף בתהליך קבלת החלטות הנוגעות לחייהם. לפי סעיף זה, הילדים זכאים להביע את מחשבותיהם, רגשותיהם ודעותיהם בתהליך קבלת החלטות הנוגעות להם, ודעותיהם אמורות לקבל משקל ראוי לפי גילם והתפתחותם. בשם המחויבות ליישום האמנה, בכמה המדינות, למשל **ניו זילנד, אירלנד, קנדה וישראל**, שופטי בתי משפט לענייני משפחה או אנשי מקצוע אחרים מזמינים ילדים למפגשי שיתוף שבהם ניתנת במה למחשבותיהם, רגשותיהם ודעותיהם, ודבריהם מובאים בחשבון בתהליך קבלת ההחלטות. בכמה מדינות, למשל **ניו זילנד וישראל**, הזמנת הילדים מעוגנת בחוק (Gal & Duramey, 2015). ממחקרים אחדים עולה מסר עקבי, ולפיו ילדים מעוניינים לקבל מידע מותאם גיל באשר להליך הגירושין. הם רוצים שישמעו אותם, שיכבדו אותם ויאמינו להם, ושיתייחסו אליהם בתור אנשים עם 'סוכנות אישית' (self-agency), המאפשרת להם להשתתף בהחלטות הנוגעות להם. נוסף על כך אחאים מבהירים שהם רוצים שיתייחסו לכל אחד מהם בתור פרט (Karle & Gathmann, 2016; Walker & Misca, 2019).

ממצאים על יעילות של שיתוף ילדים בהליכי משפט הנוגעים לחייהם בבתי משפט לענייני משפחה מתוך מחקרי הערכה:

- מחקרים שונים מראים שאם השתתפות ילדים מתבצעת היטב, יש לה השפעה חיובית על רווחת הילדים ועל תחושת השליטה שלהם במצב. עוד עולה שהילדים שבעי רצון מן האפשרות לקבל מידע על ההליך המשפטי באופן כללי ועל המקרה המסוים שלהם, ומן ההזדמנות להביע את מחשבותיהם ומשאלותיהם ולהשפיע על חייהם בעתיד (Hayes & Birnbaum, 2020; Morag et al., 2012; Morag & Sorek, 2015; Sutherland, 2014; Walker & Lake-Carroll, 2014, 2015).

מתן ייצוג משפטי מותאם לילדים

זכות הילדים להשתתף בתהליך קבלת החלטות הנוגעות לחייהם, המעוגנת בסעיף 12 באמנה הבין-לאומית בדבר זכויות הילד, טומנת בחובה את הזכות לייצוג משפטי הולם. ילדים הם חלק מאוכלוסייה מוחלשת, חסרת ידע במשפט ואכיפה, שאין ביכולתה לעמוד על זכויותיה, ליזום מאבקים משפטיים ולהתבטא בצורה מספקת. כמו כן הילדים חסרי כשירות משפטית, והם כפופים להחלטות אפוטרופוסיהם, גם במצבים שבהם האפוטרופוסים חשודים בפגיעה בהם. אי לכך וכדי לצמצם ככל האפשר את המוחלשות היחסית שלהם במערכת המשפט יש לספק להם ייצוג משפטי זמין והולם (Sedletzki, 2020). כדי להבטיח את מימוש זכותם של ילדים לייצוג הולם, בכמה מדינות בעולם, כגון [אוסטרליה](#), [ארצות הברית וישראל](#), מוצע לילדים שירות של עורך דין לצורך סיוע בייצוג לפני ערכאות משפטיות בהליכי מעמד אישי, לדוגמה משמורת, חלוקת זמני שהות, מזונות, אבהות ועוד.

הערכה של טובת הילד אינה ייצוג משפטי, ובין שתי פעולות ההתערבות טמון הבדל מהותי: הערכה של טובת הילד יכולה לבוא בניגוד לתפיסותיו של הילד באשר לטובתו, ואילו ייצוג משפטי אחראי לייצג את דעותיו של הילד במסגרת המשפטית (Tempesta, 2019; Mol, 2019).

אפוטרופוס לדין הוא בדרך כלל איש מקצוע מתחום המשפט, עבודה סוציאלית או בריאות הנפש, הממונה כשומר על האינטרסים של אדם אחר בהקשר של דיונים משפטיים. על פי רוב, כאשר מתמנה אפוטרופוס לדין לילד, תפקידו העיקרי הוא לקבוע מה הוא מחשיב כטובת הילד ולדווח לבית המשפט ישירות או באמצעות עורך דין. במקרים מסוימים הוא גם מיעץ לבית המשפט (Tempesta, 2019; Mol, 2019).

בהולנד, אפוטרופוס לדין הוא עורך דין או פסיכולוג, והוא ממונה לתפקיד זה בהתאם לשיקולי בית המשפט תוך התחשבות בגיל הילד ומידת בגרותו (Mol, 2019). תפקידו לברר מה מחשבותיו ורצונותיו של הילד בנוגע לעתידו ולכתוב דוח לבית המשפט, ומלבד זאת להסביר לילד את ההליכים ואת ההחלטה של בית הדין לאחר שזו מתקבלת. מספר הפגישות של האפוטרופוס לדין עם הילד מוגבל לחמש. נוסף לפגישות אלה, האפוטרופוס לדין יכול להיות נוכח גם כאשר השופט פוגש את הילד, או אם הילד מבקש את נוכחותו (Tempesta, 2019).

בבריטניה, לאפוטרופוס לדין או לנציג ה-Cafcass (שירות ייעוץ ותמיכה בבתי משפט לילדים ומשפחה) יש לרוב רקע של עבודה סוציאלית. מינוי אפוטרופוס לדין מחויב רק בהליכי הגנת ילדים, ונמצא שבהליכי דיני משפחה ממונה אפוטרופוס לדין בכ-4% מהמקרים. ה-Cafcass מונחה על ידי סטנדרטים לאומיים הדורשים להבטיח ש"לכל ילד יש קול". בריטניה משתמשת במודל 'טנדם' (Tandem model), אשר רואה את האפוטרופוס לדין כמי שתפקידו לתת הוראות לעורך הדין בדבר העמדה שעליו לנקוט בהליך בבית המשפט. המשמעות היא שאפוטרופוס לדין עלול לעיתים להיות מכשול בין הילד לנציג המשפטי, שכן ההתמקדות העיקרית של האפוטרופוס כאמור היא בהצגת טובת אינטרס הילד גם אם הילד עצמו אינו תופס זאת כטובתו. לכן יש שטוענים שבתפקיד האפוטרופוס לדין יש "פטרנליזם מהותי" (Tempesta, 2019).

באוסטרליה, על פי חוק ה-FLA, השופט ממנה עורך דין עצמאי לילדים (independent children's lawyer) בהתאם לשיקולים של גיל הילד ובגרותו. תפקיד עורך דין לייצג את האינטרסים של הילד בהליכי משפט (Mol, 2019).

במדינות מסוימות, כגון **קנדה**, בתי משפט יכולים למנות עורך דין שישמש כידיד בית המשפט. תפקידו לסייע לבית המשפט בקבלת החלטה הולמת באמצעות הצגת ראיות וטענות רלוונטיות. בית המשפט מגדיר את המאפיינים הספציפיים של התפקיד בכל מקרה נתון (Tempesta, 2019). בקנדה, מינוי ידיד בית המשפט מתקיים בדרך כלל במצבים שבהם בית המשפט חושש שלא יובאו ראיות רלוונטיות או שאינטרסים בעלי משקל של אדם פגיע (במקרה זה, הילד) עומדים על כף המאזניים או בסוגיות משפטיות מורכבות. כאשר ממונה עורך דין לילד הוא רשאי לחקור את הנסיבות שבשלהן הילד זקוק לעורך דין או ידיד בית משפט ולראיין את הילד, ועליו להעמיד ראיות תואמות לפני בית המשפט. עם זאת, עורך הדין אינו מחויב לצדד באינטרסים של הילד מנקודת המבט של הילד, ואינו מספק עצות לילד. כמו כן אין חיסיון לתקשורת של הילד עם עורך הדין (Tempesta, 2019).

פרקטיקה נוספת ליישום סעיף 12 באמנה הבין-לאומית בדבר זכויות הילד היא גישור בגישה שמכלילה ילדים ומעודדת מעורבות בטוחה ולא ישירה של הילדים בהליך הגישור באמצעות מומחה ילדים שהוכשר לכך. המומחה נפגש עם הילדים לפני תחילת הליך הגישור ומשתמש בכלים מיוחדים כדי להשיג הבנה עמוקה ואמיתית של עולמם ושל צורכיהם. במפגשים עולה מגוון נושאים לפי בחירתם של הילדים, כגון תחושותיהם וחוויותיהם במהלך הליך הגירושין, תגובות ההורים זה כלפי זה וכלפיהם במהלך הגירושין, מערכות היחסים שלהם עם אחיהם, תפקודם הלימודי והחברתי וכן שאיכותיהם ועמדותיהם. כמו כן הילדים מחליטים אילו מסרים הם מוכנים שיועברו להוריהם. ההורים מקבלים הנחיה לא לשאול את הילדים שאלות על המפגש עם המומחה, אבל הילדים רשאים לשתף את הוריהם בתכנים מגוונים לפי בחירתם. השימוש בגישה זו רווח **באוסטרליה, ניו זילנד וקנדה** (Muto, 2016).

יעילות הגישה שמכלילה ילדים מתוך מחקרי הערכה:

לגישור בגישה שמכלילה ילדים היו השפעות חיוביות נוספות שלא נצפו בקרב מי שעברו גישור בגישה הממוקדת בילדים: (1) שיפור במערכות היחסים במשפחה ובעיקר בין אבות לילדיהם; (2) שיפור ברווחתם הפסיכולוגית של כל בני המשפחה, ובמיוחד של הילדים, שהציגו פחות תסמינים של פחד, חרדה ודיכאון; (3) ההסכמים שההורים הגיעו אליהם היו מותאמים יותר לצרכים ההתפתחותיים של הילדים, ובהתאם, הילדים היו עמידים יותר באופן בולט; (4) הייתה היתכנות נמוכה פי שניים שההורים יפתחו בהליכי משפט בנושאים שקשורים להורות בשנה הראשונה מקץ הגישור; (5) הילדים העריכו את המקום הבטוח שקיבלו שבו יכלו לבטא את עמדותיהם ולתרום לעיצוב ההסכמים בין הוריהם והיו מרוצים מכך שדבריהם תרמו להבנת המקרה וערערו את הנחות היסוד שעליהן נשענו ההורים (McIntosh et al., 2008; McIntosh et al., 2011). ממצאים אלו מאוששים גם בראיונות שנערכו עם חוקרים ומפעילי שירותים **מאוסטרליה**, אשר המליצו בחום על השימוש בפרקטיקה זו. לדבריהם, השימוש בה גורם לשינוי של ממש בהתנהגות ההורים ולשיפור במכוונות שלהם לטובת הילדים.

תוכניות תמיכה קבוצתיות לילדים להורים פרודים או גרושים

מדינות שונות מפעילות מגוון תוכניות קבוצתיות לילדים שהוריהם נמצאים בתהליכי פרידה וגירושין, למשל **איטליה** (Andreottola & Giavara, 2010), **צרפת** (Gagnon, 1999), **ארצות הברית** (Pollet & Lombreglia, 2008) ו**קנדה** (Department of Justice Canada, n.d-b). עיון בספרות המקצועית מגלה שתוכניות אלה משיגות בדרך מיטבית את התמיכה שהילדים זקוקים לה. מטרת-העל של תוכניות קבוצתיות לילדים היא לסייע להסתגלות מיטבית של הילדים לגירושין ולמעברים נוספים שמלווים פרידה וגירושין, ולמנוע ככל האפשר התפתחות של בעיות מסוגים שונים (Price-Robertson & Paterson, 2021). תוכניות אלו מתמקדות בפיתוח אסטרטגיות להתמודדות עם קשיים מגוונים ובפיתוח המשאבים האישיים של הילדים. חלקן בעלות אופי תרפויטי יותר (López-Larrosa, 2009).

התוכניות פועלות בבתי ספר (ראו Rose, 2009; Poli et al., 2017; Pedro-Carroll & Jones, 2005) או באינטרנט (Boring et al., 2015). מסקירה נרטיבית שיטתית של מחקרי הערכה של תוכניות מסוג זה עולה שהן מיועדות לילדים בגיל 6–14, ורובן מתמקדות בקבוצת הגיל שבין 9–12. עוד נמצא שמתקיימים על פי רוב שמונה מפגשים ושהקבוצות קטנות, בנות 3–11 משתתפים (Poli et al., 2017).

רק מחקרים מעטים בחנו את יעילותן של תוכניות קבוצתיות לילדים (poli et al., 2017). אחת ממטרות-העל של מחקרי ההערכה היא לבחון כיצד הן מסייעות להפחתת ההשפעה השלילית של הגירושין על בריאותם הנפשית של הילדים על ידי מדידת התסמינים הקליניים אצלם (ראו למשל, Boring et al., 2015; Sandler et al., 2020). דרך נוספת לבחון את יעילותן היא באמצעות בחינת תפיסותיהם של הילדים באשר למשאביהם האישיים, למשל ההערכה העצמית שלהם, מוקד השליטה שלהם (פנימי או חיצוני) ואסטרטגיות ההתמודדות שלהם.

ממצאים על יעילות תוכניות תמיכה קבוצתיות לילדים להורים פרודים או גרושים מתוך מחקרי הערכה:

- ממצאים ממחקרי הערכה שונים שהשתמשו במתודולוגיה של ניסוי מבוקר (RCT) הראו תוצאות הסתגלות טובות יותר אצל ילדים שהשתתפו בתוכניות תמיכה קבוצתיות לילדים להורים פרודים או גרושים ולעומת ילדים מקבוצת הביקורת (Roherty, 2000; Short, 1998; Stolberg & Garrison, 1985).
- תוכניות התמיכה הקבוצתית נמצאו יעילות גם מבחינת ההתמודדות של הילדים עם תפיסות שגויות בעניין גירושין, פיתוח גישה חיובית ותפיסות נכונות בנוגע לגירושין (Botha & Wild, 2013; Roseby & Deutsch, 1985).
- ממטא-אנליזה של 30 מחקרי הערכה של תוכניות מסוג זה עולה שהן מסייעות לילדים להסתגל לגירושין, והן תורמות לחיזוק משאביהם האישיים ובמיוחד להגברת תחושת הערך העצמי. עם זאת, אין להן השפעה ישירה בעלת ערך על בריאותם הנפשית של הילדים (Herrero et al., 2022). הירו ואח' סברו שהממצא נובע מכך שמטרותיהן העיקריות והמוצהרות של תוכניות אלו הן פיתוח וחיזוק המשאבים האישיים של הילדים וסיוע בהסתגלות לפרידה ולגירושין (ראו למשל, Graham et al., 2012; Pedro-Carroll & Alpert-Gillis, 1997; Roherty, 2000; Short, 1998), ורובן אינן בעלות אופי תרפויטי. הציפייה היא שחיזוק החוסן האישי של הילדים במסגרת תוכניות אלו ישפיע לאורך זמן גם על חיזוק בריאותם הנפשית (Herrero et al., 2022). הסבר נוסף שניתן הוא שתוכניות מסוג זה מיועדות לכלל הילדים שהוריהם בתהליך פרידה וגירושין, ובפועל, רק אחוז קטן מהם מפתחים בעיות בתחום בריאות הנפש (Durlak & Wells, 1997; Stathakos & Roehrle, 2003).
- מסקירה נרטיבית שיטתית של 29 מחקרי הערכה שבחנו את יעילותן של תוכניות מסוג זה עלה שתוצאותיהן של התוכניות נבחנו בכמה מישורים: האינטרה-פסיכי (בתוך נפשו של האדם); מערכות היחסים עם בני המשפחה; מערכות היחסים עם אנשים מחוץ למשפחה; התפקוד בבית הספר; וההתנהגות. ניתוח תוצאותיהן של התוכניות חושף שהתוצאות החיוביות המרשימות עלו בעיקר במערכות היחסים עם בני המשפחה, מערכות היחסים עם אנשים מחוץ למשפחה והתפקוד בבית הספר. מכאן עולה שתוכניות התערבות קבוצתיות לילדים יעילות במיוחד במישור של היחסים הבין-אישיים. החוקרים משערים שהדבר נובע מן האופי הקבוצתי והחברתי של ההתערבות, שמשפיע על היווצרותן של מערכות יחסים בין משתתפים סביב נושא משותף. עוד התגלה שהתוכניות שנמצאו יעילות יותר התמקדו בפיתוח המשאבים האישיים של המשתתפים וביכולות ההתמודדות שלהם עם קשיים ואתגרים מגוונים, ולא בטיפול בבריאותם הנפשית (Poli et al., 2017).

לסיכום, אלו המענים המותאמים לילדים במשפחות שנמצאות בתהליך פרידה וגירושין: מתן מידע מותאם על אודות הליך הגירושין ושלביו תוך שיתוף הילדים והכללתם בתהליך קבלת החלטות על חייהם; מתן ייעוץ משפטי; הקניית מיומנויות להתמודדות; ותמיכה נפשית. יש כמה פרקטיקות שבאמצעותן ניתן הסיוע, ואלה הן: (1) אתר אינטרנט ייעודי לילדים ולנוער; (2) קו ייעוץ חם; (3) פגישות עם שופטים במסגרת תהליך קבלת ההחלטות; (4) שירות של עורך דין לילדים לצורך סיוע בייצוג לפני ערכאות משפטיות בהליכי מעמד אישי, כגון משמורת, חלוקת זמני שהות, מזונות, אבהות ועוד; (5) שיתוף בהליכי גישור בגישה שמכלילה ילדים; (6) תוכניות תמיכה קבוצתיות לילדים. המענים מועטים, וככל שרמת שיתוף הפעולה בין ההורים נמוכה יותר ועצימות העימות ההורי גבוהה יותר, כך חסומה יותר הגישה של ילדים לשירותים שמצריכים את אישור שני ההורים.

ממצאי מחקרי הערכה עולה שאם השתתפות הילדים מיטבית, יש לה השפעה חיובית על רווחתם ועל תחושת השליטה שלהם במצב. התברר שלגישור בגישה שמכלילה ילדים יש השפעות חיוביות על מערכות היחסים במשפחה, על הרווחה הפסיכולוגית של בני המשפחה ועל גיבוש הסכמים עמידים יותר ומותאמים יותר לצורכי הילדים. כן נחשף שהתערבות זו מפחיתה תביעות חוזרות. זאת ועוד, עולה שתוכניות קבוצתיות סייעו לילדים לפתח גישה חיובית ותפיסות נכונות על גירושין ולהסתגל טוב יותר לגירושין וחיצקו את משאביהם האישיים ואת הערך העצמי שלהם. כמו כן נמצאו תוצאות חיוביות של ממש במערכות יחסים עם בני המשפחה ועם אנשים מחוץ למשפחה ובתפקוד הילדים בבית הספר.

4.2.2 מענים ייחודיים לגברים בתהליך פרידה וגירושין

מענים ייחודיים לגברים שנמצאים בתהליך פרידה וגירושין אינם נפוצים. מן הראינות התברר שהמעטים שקיימים פותחו בגלל ההבנה שמאפייני ההתמודדות של גברים ונשים שונים אלה מאלה. יש סוגיות ייחודיות לגברים, והם עשויים להפיק תועלת משירותים ייעודיים בעבורם. חיזוק לכך עלה בראינות עם אנשי מקצוע **מקנדה, ארצות הברית ואוסטרליה**, שבהם דווח שגברים נוטים להיות מבודדים יותר לאחר הגירושין, שאבלם וכאבם לנוכח האובדן שכרוך בגירושין אינם מקבל די הכרה, ושחלקם חשים יתר בלבול באשר לתפקיד ההורי שלהם לאחר הגירושין. יתרה מזו, בריאיון עם פרופסור סאיני **מקנדה** עלה שהצורך במתן מענים ייחודיים לגברים נובע גם מכך שבהיעדר מענים זמינים, רבים מצטרפים לתנועות אקטיביסטיות לזכויות גברים. מרואיין זה ציטט סקר שנערך בקרב גברים בתנועות אקטיביסטיות ובו נחשף ש-70% מן הגברים הצטרפו לתנועות האלה משום שהיו זקוקים לתמיכה מגברים שחווים חוויות דומות לשלהם, ולא מסיבות אידאולוגיות. אולם תנועות מסוג זה עלולות להתאפיין במיזוגניות ויש להן פוטנציאל הרסני. אחד הנזקים הבולטים שלהן הוא שהן מלבנות את העימות ההורי ומעצימות אותו אף יותר. למעשה, התפיסה המנחה תנועות אלו היא שגברים הם קורבנות של אפליה מצד החברה, מערכת משפט והשירותים החברתיים עקב ההשפעה של התנועות הפמיניסטיות (Alschech & Saini, 2019). לכן, לטענתו רצוי לפתח ולהפעיל יותר שירותי תמיכה ייחודיים בעבור גברים, ובכך לצמצם את ההיתכנות שיצטרפו לתנועות מסוג זה.

להלן דוגמאות למענים שמופעלים באוסטרליה ובארצות הברית בעבור גברים:

באוסטרליה פועל **קו חם לגברים** בכל שעות היממה. השירות מספק מידע, ייעוץ חד-פעמי או מתמשך והפניה לשירותים לגברים ולנשים שמודאגות בעניין גברים שהן מכירות במגוון נושאים: מערכות יחסים במשפחה, אבהות, בריאות הנפש של גברים ואלימות

במשפחה. השירות ניתן באמצעות טלפון או באופן מקוון. הקו החם פעל לפני הרפורמה בדיני משפחה משנת 2006, ולאחריה הוא קיבל מימון נוסף מן הממשלה כדי לסייע לגברים ששוקלים פרידה או נתונים בתהליך פרידה וגירושין.

בעקבות הרפורמה הורחבו שירותים לגברים ופותר שירות ייעודי לגברים, [Men and Family Relationship Services \(MFRS\)](#). השירות מספק ייעוץ בדבר מערכות יחסים ונושאים הקשורים בהורות, ומציע FDR (שירותים ליישוב סכסוכים) וקורסים חינוכיים שמתמקדים במערכות יחסים והתפתחות אישית. גם שירותים אלו פעלו לפני הרפורמה, וגם הם קיבלו לאחריה מימון ממשלתי נוסף והורחבו.

גם **בארצות הברית** פותחו תוכניות הדרכת הורים ייחודיות לגברים, כגון **New Beginnings Program-Dads** (Sandler et al., 2018); **Dads for Life** (Braver et al., 2005) ו-**Fathering through Change** (DeGarmo & Jones, 2019) (על תוכניות Dads for Life ו-Fathering through Change ראו פירוט בנספח ב, לוח ב-2).

4.2.3 מענים ייחודיים לקבוצות מיעוט אתניות

מן הראינות עלה צורך לספק מענים מונגשים ומותאמים לתרבותית להורים שנמצאים בתהליך פרידה וגירושין מקבוצות מיעוט אתניות. יש לכך כמה סיבות: (1) מושג המשפחה נתפס בקרב חלק מן המיעוטים האתניים אחרת מהתפיסה הרווחת; (2) ציפיות הזוגות מהתוכנית ההורית עשויות להיות שונות מאלה של כלל הציבור; (3) קבוצות מיעוט אתניות ממעטות לצרוך שירותים שניתנים על ידי בתי המשפט בשל היסטוריה של גזענות כלפיהם ובגלל חשדנות ואי-אמון במערכת המשפט (Sportel, 2021). למרות הצורך הברור נראה שפיתוח מענים ייחודיים לקבוצות מיעוט אתניות נמצא בחיתוליו ועדיין לא נעשית די התאמה תרבותית והנגשה של שירותים בעבורם. להלן דוגמאות ליוזמות להנגשה והתאמה תרבותית של מענים בכמה מדינות:

הגברת גישה לשירותים

בקנדה נעשו פעולות להגברת הגישה לשירותים של קבוצות מוחלשות שאינן מיוצגות, כגון אנשים באזורים כפריים, מהגרים ופליטים, באמצעות פיתוח שירותים ממוקדים חדשים, הרחבת שירותים קיימים וביצוע שינויים באופן מתן הגישה לשירותים (לדוגמה, מעבר לשירותים ומשאבים מקוונים). יוזמות לדוגמה: פרויקט למשפחות סיניות שנמצאות בתהליך פרידה וגירושין; שירות בית משפט למשפחה המכוון לקהילות מרוחקות ומסייע לבעלי דין שמייצגים את עצמם ונתונים בתהליך פרידה וגירושין להתנהל עם הטכסים והתהליכים הנדרשים; ושירות וירטואלי שמיועד ללקוחות המתגוררים באזורים מרוחקים וכפריים (Department of Justice Canada, 2014).

התאמה תרבותית ושיתוף הציבור

כדי לפעול לצמצום הפערים בין מיעוטים וילידים לקבוצות הרוב, הקצתה ממשלת **אוסטרליה** 8.3 מיליון דולר במשך שלוש שנים להקמת שירותי FDR מותאמים תרבותית למשפחות אבורג'ינים ותושבי האיים במיצרי טורס. כדי להבטיח שהשירותים המוצעים אכן עונים על צורכיהם הייחודיים של המשפחות וקהילות האבורג'ינים ותושבי האיים במיצרי טורס, נערך בחודשים פברואר-אפריל 2022, במשך עשרה שבועות, תהליך של שיתוף הציבור. מעל 60 יחידים וארגונים השתתפו במפגשים ובסדנאות מקוונות, והתקבל מידע עשיר שנשען על ניסיון ומומחיות מגורמים רבים: הקהילה, אנשי מקצוע נותני שירותים, בתי המשפט, גופים מקצועיים

שאינם גופים שמכשירים מומחים ב-FDR וגופים ממשלתיים. המידע הרב שהתקבל סייע בעיצוב ההנחיות להפעלת שירותי FDR מותאמים תרבותית, והוא ממשיך לסייע בעיצוב מדיניות וקבלת החלטות מותאמות יותר לאוכלוסייה האבורג'ינית ולתושבי האיים במיצרי טורס. בינואר 2023 זכו תשעה ארגונים במכרז [וקיבלו אישור ומימון](#) להפעיל שירותי FDR מותאמים.

אחד המרואיינים **מאוסטרליה**, מנהל ארגון שמפעיל מרכזים ליחסים במשפחה ושירותים נלווים למשפחות שנמצאות בתהליך פרידה וגירושין, סיפר שדרך רווחת להתאמה תרבותית של השירותים היא באמצעות הפעלתם על ידי אנשי מקצוע שמדברים בשפה של קבוצות המיעוט האתניות או באמצעות עבודה עם מתורגמנים. הוא העיד שיש דרכי עבודה ייחודיות עם קבוצות מיעוט מסוימות; הוא סיפר על התאמה תרבותית שנעשתה לשירותי הגישור למשפחות של ילידים-אבורג'ינים בעקבות ההבנה שהגדרת גבולות המשפחה שלהם שונה מזו הנהוגה בחברה המערבית. כך למשל התברר שאצל האבורג'ינים נהוג שגם בני המשפחה המורחבת אחראים לקבל החלטות שקשורות לחייהם ורווחתם של הילדים, במיוחד במצבים שבהם ההורים נמצאים בתהליך פרידה וגירושין. משום כך אישרו שירותי הגישור שגם בני משפחה מן המשפחה המורחבת יגיעו למפגשים שבתהליך גישור וגיבוש הסכמות על התוכנית ההורית, ולעיתים אף מגיעים למפגשים עשרה בני משפחה.

דוגמה נוספת להתאמה תרבותית שנתן המרואיין קשורה במשפחות מווייטנאם. לדבריו בשירותים שהוא מפעיל הובן שמושג ההעצמה, שלפיו בחברה המערבית על ההורים לגבש בעצמם את התוכנית ההורית המתאימה לילדיהם, אינו מתאים להורים ויאטנמים; הם מצפים ממקור הסמכות לקבוע בעבורם את התוכנית המיטבית להם. בהמשך להבנה זו ניתנה לכל אחד מהצדדים אפשרות להיעזר בעורך דין משלו בתהליך הגישור ולקבל ממנו הכוונה ועצות.

לסיכום, עולה שבפרקטיקות להתאמה או לפיתוח שירותים לקבוצות מיעוט אתניות יש היבטים של התאמה למאפייני התרבות של הקבוצות ולצורכיהן הייחודיים, וכן נעשות במסגרתן פעולות לקידום מעורבות פעילה של נציגי הקבוצות בפיתוח שירותים מותאמים להן.

4.2.4 מענים ייחודיים למשפחות להטב"ק

מספר גדול והולך של מדינות ברחבי העולם דוגלות בשוויון בנישואים בין זוגות הטרוסקסואליים לזוגות חד-מיניים. משמעות הדבר היא שהתופעה של גירושין חוקיים בין זוגות חד-מיניים עם ילדים הולכת ונהיית רווחת יותר (Farr et al., 2020). יש סוגיות ייחודיות שנוגעות לטבעם של היחסים בין בני זוג להטב"ק, לתהליכי הפרידה הייחודיים להם וליחסי ההורות במשפחות להטב"ק, שבהן לרוב רק הורה אחד הוא הורה ביולוגי. לכן יש צורך בהכשרת אנשי מקצוע ובריגישות תרבותית ייחודית בעבודה איתם (Goldberg, & Romero, 2018). **בארצות הברית** אישר בית המשפט העליון בשנת 2015 בחקיקה לאומית את זכויותיהם של זוגות חד-מיניים להינשא ולהתגרש. עם מתן התוקף החוקי לנישואי זוגות חד-מיניים, יותר ויותר זוגות חד-מיניים שנמצאים בתהליך פרידה וגירושין פתחו בהליך משפטי בבית המשפט במטרה לקבוע הסדרי משמורת על ילדיהם (Farr & Goldberg, 2019). כתוצאה מכך, אף שלא פותחו תוכניות חינוכיות מיוחדות להורים להטב"ק בתהליך פרידה וגירושין, מציעות תוכניות כמו The KidsFirst Center **במיין** קבוצות תמיכה ותוכניות חינוכיות ייעודיות להורים להטב"ק בתהליך פרידה וגירושין, תוך התייחסות לסוגיות ייחודיות שהם עלולים להתמודד איתן (Blaisure & Geasler, 2006).

עיון בספרות חושף שתהליך פיתוח הכשרות ומענים ייחודיים למשפחות להטב"ק במדינות שנסקרו בדוח זה נמצא עדיין יחסית בתחילתו.

4.2.5 מענים ייחודיים למשפחות בעימות גבוהה

נמצא שבמרבית מקרי הגירושין (75%–80%) ההורים מסוגלים לעבור את השינויים הרגשיים ולהגיע ליציבות בתוך שנתיים עד שלוש שנים (Levite & Cohen, 2012). עם זאת, בעבור חלקם העימות אינו מסתיים, והזוגות וילדיהם נלכדים במשבר מתמשך. משבר זה מוגדר **משבר גירושין בעימות גבוהה**. במצב כזה תהליך הגירושין נמשך שנתיים ויותר, מאופיין ברמה גבוהה של כעס, עוינות וחוסר אמון של ההורים זה בזה, בהתדיינות אינטנסיבית בנושא משמורת, בקושי מתמשך בשיתוף פעולה שקשור להורות ולהסכמות באשר לטיפול בילדים ובשיעורים גבוהים מן הרגיל של אי-תשלום דמי מזונות (Cronin et al., 2017). קבוצה זו של הורים מתקשה מאוד לקיים את התוכנית ההורית שעליה הוסכם במערכת המשפט בעת הגירושין, וההתנהלות ביניהם מאופיינת בשימוש תדיר בזירה המשפטית ובסמכויותיו של עובד סוציאלי לעניין סדרי דין לפתרון חילוקי הדעות ביניהם (Sarrazin & Cyr, 2007).

התהליך המשפטי הנלווה לגירושין של זוגות אלו עלול להעצים את העימות ההורי באמצעות תרבות ההתדיינות בעלת אופי מתעמת (Cronin et al., 2017). יש לציין שנמצאו השפעות שליליות על התפקוד ההורי במהלך העימות. כך למשל עולה שהורים בעימות בעצימות גבוהה היו זמינים כחות לילדיהם, הראו כחות חום הורי וכחות אמפתיה וגילו יכולת נמוכה יותר להציב גבולות הולמים לילדיהם (Dalton et al., 2003; Van Dijk et al., 2020). התברר שבמשפחות מסוג זה יש אווירה מתעמתת המצמצמת מאוד את יכולתם של ההורים להציע לילדיהם תחושות של ביטחון ושל הגנה (Demby, 2016). הורים אלו נוטים לחשוף את ילדיהם לעימות ההורי המתמשך, ולעיתים אף לאלימות נפשית או פיזית שלהם זה כלפי זה (Johnston et al., 2009). בזוגות אלו מוכר גם שימוש לרעה של אחד ההורים או שניהם בילד לצרכים משפטיים, כלכליים או רגשיים שלהם, בניגוד לטובתו. כגיעה זו בילדים יכולה להגיע לכדי הפרת זכויות בסיסיות לקשר תקין עם שני ההורים, הסתה של הילד כנגד ההורה האחר עד לכדי גרימת סרבנות קשה וניכור הורי (Marques et al., 2020). ככל שעצימות העימות ההורי גבוהה יותר, כך יש השפעות ארוכות טווח, קשות ואף הרסניות לילדים, להורים ולמשפחה המורחבת (Cummings & Davies, 2010; Van der Wal et al., 2019).

בעקבות עצימות העימות ההורי הגבוהה ותדירותן של התביעות ההדדיות המתמשכות בין ההורים, משפחות אלו, שחלקן באוכלוסיית המתגרשים 10%–20%, תופסות כ-90% מהזמן והמשאבים של בתי המשפט למשפחה ושל אנשי המקצוע (Elrod, 2001). למרות חלקן הקטן יחסית, הן גובות מחיר גבוה במונחים של דיונים משפטיים, משאבים, זמן בית משפט ועלויות כספיות (Haddad et al., 2016).

מתוך מחקרי הערכה של יוזמות במדינות שונות (המוצגים בפירוט בפרק 5) עולה שמרבית התוכניות בעבור הורים בשלבים שונים של הליך הגירושין, כגון תוכניות הדרכה להורים, גישור וייעוץ לזוגות בגירושין, אינן יעילות דיין למשפחות המצויות בעימות בעצימות גבוהה. בעקבות המחסור במענים הולמים, חוקרים אחדים העלו בעבר את הצורך בגישות שונות או מיוחדות למקרים אלו (Johnston, 2006). גם בשנים האחרונות זיהו מרבית המחקרים בתחום צורך ברפורמה במערכת הטיפול הנוכחית במשפחות אלו (Haddad et al., 2016). בחלק הבא יוצגו פרקטיקות שנמצאו מיטביות בעבור אוכלוסייה זו.

באשר לגישות טיפול בעבודה עם זוגות בעימות בעצמות גבוהה, מחקרים מצאו שיש שתי גישות מרכזיות שמסייעות לאנשי מקצוע להימנע ממצבי קיפאון ומעגלי ההאשמה שעוצרים את הורים מהתקדמות בטיפול וביצירת שינוי:

א. **אוריינטציה ממוקדת פתרון** – גישה זו נותנת חשיבות רבה להפניית תשומת הלב של ההורים מעיסוק בבעיות שעומדות בפניהם אל מציאת פתרונות מעשיים יותר שיועילו לכל הנוגעים בדבר. בתהליך, הורים אלו מעודדים להתמקד במה שמשפיע עליהם ביותר כאן ועכשיו (בהווה) ובהשפעות העתידיות שיהיו לכל פעולותיהם. אירועים ופעולות מהעבר שהשפיעו באופן ניכר על היחסים הזוגיים והמשפחתיים שלהם זוכים להכרה, אך אין מתעכבים עליהן אלא מתמקדים בזיהוי ויצירת התנהגויות בונות ומועילות יותר. זו גישה מכוונת עתיד שמטרתה לחקור את סיפור חייו האישי של האדם ואת הצורך ביצירת נרטיב אישי ומשפחתי חלופי ורצוי יותר.

ב. **נקודת מבט נרטיבית משפחתית** – לכל משפחה יש סיפור ונרטיב משלה. נמצא שילדים ומתבגרים מפתחים תחושה חזקה יותר של זהות, מחוברות ועמידות בפני מצוקה כאשר הם מסוגלים לשתף סיפורים משפחתיים ששמעו. ילדים נוטים להפיק תועלת וללמוד מהדיווחים על האופן שבו בני משפחה התמודדו עם אירועים שליליים ומצוקות, כמו גם מאלה שהם חיוביים ומרוממים יותר. התכנים והאופן שבו ההורים דנים באירועים משפחתיים מהעבר משפיעים על הדרך שבה ילדים רואים את עצמם ואת התנהגותם. בעבודה עם משפחות שבהן יש עימות הורי בעצמות גבוהה מסייעים להורים ולילדים להכיר בנרטיבים המשפחתיים ההרסניים והרעילים שבהם הם עטופים ומעודדים אותם ליצור ערכים ופעולות חיוביים יותר, המבוססים על ערכים ופעולות חיוביות שיעצבו את יחסי המשפחה העתידיים (D'Abate, 2016).

הכשרת אנשי מקצוע להתמודדות עם משפחות שבהן העימות ההורי בעצמות גבוהה

בארצות הברית, בסן דייגו, קליפורניה, פיתח ביל אדי – עורך דין לענייני משפחה, מגשר ועובד סוציאלי בעל ניסיון עשיר בליווי משפחות שנמצאות בתהליך פרידה וגירושין – תאוריה בנוגע לאישיות המתאפיינת בנטייה ליצירת עימות בעצמות גבוהה (High Conflict Personality - HCP). לפי תאוריה זו, ל-10% בקירוב מן האנשים יש אישיות המתאפיינת בנטייה מסוג זה. אנשים אלו יוזמים לעיתים קרובות עימותים או מלבים עימותים קיימים. הם נוטים לראות את עצמם בתור קורבנות של מצבים שונים, ובתודעתם, מצב זה מכשיר אותם לפעול גם בדרכים שאינן ראויות. דרך החיים שלהם כוללת האשמת האחר במצבים הקונפליקטואליים שהם יוצרים ומלבים, ובכך הם גורמים למצבי סיכון אצל אנשים אחרים ואף לנזק. יש להם מעט תובנות או שאין להם תובנות כלל באשר להתנהגותם ההרסנית, והם נכגעים או מאוימים במהירות כאשר אנשים אינם פועלים בהתאם לציפיותיהם הנוקשות. לאנשים עם אישיות הנוטה לייצר עימותים בעצמות גבוהה היתכנות נמוכה להשתנות, ואין להם אינטרס לפתור את המחלוקות. יש להם דפוס התנהגות קבוע שמכוון להסלמת העימות והמתחים בכל תחום בחייהם. בשל כך, מימוניות של פתרון בעיות וסכסוכים רגילות (כמו גישור), שמועילות לרוב האנשים, אינן מועילות כאשר מעורב בעימות לכחות אדם אחד עם אישיות הנוטה ליצירת עימותים בעצמות גבוהה (Eddy, 2016).

ביל אדי פיתח מומחיות בפתרון מחלוקות עם אנשים המתאפיינים באישיות מסוג זה, ובשנת 2008 הקים מכון בשם 'מכון לעימות בעצמות גבוהה' (High Conflict Institute). במכון ניתנים קורסים והכשרות, ייעוץ פרטני, אימון והפצת חומרי למידה וכלים

מוכחים מחקרית ליישוב סכסוכים בעצימות גבוהה. מענים אלו מיועדים לאנשי מקצוע ממגוון פרופסיות: עורכי דין, מגשרים, שופטים, מאמנים, יועצים, מטפלים וכן ליחידים. המכון מתמקד במתן סיוע ביישוב סכסוכים בתהליך פרידה וגירושין, אך הוא עוסק ביישוב סכסוכים עם אנשים הנוטים לעימותים בעצימות גבוהה גם בזירות חיים אחרות, כמו מקומות עבודה (ראו פירוט של [פעילויות המכון](#)).

תוכניות ייעודיות למשפחות שבהן העימות ההורי בעצימות גבוהה

א. **No Kids in the Middle** – תוכנית קבוצתית לשש משפחות לכל היותר עם ילדים בגיל 4–16, שהקונפליקט בעצימות גבוהה נמשך בהן גם לאחר הגירושין. התוכנית פותחה **בהולנד**, והיא מבוססת על שישה עקרונות מרכזיים: הילד במרכז, עבודה בקבוצות, עצירת הליכי משפט, דיאלוג ויצירת קשרים, נהלים להעברת מסרים ופנייה לרשת החברתית. בתוכנית שתי קבוצות שמתנהלות במקביל, קבוצת הורים וקבוצת ילדים. את התוכנית מובילים ארבעה מטפלים, שניים לכל קבוצה, והיא כוללת שמונה מפגשים של שעתיים כל אחד (Van Lawick & Visser, 2015). קבוצת ההורים משתתפת בתוכנית שכוללת מערכים חינוכיים על מהות העימות ההורי והשפעותיו. מתקיימים בה דיונים קבוצתיים, והיא מופעלת באמצעות תרגילים חווייתיים שבהם ההורים מתנסים במשחקי תפקידים במגוון תרחישים שמזמנים עימותים. התוכנית מציעה אפשרות לשתף פעולה עם הורים אחרים במציאת פתרונות לדילמות רלוונטיות.

קבוצת הילדים מיועדת לתמוך בילדים ולסייע להם לתת ביטוי לחוויות החיים שלהם במציאות שבה הוריהם מצויים בעימות, תוך מתן מקום בטוח ומכיל לשיתוף בחוויות ובאסטרטגיות התמודדות בין הילדים. הפעלת קבוצת הילדים במקביל לקבוצת ההורים מסייע להורים לשמור על ילדיהם ועל רווחתם. ההפעלה בעת ובעונה אחת משמשת תזכורת למטרה העיקרית של ההורים – ליצור מקום בטוח לילדים. בסיום התוכנית נערך טקס שבמסגרתו הילדים מגישים להוריהם מסר המבטא את תקוותיהם לעתיד. בתגובה, ההורים מציגים לילדים מסר שבו הם לוקחים אחריות על מעשיהם בעבר ובעתיד ומעידים שהם מכירים בהשפעות שיש לסכסוך ביניהם על הילדים (Høigilt & Bøe, 2021; Van Lawick & Visser, 2015).

ממצאים על יעילות התוכנית **No Kids in the Middle** מתוך מחקרי הערכה:

- במחקר הערכה שבחן את יישום התוכנית **בנורווגיה** ומבוסס על ראיונות עומק עם הורים שהשתתפו בתוכנית ($n = 5$) התברר שההשתתפות בה גרמה לשינוי בעמדות ההורים באשר לאופן שבו העימות משפיע על ילדיהם. נחשף שהעבודה בקבוצות, התרגילים החווייתיים של התוכנית והעמדות הבלתי שיפוטיות של המטפלים יצרו מרחב לפתיחות ושיתוף. הממצאים מצביעים על כך שמטפלים העובדים עם משפחות שנתונות בעימות מתמשך לאחר גירושין אינם צריכים להתמקד במיפוי ובפתרון הקונפליקט, אלא בפרקטיקות המזמינות את ההורים לחוות את מצבם בדרכים חדשות. התייחסות זו עשויה להציף כאב אצל ההורים, אך גם להפוך אותם למודעים יותר למצב ילדיהם (Høigilt & Bøe, 2021).
- מחקר הערכה נוסף שבחן את יישום התוכנית **בבריטניה** בקרב 19 משפחות (38 הורים ו-33 ילדים), מצא שלאחר ההשתתפות בתוכנית הורים דיווחו על רמות נמוכות ביותר של עימות בין הורי; ילדים דיווחו על שיפור ברווחת

המשפחה; ילדים דיווחו על הימנעות מטריגרים שמעוררים טראומה בהקשר של סכסוך משפחתי; הורים דיווחו על פחות תסמיני מופנמות אצל ילדיהם. בראיונות שקיימו נחשף שלרוב ההורים חוו בתוכנית חוויה חיובית. כמעט כולם הרגישו שהיא שיכרה במידה מסוימת את מערכת היחסים שלהם בהקשר של ההורות המשותפת, אם כי תמיד נותר קונפליקט מסוים. יתרונות בולטים שצוינו בקרב ההורים: הבנה טובה יותר של דפוסי הרס של תקשורת ומוטיבציה לשנות אותם; קשר תכוף ואיכותי יותר בין ילדים להורים שאינם משמורנים; ללמוד 'לבחור את הקרבות' ביחס להורות משותפת וחילוקי דעות. עם זאת, הורים רבים חששו שהשינוי לטובה לא יישמר. בקרב הילדים התוצאות מעורבות יותר: הצעירים (בני 4–7) נהנו יותר מהקבוצה, אך התקשו לדבר על רגשותיהם או על חיי המשפחה. רובם נהנו מהמשחקים והאווירה, רכשו חברים והעריכו את ההזדמנות לראות את הוריהם מתאחדים בעבורם. הילדים הגדולים היו אמביוולנטיים יותר, התקשו יותר לדבר על הסכסוך המשפחתי והיו מודאגים מההשפעה של הקבוצה על רווחת הוריהם (Morris et al., 2020).

ב. **Doing Justice to Your Child** – תוכנית התערבות שפותחה בהולנד להורים לילדים עד גיל 18 שנמצאים בתהליך פרידה וגירושין בעימות בעצימות גבוהה. התוכנית מתמקדת במשפחות שבהן הילדים סבלו במיוחד, ותוכניות קודמות לא הועילו להם. אלו משפחות שמשרד המשפטים בהולנד מגדיר בתור משפחות עם צורכי תמיכה דחופים, והתוכנית נחשבת לעיתים כמוצא אחרון בעבור מבחינת בית המשפט, לפני שתינתן פסיקה חד-צדדית. התוכנית ייחודית ואינטנסיבית, מתקיימת בחמישה ימים עוקבים שבהם יש טיפול קבוצתי ופעולות התערבות רבות. בתוכנית משתתפים שלושה עורכי דין בעלי התמחות בדיני משפחה כדי לסייע להורים לא לחזור לדפוסים ישנים של מאבק משפטי (Geurts & Gutterswijk, 2021). בניגוד לתוכניות אחרות, ההורים אינם נדרשים להפסיק ליטגיצייה מתמשכת, ורשאים להיות מעורבים בהליך משפטי אחד או יותר במהלך השתתפותם בתוכנית.

לפני שבוע ההתערבות נערכות פעולות הכנה במשך 8–11 שבועות. הפעולות מתמקדות ביצירת שותפות בין המטפלים למשפחה, במיפוי החוזקות של המשפחה ושיחה עם ההורים על חששותיהם במגוון נושאים ופתרונות אפשריים. זאת ועוד, עורכי דין מומחים פונים לעורכי הדין של ההורים ומסבירים להם את מהלך ההתערבות ומטרתה. לאחר מכן הם מתבקשים להניח בצד את האסטרטגיות המשפטיות שלהם (Geurts & Gutterswijk, 2021). **במהלך שבוע ההתערבות** מתקיימות כשלושים מודולות טיפוליות. היום הראשון מוקדש בעיקר ליצירת התנאים הנכונים וסביבת טיפול בטוחה. הימים השני והשלישי מתמקדים בפגיעות של כל הורה ובאחריות הורית. היום הרביעי מוקדש לחיפוש אחר פתרונות למכשולים שזוהו במערכת היחסים של ההורים ומקובלים על שניהם. ביום החמישי הילדים מתאחדים עם ההורים ומבלים זמן מה יחד, ולאחר מכן הם מופרדים לקבוצת הורים וקבוצת ילדים. בקבוצת ההורים כל הורה כותב נקודת מבט חדשה לעתיד בעבורו ובעבור הילדים, כולל הבטחה לילדיו שהוא יפעל עם ההורה האחר למימוש נקודת המבט המשותפת. לאחר מכן שני ההורים נפגשים וכותבים סיפור משותף שמצטרף למסמיהם האישיים. בקבוצת הילדים, הילדים נפגשים עם מבוגרים צעירים (בגילים 18–26) שהתמודדו עם גירושין של הוריהם, ואלו משתפים בחוויותיהם. בסיום השבוע ההורים והילדים חותמים על תעודה שמציינת שהם סיימו בהצלחה את התוכנית ומתכוונים לפעול למען הנרטיב המשותף החדש. **לאחר ההתערבות**, ההורים יכולים לבחור בטיפול משלים למשך 12 חודשים לכל היותר (Geurts & Gutterswijk, 2021).

ממצאים על יעילות התוכנית **Doing Justice to Your Child** מתוך מחקר הערכה:

מחקר הערכה בחן את יישום הפיילוט של תוכנית זו **בהולנד**, תוך איסוף נתונים מעשרה הורים בשלוש נקודות זמן: לפני התוכנית, מייד לאחריו וכשנה לאחר סיומה. ממצאי המחקר מעידים שהתוכנית הניבה ציפיות גבוהות לצמצום הקונפליקט אצל ההורים המשתתפים בה מייד לאחר התוכנית. אולם שנה לאחר התוכנית לפי תפיסת ההורים הציפיות לא מומשו. עם זאת, כאשר החוקרים השוו בין רמות עצימות העימות ההורי לפני התוכנית ולאחריה נמצאה ירידה בתדירות העימות ובמעורבות הילדים בעימות, וחלה עלייה בשיעור מידע בין בני הזוג על אודות הילדים. כמו כן נמצא שיפור כללי באיכות היחסים. המחקר מצביע על כך שהורים עשויים להיות לא מודעים להתקדמות שלהם בגלל ציפיות גבוהות שלא מומשו, לתפיסתם (Geurts & Gutterswijk, 2021).

ג. **Parenting, Conflict, Resolution (PCR)** – תוכנית פסיכו-סוציאלית משפטית שפותחה בבית המשפט העליון של קוויבק, **קנדה**, במטרה לצמצם את העימות ההורי, לשפר את התקשורת הבין-הורית ולתמוך במערכת היחסים בין ההורה לילד במקרים של פרידה וגירושין או לסייע בחידושה. התוכנית פועלת לפי גישה רב-תחומית תוך שילוב של התערבות משפטית וטיפולית וקשר בין אנשי המקצוע. לתוכנית שלושה רכיבים, שיחד מאפשרים מעקב צמוד אחר המקרה: (1) שופט יחיד דן בתיק; (2) מרחב תמרון לשופט בניהול התיק, למשל בקביעת דיון במהירות וקביעת משך העדויות והנושאים שיש לטפל בהם; (3) מחויבות של עורכי הדין של ההורים לשים את הילד במרכז במקום להתנגח. בתוכנית משתתף עורך דין מתאם שתפקידו להדריך את עורכי הדין של ההורים בנוגע לגישה ה"לא משפטית" המתבקשת, ברוח התוכנית, ולהסביר את שינוי הפרדיגמה שצפוי מהם, הקובע שהתמקדות היא בטובת הילד. עורך הדין המתאם ממלא תפקיד של יועץ פעיל לכל עורכי הדין במהלך התוכנית ודואג לקיים את מחויבותו לרוח השיתופית של הפרוטוקול (Cyr et al., 2020).

התוכנית הפסיכו-סוציאלית ניתנת ללא תשלום למשפחה וכוללת תשע שעות טיפול, שבהן נרכשות מיומנויות ומתנהלת התערבות קבוצתית אינטרוספקטיבית שמתמקדת בהורות משותפת. מלבד אלו מוקצות 45 שעות לפסיכותרפיסט משפחתי לצורך קיום קשר שוטף עם עורכי הדין והשופט באשר להתפתחות התהליך. הפסיכותרפיסט מעצב מסגרת התערבות משפחתית מערכתית המותאמת לצורכי המשפחה. הפסיכותרפיסטים משתתפים בקבוצת דיון שבועית כדי לקבל תמיכה בעבודתם עם משפחות מאתגרות אלו. מפקח בכיר קליני אחראי לפגישות הייעוץ הללו (Cyr et al., 2020).

ממצאים על יעילות התוכנית **Parenting, Conflict, Resolution** מתוך מחקר הערכה:

נמצא שתוצאותיה של התוכנית חיוביות. התוצאה הבולטת ביותר היא חידוש הקשר בין הורה לילד במקרים של היעדר קשר. המחקר הצביע על רכיבי התוכנית שהביאו להצלחתה: היותה בין-תחומית פסיכו-משפטית שמתקיים במסגרתה קשר שוטף בין אנשי המקצוע, והקצאת שופט יחיד שמכיר את כל הפרטים ואחראי לניהול התיק מתחילתו ועד סופו (Cyr et al., 2020).

ד. **מרכזי קשר הורים-ילדים (contact centres)** – מרכז קשר הורים-ילדים הוא מסגרת המיועדת לספק הגנה, תמיכה וטיפול מקצועי שדרושים לצורך קיום מפגשים בטוחים בין הורים לילדיהם במצבים של עימות הורי על רקע פירוד, גירושין או אלימות וסיכון. במרכזי הקשר מתקיימים מפגשים מוגנים ומפוקחים בין ילדים ובין ההורים הלא משמורנים (נבות ואח', 2014).

בעולם יש מגוון מרכזי קשר, וכל אחד מציע תוכניות התערבות וטיפול משלו. **בארצות הברית** הוקמו מרכזי הקשר הראשונים, והם מציעים בעיקר פעולות אלו: (1) פיקוח צמוד של איש צוות או קרוב משפחה המקובל על שני הצדדים; (2) פיקוח על העברת הילדים בין ההורים בתחילת המפגש ובסיומו; (3) פיקוח קבוצתי על כמה משפחות בו-זמנית; (4) הדרכת הורים; (5) פיקוח טיפולי של איש מקצוע מתחום הטיפול שמעניק פעולות התערבות טיפוליות מגוונות תוך כדי המפגש כדי לחזק את הקשר בין ההורה הלא משמורן ובין הילד (Crook & Oehme, 2007; 2014; נבות ואח').

גם **באוסטרליה** יש מרכזי קשר, ומן הראיונות עם חוקרים ומפעילי שירותים עולה שלהערכתם השירות מצוין. מעבר לייעודם העיקרי – לספק סביבה מוגנת לקיום קשר בין הורים לא משמורנים לילדיהם – מרכזי הקשר מעניקים גם הכשרה ומודל להורות מיטיבה. הביקוש מצד משפחות לשירות אדיר וגבוה מן ההיצע. המרואיינים המליצו ששופטים יפנו ככל האפשר משפחות אל מרכזי הקשר כבר בשלבים מוקדמים של תהליך הפרידה והעימות ההורי כדי לקדם הורות מיטיבה בעת הגירושין.

ממצאים על יעילות מרכזי קשר הורים-ילדים מתוך מחקרי הערכה:

- מחקר הערכה של מכון ברוקדייל על פעילותם של מרכזי קשר **בישראל** מצא שהם מצליחים להשיג את תוצאות הטיפול הרצויות ברוב המקרים (נבות ואח', 2014). כ-70% מן המשפחות סיימו את הטיפול עם יציאה להסדרי ראייה עצמאיים, על פי החלטת בית המשפט. התוצאות היו יציבות בעבור 87% מהמשפחות גם לאחר כשבעה חודשים. יתרה מזו, 37% מן המשפחות שסיימו את הטיפול ללא הסדרי ראייה עצמאיים הצליחו להגיע לכך במהלך החודשים שלאחר הטיפול. רוב ההורים שהתראיינו הביעו שביעות רצון גבוהה מן השירות והעריכו שהוא תרם ליצירת קשר עם הילד, לשיפור במצבו הרגשי של הילד, לחיזוק ביטחונם העצמי כהורים ולכך שהם מבלים יותר זמן עם ילדיהם בפעילות משותפת. יש לציין ש-85% מן המשפחות הופנו למרכזים על רקע סכסוך גירושין, ואילו 15% הופנו על רקע של השמה חוץ-ביתית של הילד, לרוב במשפחת אומנה.
- ממצאים אלו עולים בקנה אחד עם מחקרים ממדינות אחרות שמצאו עלייה מפורשת במפגשים בין ילדים להורים הלא משמורנים לאחר סיום הביקורים המפוקחים. כמו כן נמצאה הפחתה באלימות מילולית בין בני הזוג, ולא דווחה אלימות פיזית במהלך קבלת השירות במרכזי הקשר. זאת ועוד, נמצאה ירידה בענישה פיזית של הילדים (Holt, 2016).

ה. **תיאום הורי** – יש מגוון רחב של מודלים לתיאום הורי ברחבי העולם, ולכולם מטרה משותפת: לסייע להורים ביישום התוכנית ההורית שקבע בית המשפט ולהפחית את הנזק הנפשי שנגרם לילדים כתוצאה מחשיפה לעימות בין ההורים (Cade, 2023). בראשית הפעלתה, בתחילת שנות ה-90 של המאה ה-20, התמקדה תוכנית התיאום ההורי בהקטנת עצימות העימות ההורי

ובשינוי היחסים בין ההורים מיחסים קונפליקטואליים ליחסים שיתופיים. לאחר שנים מספר של יישום הפרקטיקה, הותאמו מחדש מטרות התיאום ההורי למטרות מציאותיות יותר ובנות השגה, מאחר שנמצא שפרקטיקת התיאום ההורי אינה פותרת את העימות הבין-אישי או את הגורמים המובילים אליו, אלא מסייעת בניהול ובבלימה של העימות ההורי (Demby, 2016). מטרות נוספות של התיאום ההורי הן: הפחתה של הישענות ההורים על פתרון מחלוקות באמצעות מערכת המשפט והקטנת תדירות ההפניה שלהם לבית המשפט במחלוקות הוריות (כגון משמורת וזמני שהות) (Demby, 2016); סיוע להורים לשמור על יחסים בטוחים ובריאים עם ילדיהם באמצעות בנייה של תוכנית הורית ויישומה; ניטור ההיענות להוראות בית המשפט; יישוב מחלוקות מתמשכות הנוגעות לילדים; והקניית מיומנויות תקשורת וקבלת החלטות (McHale et al., 2020).

תוכנית התיאום ההורי בעולם נותנת מענה להורים אשר בתי המשפט או אנשי המקצוע הפנו אותם להשתתף בה ולהורים אשר פנו בעצמם. התוכנית מופעלת באמצעות שני מתאמים, שהם אנשי מקצוע בתחום המשפט או בריאות הנפש, אשר עברו הכשרה אינטנסיבית וקיבלו סמכויות מבית משפט לטיפול בהורים המצויים בעימות בעצמות גבוהה. פרקטיקת התיאום ההורי כוללת כמה פגישות עם שני ההורים יחד, ובסופן מנסים ההורים להגיע להסכמות משותפות. בכך משלבת הפרקטיקה היבטים של הדרכה, הערכת עצימות העימות בין ההורים והשפעותיו על הילדים, ניהול מקרה, קידום משא ומתן, פתרון קונפליקטים וגישור (Deutsch et al., 2018). בשנים האחרונות תיאום הורי מבוצע ביותר מ-30 מדינות ובהן **קנדה, ארצות הברית, ספרד, איטליה, הולנד, שוודיה, דרום אמריקה, סינגפור והונג קונג** (Cade, 2023). **בארצות הברית** יותר ממחצית המדינות חוקקו חוקים או הסמיכו בתי משפט להורות על מפגשי תיאום הורי (Cade, 2023; Deutsch et al., 2018).

ממצאים על יעילות התוכנית תיאום הורי מתוך מחקרי הערכה:

- חרף ההתפשטות הנרחבת של תוכנית התיאום ההורי ברחבי העולם, נערכו רק מעט מחקרים בנושא זה, ועולה צורך דוחק במחקרים אמפיריים שיבחנו את המנגנונים והיעילות של התיאום ההורי (McHale et al., 2020).
- שופטים ועורכי דין תפסו את התיאום ההורי ככלי שמסייע בתפקוד המשפטי ובהפחתת היקף העבודה של בתי המשפט, השרויים בעומס בשל תביעות חוזרות של המשפחות (D'Abate et al., 2019). עוד התגלה שכדי שתיאום הורי יצליח, גורמים שונים, כגון מערכת המשפט, עורכי דין ואנשי מקצוע אחרים המעורבים בטיפול במשפחה, חייבים לתמוך בתהליך (Armbruster, 2012).
- נמצא קשר מובהק בין השתתפות בתיאום ההורי ובין הפחתה בעומס העבודה של בתי המשפט והקטנת המשאבים שבהם השתמש בית המשפט לטיפול בעניינם של הורים המצויים בעימות הורי גבוה (Scott et al., 2010). כך, עולה שבקרב הורים שהשתתפו בתיאום ההורי חלה הפחתה ניכרת (75%) בפנייה לתביעה בנושאי הילדים לאחר התיאום ההורי ועלייה במקרים שנפתרו ללא הליך משפטי (Henry et al., 2009). כמו כן תיאום הורי הפחית את מספר הגורמים המטפלים במשפחה וסייע בקבלת החלטות לטווח ארוך עם המשפחה (Brewster et al., 2011).
- במחקר נוסף אשר בחן את שיעור הפניות לבית משפט בקרב הורים שהשתתפו בתיאום הורי לעומת הורים בעלי מאפיינים דומים שלא השתתפו בתיאום הורי, התגלה שקבוצת המשתתפים בתיאום ההורי פנתה באופן ניכר לבית המשפט באופן כללי ובפרט בבקשות לשינוי הסדרי המשמורת על הילדים (D'Abate et al., 2019).

- במחקר הערכה מעצבת לתוכנית פיילוט של התיאום ההורי **בישראל** נמצא שיפור מובהק בכל מדדי התוצאה הרצויים: הפיילוט הצליח, במרבית המקרים, לגייס את שני ההורים שנתונים במשבר גירושין בעצמות גבוהה להגיע באופן תדיר וסדיר למפגשים משותפים. נוסף על כך נמצאו הישגים חיוביים ומובהקים במדדי התוצאה הרצויים בקרב ההורים שהשתתפו בפגישות התיאום: 87% מן הזוגות הצליחו לגבש הסכמות לפחות מסוג אחד במהלך התיאום ההורי; חל שיפור בהיבט של צירוף הילדים לעימות הזוגי; חל שיפור בדרכי התקשורת בין ההורים בנושאים הנוגעים לגידול ילדיהם; חלה ירידה בתקשורת השלילית בין ההורים, בעמדות שליליות זה כלפי זה ובהתנהגויות מזיקות ואלימות ביניהם וכלפי הילדים; פניות ההורים לתביעה בבתי המשפט ובבתי הדין הדתיים צומצמו באופן ניכר; הופחתה המעורבות של עובד סוציאלי לעניין סדרי דין לאחר התיאום (שרביט ואח', 2020).

1. **גישה מכלילה ילדים בגישור – באוסטרליה**, הגישה שמכלילה ילדים לא הוצעה בעבר בגישור למשפחות שבהן ההורים היו נתונים בעימות בעצמות גבוהה. לעומת זאת, כיום גם משפחות אלו יכולות להשתתף בפרקטיקה זאת בתנאי שההורים מוכנים לעבור תהליך הכנה אינטנסיבי, ובו כמה מפגשי אינטייק, השתתפות בתוכנית חינוכית להורים, השתתפות בכמה מפגשים עם מומחה ילדים, קבלת ייעוץ משפטי והשתתפות של ההורים בתוכנית לצווי הורות (Parenting Orders Program). ההורים יכולים להתחיל בתהליך הגישור ולהחליט במהלכו אם ביכולתם להניח את העימות ההורי בצד לטובת ילדיהם ולשמוע את ילדיהם. שימוש בפרקטיקה זו ייעשה רק אם ההורים יגלו נכונות לעבור את תהליך ההכנה המקדימה ואת התהליך עצמו.

יעילות הגישה המכלילה ילדים בגישור מתוך מחקרי הערכה:

מקינטוש ואח' השוו בין שני סוגים של גישור קצר מועד להורים בעימות בעצמות גבוהה (McIntosh et al., 2008); גישור בגישה ממוקדת בילד (Child Focused Mediation), המעודד את ההורים להתחשב בצורכי הילדים בתהליך פתרון המחלוקת ביניהם ללא כל מעורבות של הילדים, וגישור בגישה שמכלילה ילדים, הכולל מעורבות של הילדים בתהליך. המחקרים הראו תוצאות טובות יותר בקרב מי שקיבלו גישור בגישה המכלילה ילדים. בקרב שתי הקבוצות חלה הפחתה מתמשכת ברמות העימות ההורי, וחל שיפור בתקשורת בין ההורים ובניהול המחלוקות ביניהם.

לסיכום, מענים ייחודיים למשפחות בעימות בעצמות גבוהה כוללים כמה רכיבים: (1) הכשרת אנשי מקצוע מפרופסיות שונות לעבודה עם משפחות שבהן ההורים נתונים בעימות הורי בעצמות גבוהה; (2) תוכניות הדרכה ומתן ידע ממוקדות וקצרות טווח הן בעבור ההורים הן בעבור הילדים; (3) מעורבות של אנשי מקצוע מתחום הטיפול והמשפט במטרה לצמצם את עצימות העימות; (4) צמצום צירוף הילדים לעימות ההורי; (5) הפחתה של מעורבות ההורים בהליכי משפט. ממחקרי הערכה עולה שתוכניות ייעודיות למשפחות בעימות בעצמות גבוהה סייעו בהפחתת עצימות העימות בין ההורים, בשיפור מערכת היחסים ההורית, בשיפור הקשר עם הילדים, בכפרט עם ההורים שאינם משמורנים, ובהפחתה במעורבות הילדים בעימות בין ההורים. סוגי התערבות כמו

מרכזי קשר הביאו להגברת מספר הביקורים של הורים שאינם משמורנים ולהפחתה באלומות בין ההורים ובענישה פיזית של הילדים. התברר שפרקטיקות כמו תיאום הורי מסייעות בגיבוש הסכמות בין ההורים, בצמצום שיתוף הילדים בעימות, בשיפור התקשורת בין ההורים ובהפחתה בהתנהגויות מזיקות בין ההורים וכלפי הילדים. נוסף על כך פרקטיקות אלו מסייעות להפחתה במעורבות של אנשי טיפול ומשפט ובפנייה של ההורים לתביעות חוזרות בבית המשפט.

4.3 חסמים ואתגרים במתן מענים למשפחות בתהליך פרידה וגירושין

סיוע למשפחות בגירושין, בין על ידי גופים ציבוריים ובין על ידי גופים פרטיים, כרוך בחסמים ואתגרים רבים. מתוך הליך למידה שנערך בישראל בשנת 2022 עולים שבעה מוקדי קושי מרכזיים שעומים מתמודדות משפחות במצבי פרידה וגירושין בישראל: (1) מחסור במענים בתהליך הגירושין שבשל מוזנח הטיפול ביחסים בין ההורים לבין עצמם ובינם לבין ילדיהם; (2) מיעוט מענים מספקים לטיפול רגשי; (3) מיעוט שירותים לסיוע וייעוץ כלכלי; (4) היעדר גוף ציבורי המסייע במיצוי זכויות; (5) היעדר מענים ייחודיים מוגשים לילדים; (6) מחסור בשירותים מותאמים תרבותית; (7) היעדר מענים ייחודיים לגברים (DNAidea, 2022). בסעיף זה ירוכזו חסמים ואתגרים כפי שהם מופיעים בספרות המחקר בתחום מדיניות בעניין משפחות שנמצאות בתהליך פרידה וגירושין וטיפול בהן.

4.3.1 היעדר השקעה מספקת במשפחות בשלבים מוקדמים של תהליך הפרידה והגירושין

מן הראיות עלה שכיום במדינות שונות ההשקעה במשפחות בשלבים המוקדמים של תהליך הפרידה והגירושין אינה מספקת. נאמר שיש לכך השפעות על שימוש מוגבר בבתי משפט לענייני משפחה ועל תהליכים של החרפת עצימות העימות ההורי במקרים שבהם אפשר היה למנוע זאת.

4.3.2 חוסר התאמה של מענים לאוכלוסיות ייחודיות

משפחות בקונפליקט גבוה

■ **גישור או FDR אינם מתאימים תמיד להורים שנמצאים בתהליך פרידה וגירושין** – מן הספרות עולה שהמענים השכיחים למשפחות בגירושין, כמו גישור ו-FDR, אינם מתאימים תמיד למשפחות בקונפליקט גבוה. כמה מראיינים מסרו שהם מתרשמים שהפניית משפחות שמתאפיינות בעימות הורי בעצימות גבוהה או באלומות במשפחה לשירותי גישור עלולה להזיק להן ואף לגרום להסלמה של העימות ההורי. בדומה, בשנים האחרונות עולה ביקורת נגד רעיון הגישור המחייב **בנורוגיה**. חלק מהביקורת מתייחסת לבזבז משאבים על זוגות שאינם זקוקים להם בהכרח או שהגישור אינו מתאים להם. מבקרים של גישור חובה מצביעים על הסתירה האידאולוגית המרכזית של פתרון בגישור, שהוא לכאורה תהליך וולונטרי אך נכפה בגלל המדיניות. עם ריבוי מספר ההורים שפנו לגישור, בין היתר מתוקף החובה לעשות זאת טרם פנייה להליך משפטי, כך התרבו אינדיקציות ברורות לכך שההורים הפרודים בילו פחות זמן בגישור, כגישה אחת הפכה לנורמה במדינה ומספר הזוגות שהמשיכו לבית המשפט גדל. יתרה מזו, מחקרים מצאו שלהורים בעימות בעצימות גבוהה או להורים במצבי סיכון (אלימות במשפחה, סמים ובעיות נפשיות), שירותי הגישור אינם די טובים ויעילים (Emonson, 2019; Grape et al., 2021; Heard & Bickerdike, 2021).

- **תוכניות אוניברסליות להורים שנמצאים בתהליך פרידה וגירושין מתאימות פחות להורים הנתונים בעימות בעצימות נמוכה או גבוהה** – פרופסור סאני **מקנדה** ציין בריאיון עימו שתוכניות חינוכיות קבוצתיות להורים שנתונים בתהליך פרידה וגירושין מיועדות לכל המשפחות ללא הבחנה ביניהן לפי עצימות העימות ההורי, אך הן מתאימות יותר למשפחות שעצימות העימות שלהן בינונית, ופחות למשפחות שבהן עצימות העימות ההורי נמוכה או גבוהה. בדומה, **באוסטרליה** התגלה שרבים מלקוחות המרכזים לשיפור היחסים במשפחה מתאפיינים באלימות במשפחה או בקונפליקט גבוה, והמענה שניתן במרכזים אינו מתאים להן (Moloney et al., 2013). גם במדינות שנסקרו בחקרי המקרה – **בריטניה, ארצות הברית, קנדה ואוסטרליה** (ראו פרק 5) – במרבית התוכניות נמצאו קשיים בסייע למשפחות בעימות בעצימות גבוהה, ועלה צורך לפתח ולהנגיש למשפחות אלו תוכניות ייעודיות שמתאימות לצורכיהן ולרמות עימות גבוהות הכרוכות לרוב בחוסר שיתוף פעולה בין ההורים.
- **קשיים בעבודה עם משפחות שמתאפיינות בעימות הורי בעצימות גבוהה מאוד** – בריאיון שנערך עם פרופסור פרואט, חוקרת ותיקה **מארצות הברית** בתחום של פעולות התערבות למשפחות במצבי פרידה וגירושין, היא אמרה שאפשר להבחין גם בקרב משפחות המצויות בעימות בעצימות גבוהה ברמות שונות של קונפליקט. כך, בקרב משפחות אלו, יש משפחות המסוגלות להיעזר בשירותים מגוונים מחוץ לבית המשפט, כגון תיאום הורי, ולעומת זאת יש משפחות שאינן מצליחות להיעזר בשירותים מחוץ לבית המשפט בשל עצימות עימות גבוהה מאוד, ועל כן אין ברירה אלא לנהל את הסכסוך בין ההורים בבית המשפט. הפנייתן של משפחות אלו לתוכניות כמו תיאום הורי מובילה לעוגמת נפש ולשחיקתם של צוותי הטיפול ופוגעת ביעילות התוכנית בעת הערכתה.

משפחות להטב"ק

- **חוסר התאמה של מענים אוניברסליים קיימים** – במחקר שנערך **באוסטרליה** ובחן את החוויות והתפיסות של הורים גרושים ממשפחות להטב"ק על שירותים ונותני שירותים מגוונים לזוגות בתהליך פרידה וגירושין, לרבות המרכזים לשיפור מערכות היחסים במשפחה, התברר שחלק מן המרואיינים בחרו לא לפנות למרכזים ליחסים במשפחה. הסיבה לכך הייתה שהם סברו שהמרכזים מיועדים לזוגות הטרוסקסואליים, ושאנשי המקצוע שפועלים בהם נעדרי הכשרה או הבנה על טבעם של יחסים בין בני זוג להטב"ק, על יחסי הורות במשפחות להטב"ק ועל תהליכי פרידה ייחודיים לזוגות להטב"ק. סברות אלה ניזונו מתפיסות רווחות בקהילה הלהטב"קית. חלק מן המרואיינים תיארו חוויות שליליות מקבלת השירות במרכזים אלו. לדבריהם, השירות היה מושפע מתפיסה הטרו-נורמטיבית, המוטה לטובתם של הורים ביולוגיים. רמת השירות הירודה נבעה גם מהיעדר ידע של אנשי המקצוע על טבעם של מערכות יחסים של להטב"ק או על חקיקה שנוגעת לפרידה בין בני זוג להטב"ק או בגלל חוסר נוחות שהייתה לנותני השירותים איתם. חלק מן המרואיינים שיתפו בכך שהעדיפו לפנות למגשרים חיצוניים מקהילת הלהטב"ק. ואולם, מכיוון שקהילת הלהטב"ק קטנה יחסית, פעמים קרה שאחד הצדדים הכיר את המגשר או המגשרת, ועלה חשד שהמגשר או המגשרת מוטה לטובתו. באזורים כפריים או בפריפריה היה מחסור בשירותי גישור מותאמים לקהילת הלהטב"ק.
- מעט מן המרואיינים במחקר זה השתמשו בשירותיהם של עורכי דין בשל החשש שהם אינם מכירים את התחיקה הקשורה לפרידה בין זוגות חד-מיניים, וגם משום שעד למועד הפרידה לא הסדירו בני הזוג את המעמד החוקי של הזוגיות שלהם ואת סטטוס ההורות. מבין המרואיינים שצרכו את שירותיהם של עורכי דין אך לא אחד שיתף בחוויות חיוביות; הורים לא ביולוגיים תיארו חוויות שליליות במיוחד מהקשר שלהם עם עורכי דין ואנשי מקצוע מהתחום המשפטי. לדבריהם הם הרגישו בלתי נראים, שקופים ומובסים (Gahan, 2017).

- **ככל שעצימות העימות ההורי גבוהה יותר כך חסומה יותר האפשרות לתת לילדים מענים** – ככל שרמת שיתוף הפעולה בין ההורים בנושאי הורות נמוכה יותר, וככל שעצימות העימות ההורי גבוהה יותר – וכתוצאה מכך הילדים נתונים במצבי סיכון ומצוקה רבה יותר – כך הגישה אל הילדים חסומה יותר, והם מקבלים פחות תמיכה ומענים. לדברי אחד המרואיינים, במשפחות שבהן אין עימות הורי, כשאחד הילדים מתמודד עם קשיים, המשפחה כולה מתגייסת לעזור לו ולספק לו מערכת תמיכה אחידה. לעומת זאת, ככל שהעימות ההורי בעצימות גבוהה יותר, כך מצבי הסיכון והמצוקה של הילד משמשים בסיס להאשמות הדדיות של ההורים, להתנגחות ואף לפגיעה ונקמה בהורה האחר. כך, ייתכנו מצבים שבהם אחד ההורים מעוניין שילדו ישתתף בתוכנית פסיכו-חינוכית קבוצתית או יקבל יעוץ פרטני או טיפול נפשי, וההורה האחר אינו מאשר זאת ממניעים הקשורים בעימות ההורי. לדברי המרואיינים עדיין לא נמצא פתרון לסוגיה זו.
- **קשיים בהפעלת תוכניות תמיכה קבוצתיות בבתי הספר** – בריאיון עומק עם מנהל ארגון שמפעיל שירותים להורים וילדים ממשפחות שנמצאות בתהליך פרידה וגירושין באוסטרליה, הוא סיפר שקשה לרתום בתי ספר להפעלת תוכניות פסיכו-חינוכיות לילדים שהורים מצויים בתהליך פרידה וגירושין בגלל רתיעה של בתי הספר לעסוק בנושאים שקשורים למרחב הביתי.

4.3.3 חוסר משאבים וחוסר השקעה בתוכניות כוללניות רחבות

- **תוכניות חינוכיות קבוצתיות להורים בהפניית בית המשפט הן קצרות מדי** – מתוך הראיונות עולה שאחד החסרונות של תוכניות חינוכיות קבוצתיות להורים שמצויים בתהליך פרידה וגירושין בהפניית בית המשפט הוא שהן קצרות מאוד. ואולם לרוב בתי משפט אינם מעוניינים להפעיל מטעמם תוכניות ארוכות יותר.
- **מענים שאינם מסובסדים או שהסבסוד אינו מספיק** – לדברי אחת המרואיינות, חוקרת יישומית בתחום פעולות התערבות למשפחות בתהליכי פרידה וגירושין **מאמצות הברית**, מגבלה מרכזית של פרקטיקת שיתוף פעולה בין-תחומי היא שהשירות יקר מאוד, ולכן רק משפחות מבוססות צורכות אותו. בדומה לכך, מרואיינים **מאוסטרליה** התייחסו לכך ששירותי הגישור המסובסדים במרכזים לשיפור היחסים במשפחה מוגבלים מבחינת מספר הפגישות שאפשר לקיים במסגרתם, ולעיתים בגלל מיעוט הפגישות לא מושג פתרון.
- **תחלופה גבוהה של כוח אדם במרכזים** – בראיונות העומק **באוסטרליה** התגלה שיש תחלופה גבוהה של כוח אדם במרכזים לשיפור היחסים במשפחה, והיא נובעת מכך שהעבודה שוחקת מבחינה רגשית, אינה מתגמלת דייה ואינה מלווה די הצורך בהדרכה ותמיכה.
- **יעוץ כלכלי מצומצם במרכזים לשיפור מערכות היחסים במשפחה** – מהסקירה עלה כי כיום המענה הכלכלי מצומצם ואינו מפותח. חיזוק לכך עלה במיוחד מן הראיונות **באוסטרליה**.
- **קשיים בשיתוף פעולה עם עורכי הדין לענייני משפחה הפועלים באזור** – בראיונות העומק **באוסטרליה** נחשף שבחלק מן המרכזים יש נתק מסוים בין אנשי המקצוע המפעילים את המרכזים ובין עורכי הדין שפועלים בסביבה. בשל נתק זה, עורכי הדין מנחים את הלקוחות לא לשתף פעולה עם תהליך הגישור שניתן במרכזים ולחזור אליהם להמשך פתרון הסכסוך באמצעים אדוורסריים.

לסיכום, מיפוי אתגרים וחסמים במתן מענים למשפחות שנמצאות בתהליך פרידה וגירושין מתוך הספרות ומתוך ראיונות העומק מצביע על שני תחומים מרכזיים: חוסר התאמה של מענים לאוכלוסיות ייחודיות (כגון משפחות בעימות בעצימות גבוהה, משפחות להטב"ק וילדים) והיעדר משאבים והשקעה בתוכניות כוללניות רחבות. חסמים אלו עולים בקנה אחד עם הממצאים שנמצאו בהליך הלמידה **בישראל**. בסעיף הבא יוצגו המלצות לפרקטיקה מיטבית כפי שעלו מן הספרות ומראיונות העומק כמענה לחסמים אלו.

4.4 עקרונות הפרקטיקה המיטבית

חלק זה מציג את עקרונות הפרקטיקה המיטבית כפי שהם עולים מן הספרות המחקרית, מחקרי המקרה (פרק 5) ומראיונות העומק שבוצעו במסגרת עבודה זו.

■ **השקעת מרב המאמצים בסיוע למשפחות מוקדם ככל האפשר בתהליך הפרידה והגירושין:**

■ **מתן גישה למידע משפטי אמין מוקדם ככל האפשר בתהליך –** כדי למנוע הסלמה של העימות ההורי חשוב לתת ייעוץ משפטי מוגבל בזמן וללא עלות למשפחות בשלבים מוקדמים בתהליך הפרידה והגירושין וגישה לשירותי גישור בסמוך ככל האפשר למועד הפרידה (Douglas, 2022). אנשי מקצוע בתחום המשפט המשפחתי **בקנדה** הצביעו על כך שהצורך העיקרי של משפחות בשלבים המוקדמים של תהליך הפרידה והגירושין הוא גישה למידע זמין, אמין ומעשי על מערכת המשפט המשפחתי ועל אפשרויות מחוץ לבית המשפט (כגון גישור, שירותי תמיכה בפתרון בעיות משפחתיות וסיוע בגיבוש הסכמות והסדרים של משמורת, זמני שהות ותמיכה). בעזרת המידע יוכלו לנהל את תהליך הפרידה באופן שימזער השפעות שליליות הן בעבור ההורים הן בעבור ילדיהם (Department of Justice Canada, 2014).

■ **אפיון צורכי המשפחה והפנייתה למסלול ההתערבות המתאים לה –** חוקרים ומפעילי שירותים מפרופסיות וממדינות שונות בעולם היו תמימי דעים בעמדה שרצוי לשים דגש על מתן תוכניות התערבות מוקדם ככל האפשר ולהשקיע את מרב המאמצים בפרקטיקות המתמקדות באפיון הצרכים הייחודיים של כל משפחה ובהתאמת מסלול ההתערבות המתאים לה ביותר. **בקנדה**, נציגים ושופטים פדרליים, פרובינציאליים וטריטוריאליים הדגישו צורך בשירותי אבחון וסינון משתתפים בשירותי משפט וטיפול כדי לאבחן טוב יותר את צורכי המשפחה ולזהות את השירותים היעילים ביותר שיתנו מענה לצרכים אלו (Department of Justice Canada, 2014). גם **באנגליה ווילס** המליץ ארגון של שופטים ואנשי מקצוע מתחום המשפט לבתי המשפט למשפחה לגבש את הליך הטיפול במשפחה בהתאם לצורכי המשפחות ולא בהתאם למומחיות של אנשי המקצוע מתחום המשפט (Douglas, 2022). בדומה לכך, מהמחקרים עולה החשיבות של פיתוח פתרונות שמותאמים אישית להורים וילדים, מתוך הכרה שאין חליפה אחת שמתאימה לכל המשפחות – כל משפחה בעלת מאפיינים משלה, שורשי העימות שלה שונים וביטויי העימות שונים. לכן יש לנתח כל המקרה לגופו ולפתח את אסטרטגיית ההתערבות המתאימה לה ביותר (Chin-A-Fat, 2019; Cyr et al., 2020; Harold & Sellers, 2018).

■ **פיתוח מערך טיפול, ליווי ותמיכה רב-תחומי ורב-מקצועי:** גישה רב-תחומית המשלבת התערבות משפטית, טיפולית וכלכלית וקשר שוטף בין אנשי מקצוע ממגוון התחומים נמצאה כפרקטיקה מיטבית שהביאה להצלחתה של תוכנית בין-תחומית פסיכו-משפטית **בקנדה** (Cyr et al., 2020). שיתוף בין צוותים רב-תחומיים מתחום המשפט ומתחום בריאות הנפש חיוני

כדי לסייע להורים להימנע מהסלמת העימות, שמעורבים בו לעיתים הליכי משפט מתעמתים. יתר על כן, נמצא ששילוב בין נושאים כספיים לנושאים חברתיים-רגשיים של הגירושין באמצעות מעריך מתחום המשפט ומעריך מתחום בריאות הנפש הוביל להתערבות יעילה יותר (Minnesota Judicial Branch, 2010). גם בראיונות העומק עם אנשי המקצוע **מאוסטרליה** הומלץ לשלב במסגרת הגישור התייחסות לנושאים שנוגעים לחלוקת רכוש, מאחר שלעיתים ההורים פותחים בתביעה משפטית בשלב מאוחר יותר בנוגע לנושאים אלו. אפשר לשאוב השראה מהמרכזים הקהילתיים לשיפור מערכות היחסים במשפחה **באוסטרליה**, המאפשרים גישור גם בנושאים כלכליים ובמחלוקות בנושאי רכוש, ובאתר האינטרנט הממשלתי המקשר בין המשפחות לשירותים המעניקים ייעוץ כלכלי. בדומה לכך, **בקנדה** כללה היוזמה לתמיכה במשפחות שנמצאו בתהליך פרידה וגירושין גם שירותי תמיכה וייעוץ כלכלי, ובהם סיוע למשפחות בקביעת סכומי מזונות לילדים, באיתור שירותי משפט למשפחה באזור מגוריהם ובגיבוש הסכמי משמורת וזמני שהות, וכן ייעוץ כלכלי להורים לניהול כספי יעיל בהתאם לקווים מנחים לייעוץ ולתמיכה (Spousal Support, 2022).

- **הפעלת תוכניות לשיפור מערכת היחסים בין ההורים:** הרולד וסלרס (Harold & Sellers, 2018) סקרו 18 מחקרי הערכה של תוכניות, מרביתן **מאמצות הברית**, שמיועדות למשפחות מכל רמות עצימות העימות ההורי ומכוונות לשיפור מערכת היחסים בין ההורים במטרה להביא לשיפור במצב הילד. נבחנו מגוון תוכניות שמתמקדות בשלוש אוכלוסיות: (1) זוגות שילדיהם עדיין גרים עימם; (2) משפחות שבהן יש אלימות בין ההורים; (3) זוגות שהתגרשו או נמצאים בתהליך פרידה. הממצאים הצביעו על כך שבכל המקרים תוכניות ההתערבות שהתמקדו במערכת היחסים של ההורים הפחיתו את עצימות העימות ההורי בכמה אמצעים: שיפור התקשורת ביניהם, פיתוח מיומנויות של תפקוד הורי ופיתוח מיומנויות לפתרון בעיות. הפחתת עצימות העימות ההורי הביאה לשיפור במצב הילדים לאורך זמן ברוב תחומי החיים.
- **הפעלת תוכניות הדרכה חינוכיות להורים בהפניית בתי המשפט:** תוכניות אלו מסייעות בהקניית מיומנויות תקשורת ופתרון בעיות מחוץ לבתי המשפט. העיקרון המנחה במרבית התוכניות בשלב זה הוא לצמצם עד כמה שאפשר את החשיפה לתהליך מתעמת במסגרת בתי המשפט ולחתור להשגת הסכמות, שיתוף פעולה וגיבוש תוכנית הורות משותפת בדרכים חלופיות ומחוץ לכותלי בית המשפט. ממחקר שניתח ממצאים מ-103 מחקרי הערכה של תוכניות חינוכיות קבוצתיות להורים עולים כמה תכנים בסיסיים הממוקדים בילדים שהכרחי להדגיש: השפעות הגירושין על הילדים, מיומנויות לניהול שיתוף פעולה מיטבי בין ההורים, אסטרטגיות הורות מועילות לאחר הפרידה או הגירושין ודרכים להפחתת עצימות העימות ההורי. עוד התברר שתכנים שרצוי שיופיעו בתוכניות מסוג זה, אך לא הכרחי, ממוקדים במבוגרים בסוגיות של התארגנות אישית של כל אחד מההורים בחייו האישיים לאחר הגירושין. תכנים אלו רלוונטיים פחות לתוכניות לטווח קצר (Schramm et al., 2018).
- **פיתוח שירותי מעקב ותוכניות לחיזוק מערכות היחסים המשפחתיות לאחר הגירושין:** מן הסקירה עולה שיש מחסור בתוכניות ובשירותים שמעניקים תמיכה למשפחות לאחר סיום ההליך המשפטי, למעט תוכניות לחיזוק היחסים ותוכניות המטפלות במשפחות בעימות בעצימות גבוהה. אם כן מומלץ לפתח שירותים שיתמכו במשפחות גם לאחר סיום ההליך המשפטי כדי לוודא הסתגלות מוצלחת של ההורים והילדים לחיים החדשים לאחר הפרידה ולאתר צרכים נפשיים, כלכליים ומשפטיים בטרם יוחמר המצב; החמרה עלולה להוביל לקשיי תפקוד או למעורבות משפטית חוזרת ונשנית. נוסף על כך מומלץ לפתח תוכניות קבוצתיות להורים לתמיכה ולחיזוק מערכות היחסים במשפחה, בעיקר במקרים שבהם עולים קשיים בקשר בין הילדים להורה שאינו משמורן.

■ פיתוח מענים מותאמים ומונגשים לקבוצות ייחודיות באוכלוסייה:

▫ **בעבור אוכלוסיות מיעוט אתניות:** פיתוח חומרי הדרכה ומידע מותאמים תרבותית ולשונית והנגשת שירותים בעבור קהילות מרוחקות גאוגרפית (Department of Justice Canada, 2014).

▫ **בעבור משפחות המצויות בעימות בעצימות גבוהה:**

- **איתור מוקדם של משפחות שבהן העימות ההורי בעצימות גבוהה:** דוח מחקר הערכה של תוכניות למשפחות בתהליך גירושין **בקנדה** משנת 2017, שהתבסס גם על ראיונות עם בעלי תפקיד, מדגיש את הצורך באבחון מתאים ובאיתור מוקדם כדי לזהות משפחות בעימות בעצימות גבוהה ולהפנות אותם למסלול המתאים להם (גישור או בית משפט). הפניה מוקדמת תמנע את ההחרפה של עצימות העימות ההורי. נוסף על כך, מחקרים עדכניים יותר שביצעה מחלקת המשפט לענייני משפחה **בקנדה** ממחישים שלמציאת דרכים לצמצום עצימות העימות ההורי בשלב מוקדם בתהליך יכולה להיות השפעה של ממש הן על העלויות למערכת הן על העלויות למשתתפים (Department of Justice Canada, 2014).

- **שילוב מענה טיפולי עם מענה משפטי וביסוס תוכניות רב-תחומיות:** סכסוכים בעצימות גבוהה גוררים הוצאות רבות היקף לבתי המשפט, לתוכניות ולשירותים. מן הספרות עולה ההמלצה לחיזוק הקשר בין גורמי טיפול לעורכי דין והזירה המשפטית כדי לזרז את הטיפול במשפחות המצויות בעימות בעצימות גבוהה וכך לחסוך במשאבים (Brown et al., 2017; Cyr et al., 2020). גורמי הטיפול מביאים עימם את ההבנה העמוקה של צורכי הילדים והדינמיקה בין ההורים, וגורמי המשפט מביאים את הידע על הליכי מערכת המשפט, לטיגציה, שיתופי פעולה וגישור בענייני משמורת (Brown et al., 2017). בתוכניות של תיאום הורי מתקיים שיתוף פעולה בין גורמי הטיפול לגורמי המשפט (שרביט ואח', 2020; Brown et al., 2017).

- בית המשפט בקוויבק **שבקנדה** פיתח תוכנית בשם parenting conflict resolution. במסגרתה נעשית עבודה משותפת של השופט, עורכי הדין של ההורים ופסיכותרפיסט מטעם בית המשפט. כדי להבטיח לכידות ואחריות מתקיים קשר שוטף בין אנשי המקצוע. השופט, שמכיר את כל הפרטים, מוגדר כמנהל תיק המשפחה (Cyr et al., 2020).

- **הפעלת שירותי תיאום הורי:** במחקר שבחן תפיסות של מתאמים הוריים נטען שהפרקטיקה הטובה ביותר לתיאום הורי מתאפיינת בזיהוי כוחות ההורים וחולשותיהם, בהערכת מיומנויות של הורות משותפת, בהקניית מיומנויות תקשורת יעילות להורים ובהעברת מידע להורים על הצרכים ההתפתחותיים של ילדיהם ועל השפעות העימות על הילדים (Belcher-Timme et al., 2013).

- **הכשרה של אנשי מקצוע ושופטים:** מן הראיונות עלה שנחוצה הכשרה אחידה של אנשי מקצוע מפרופסיות שונות לעבודה עם משפחות בעימות הורי בעצימות גבוהה. לדברי פרופסור מולוני, פסיכולוג, מנהל בתי המשפט למשפחה וחוקר פעולות התערבות בגירושין **באוסטרליה**, חשוב שלאנשי המקצוע יהיו מיומנויות להתמודדות עם הורים בעימות הורי בעצימות גבוהה, וחשוב שתהיה לאנשי מקצוע מפרופסיות שונות שפה משותפת והזדמנויות להיפגש ולדון במקרים שונים באופן שוטף.

- **מינוי של מתכלל מקרה (case manager):** מחקרים שמתמקדים בפרקטיקות שניתנות בעת קיום ההליך המשפטי מצביעים על החשיבות של מינוי השופט בתור מנהל התיק (Cyr et al., 2020; Chin-A-Fat, 2019). על השופט להיות בעל הכשרה מיוחדת לניהול מקרים שבהם העימות ההורי הוא בעצמות גבוהה. השופט מכיר את כל הפרטים ונמצא בקשר עם אנשי המקצוע שמטפלים במשפחה, ועליו להישאר בקשר עם המשפחה במשך ההליך בבית המשפט, ורצוי שיעשה זאת בכל ההליכים (למשל, כשיש שאלות משפטיות שונות) לפי הכלל 'משפחה אחת, שופט אחד' (Chin-A-Fat, 2019).

▫ **בעבור משפחות להטב"ק** (Gahan, 2017; Schramm & Becher, 2020):

- **הרחבת ידע ומתן הכשרות לאנשי מקצוע:** עלה צורך להרחיב את הידע בנוגע לסוגיות ייחודיות בתהליכי פרידה וגירושין בקרב משפחות להטב"ק ולהפעיל הכשרות לאנשי מקצוע שעובדים עימם כדי להבטיח מתן שירות רגיש ומותאם יותר.
- **יישוג אקטיבי של משפחות להטב"ק לשירותים למשפחות המצויות בתהליך פרידה וגירושין:** ממחקר שנערך באוסטרליה בקרב הורים ממשפחות להטב"ק עלה שאנשים להטב"ק נמנעים מפנייה לשירותים המיועדים לכלל המשפחות מחשש שהשירותים אינם מותאמים להם. לכן עלה צורך לדאוג לכך שבפרסום המרכזים למערכות יחסים במשפחה יצוין שהשירות מותאם למשפחות להטב"ק.
- **סיוע למשפחות להטב"ק במיצוי זכויות** ובהבנת ההיבטים המשפטיים בתהליך הפרידה הנוגעים להם.
- **הפעלת קבוצות תמיכה ותוכניות חינוכיות ייעודיות להורים להטב"ק** בתהליכי פרידה וגירושין, תוך התייחסות לסוגיות ייחודיות שהם עלולים לפגוש.

▫ **בעבור ילדים:**

- **הנגשת מידע ושירותי ייעוץ:** החוקרים ואנשי המקצוע שרואיינו במסגרת עבודה זו סברו שחשוב מאוד להגיע אל ילדים שהוריהם נתונים בתהליך פרידה וגירושין ולספק להם מידע ושירותי ייעוץ. לדברי אנשי המקצוע והחוקרים שרואיינו עדיין לא נמצא פתרון לקושי להגיע לילדים שהוריהם מצויים בעימות בעצמות גבוהה ומסרבים שהילדים יקבלו טיפול נפשי או ישתתפו בתוכניות קבוצתיות לילדים שהוריהם מצויים בתהליך פרידה וגירושין. בשל כך חיוני למצוא דרכים חלופיות להגיע אל ילדים להורים בתהליך גירושין, לספק להם מידע ועצות להתמודדות, למשל באמצעות האינטרנט, קו חם טלפוני או מקוון לייעוץ ולמתן מענה נפשי ראשוני.
- **ביסוס מנגנונים לשיתוף ילדים בהליכי משפט ובגישור:** הכרחי שנקודת המבט של הילד תהיה בליבו של כל שלב בפתרון המחלוקת במערכת המשפט למשפחה (Douglas, 2022). מחקרים שונים מצביעים על תנאים בסיסיים להבטחת השתתפות ילדים מיטבית: חשוב שאנשי המקצוע שמדברים עם ילדים יבטיחו להם סודיות מוחלטת באשר לנושאים שחשוב להם לא להעביר להוריהם, וחשוב שאנשי המקצוע יהיו מיומנים בשיחות עם ילדים ויעברו הכשרה בנושאים שקשורים להתפתחות של ילדים. כמו כן חיוני שיעבירו לילדים את המסר שחשוב להם לשמוע את מחשבותיהם ועל רגשותיהם ועמדותיהם בנוגע לגירושין ולמחלוקת בין ההורים, אך שהם אינם אחראים להחלטה שמתקבלת במחלוקת בין הוריהם

(Muto, 2016; Walker & Misca, 2019). במחקר איכותני עלה שילדים ובני נוער שהוזמנו להשתתף בהליכי משפט הביעו רצון לבחור כיצד להעביר את המסרים לאנשי המקצוע במפגש כנים אל כנים או במכתב. כמו כן הם היו רוצים לוודא שהם נכגשים עם אנשי מקצוע מיומנים ורגישים כלפיהם (Walker & Lake-Carroll, 2015).

- **הטמעת תוכניות תמיכה קבוצתיות בבתי הספר לילדים להורים פרודים או גרושים:** בריאיון עומק עם מנהל ארגון שמפעיל שירותים להורים ולילדים ממשפחות שנמצאות בתהליך פרידה וגירושין **באוסטרליה**, הוא ממליץ על מדיניות שתחייב הפעלת תוכניות מסוג זה בבתי הספר כחלק אינטגרלי מתוכניות הטיפול והמניעה, כפי שמחייבים הפעלת תוכניות של חינוך מיני. כדי לשכנע בתי ספר להפעיל תוכניות מסוג זה נוקטים בארגון שלו אסטרטגיה שלפיה מציעים לבתי ספר תוכניות על ניהול תקשורת בריאה בין בני זוג ועל שוויון מגדרי, ובאמצעותן אפשר לאתר ילדים שמתמודדים עם מצוקה בגלל עימות הורי או תהליך פרידה וגירושין של הוריהם ולהזמין אותם לתוכנית המשך ייעודית. ממחקר הערכה של תוכניות לילדים עלה שהתוכניות שנמצאו יעילות יותר התמקדו בפיתוח המשאבים האישיים של הילדים וביכולות ההתמודדות שלהם עם קשיים ואתגרים מגוונים, ולא בטיפול בבריאותם הנפשית (Poli et al., 2017).

פעולות מומלצות ברמת המדיניות

- **גיבוש מדיניות חברתית כוללת בעבור משפחות בתהליך פרידה וגירושין:** תוכנית ממשלתית מקיפה היא חיונית מאחר שמשפחות שמתמודדות עם פרידה וגירושין נתקלות בפרק זמן קצר באתגרים ובצרכים רבים. בשל כך נדרש מערך מקיף של שירותי משפט וטיפול כוללניים ורב-תחומיים הן במסגרת בתי המשפט למשפחה הן מחוצה לה.
- **ביסוס מערכי איסוף נתונים לצורכי מחקר והערכה:** מומלץ לעקוב אחר מגמות מתפתחות של גירושין על בסיס שנתי ולמדוד את היעילות והמועילות של שירותים ותוכניות במטרה לזהות ולענות על צרכיהן הייחודיים של משפחות בתהליך פרידה וגירושין. יחידת המחקר **בקנדה** העמידה בראש סדר העדיפויות האסטרטגי שלה איסוף נתונים ומחקר ברמה הלאומית בתחום של משפט למשפחה, ונמצא שמעקב אחר פעולות ותיקים בבתי המשפט למשפחה, אחר מגמות עדכניות בתחום המשפט המשפחתי ואחר נתוני סקרים בקרב המשפחות שיפרו את יכולת התכנון וההערכה של מדיניות הממשלה ונמצאו מהותיים להבנת צורכי המשפחות והאתגרים העומדים בפניהן (Department of Justice Canada, n.d-a).

לסיכום, העקרונות המרכזיים של פרקטיקה מיטבית בטיפול במשפחות מתמקדים בכמה מישורים: (1) איתור מוקדם של המשפחות בטרם התעצמות העימות; (2) תוכניות לצמצום העימות בין ההורים; (3) ניהול הטיפול במשפחה בגישה כוללת רב-תחומית, המאפשרת תקשורת שוטפת בין אנשי המקצוע שמלווים את המשפחה; (4) פעולות התערבות הממוקדות בצורכי הילד וטובתו; (5) בניית מסלולי התערבות המותאמים אישית לצורכי המשפחה כולה. תיאור המענים השונים בתהליך הגירושין בסעיף זה יכול לסייע למקבלי ההחלטות בפיתוח רצף מענים בתהליך ומענים לקבוצות ייחודיות באוכלוסייה ולתת מענה למוקדי הקושי שעלו בהליך הלמידה (DNAidea, 2022).

5. חקרי מקרה - מענים ממשלתיים כוללניים למשפחות שנמצאות בהליך גירושין

מדינות רבות פעלו לשינויים חוקתיים, מוסדיים וחברתיים במטרה להוציא את הסכסוך הזוגי מכותלי בית המשפט ולשלב רכיבי טיפול למשפחות כבר בשלבים מוקדמים של הסכסוך במסגרת מערכת המשפט ומחוצה לה (Murphy & Singer, 2016). בפרק זה יוצגו דוגמאות נבחרות ליישום של מענים ממשלתיים כוללניים שפותחו בארבע מדינות מערביות מפותחות. תחילה תוצג תוכנית מניעה **בבריטניה** לצמצום קונפליקט, שמיועדת לזוגות המצויים בקונפליקט הורי ולא רק לזוגות שמתמודדים עם תהליך פרידה וגירושין. לאחריה יוצגו שתי תוכניות **בארצות הברית** להורים שמצויים בתהליך גירושין: האחת, שאינה ממשלתית, הופעלה בקהילה, והאחרת, תוכנית ממשלתית שמופעלת בבתי המשפט. אחר כך תוצג תוכנית ממשלתית **בקנדה**, ולבסוף תוצג תוכנית ממשלתית **באוסטרליה**, המופעלת בקהילה.

5.1 בריטניה

התוכנית לצמצום הקונפליקט ההורי – Reducing Parental Conflict (RPC)

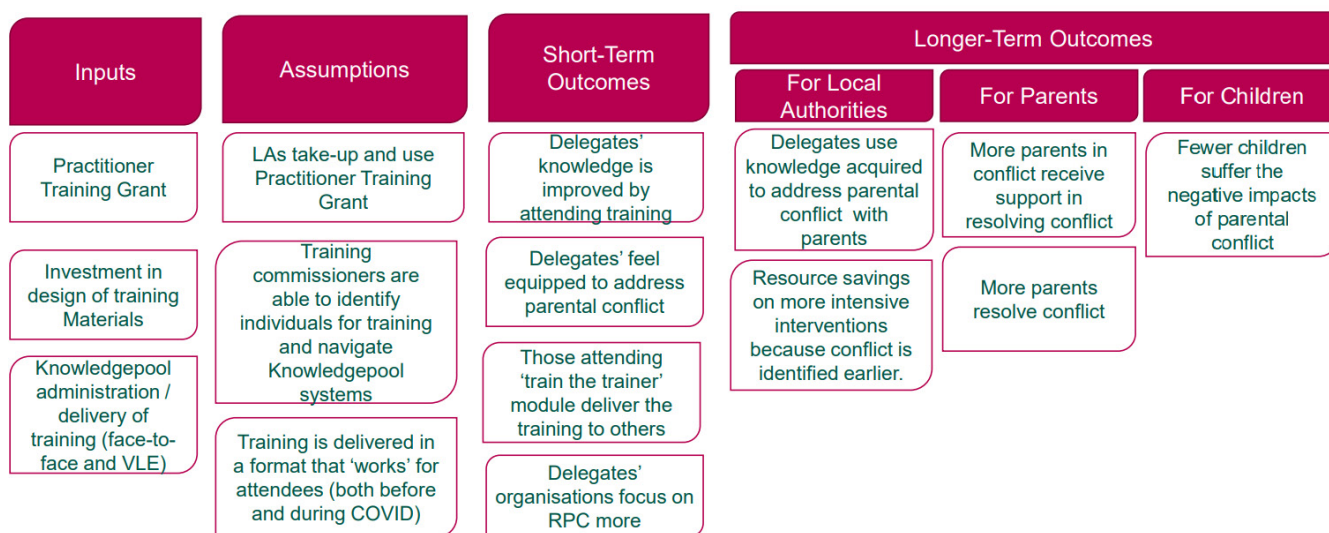
הרקע להקמת התוכנית: התוכנית הופעלה בשנים 2019–2022 כחלק ממערך תמיכה ממשלתי של מחלקת העבודה והפנסיות בבריטניה (Department of Pensions and Work) ואינה פעילה עוד. מטרתה הייתה לשפר את חייהם של ילדים ומשפחות להורים שאינם עובדים (DWP, 2017). מערך התמיכה כלל ארבעה תחומי התערבות:

1. להרחיב את התוכנית הממשלתית למשפחות במצוקה (Troubled Families Programme) ולהתאימה לצורכיהן של משפחות שבהן לפחות אחד מההורים אינו עובד
2. להתאים את העבודה של מרכזי תעסוקה להורים לילדים
3. להתמודד עם התמכרויות לסמים ואלכוהול של הורים המצויים מחוץ למעגל העבודה
4. לצמצם את הקונפליקט ההורי

התוכנית לצמצום הקונפליקט ההורי פותחה בעקבות ממצאי מחקרים רבים אשר הצביעו על הקשר בין קונפליקט הורי למגוון קשיים בקרב ילדים להורים בעלי המאפיינים שצוינו לעיל (Van Dijk et al., 2020).

מטרות התוכנית: לתמוך במשפחות מצוקה ולצמצם בהן את הקונפליקט ההורי. התוכנית התבססה על **מודל לוגי** (ראו להלן **תרשים 1**) אשר הגדיר מטרות קצרות טווח ומטרות ארוכות טווח. המטרה קצרת הטווח הייתה להעשיר את הידע של אנשי המקצוע להתמודד עם קונפליקט הורי באמצעות הכשרות והדרכות ולשפר את מיומנותיהם. עם המטרות ארוכות הטווח נמנו חיסכון במשאבים של רשויות מקומיות בהפעלת תוכניות התערבות אינטנסיביות; הגדלת מספר הזוגות הנתמכים שמצליחים לפתור לבד קונפליקטים; והפחתת שיעור הילדים שסובלים מהשפעות שליליות של קונפליקט בין הוריהם (DWP, 2021a).

תרשים 1: מודל לוגי של תוכנית Reducing Parental Conflict (RPC) – בריטניה

אוכלוסיית היעד של התוכנית לצמצום הקונפליקט ההורי: התוכנית הופעלה בשמות שונים ב-31 רשויות מקומיות הממוקמות בארבעה אזורים גאוגרפיים שונים לאותן אוכלוסיות יעד – הורים לילדים בגיל לידה עד 18 (הורים לילד עם מוגבלויות, עד גיל 25) או הורים המצפים לילד ראשון שמתגוררים ברשויות שמעניקות את השירותים. אף על פי שהיוזמה הייתה מיועדת למשפחות במצוקה או משפחות שבהן אחד ההורים אינו עובד, כל זוג שהיה מעוניין לקבל את שירותי התוכנית היה זכאי לה, בין היתר הורים גרושים. כמה מהתוכניות (Family Transitions Triple P, Parents Plus Parenting when Separated, Within My Reach) היו ייעודיות להורים גרושים או הורים שחיים בנפרד (DWP, 2021a).

תקציב התוכנית: מחלקת העבודה והפנסיות הבריטית תקצבה את התוכנית בשנתיים הראשונות להפעלתה בסכום של 39 מיליון ליש"ט, ובתום השנתיים נותר התקציב בעינו לשנה שלישית. התוכניות הופעלו בעזרת ספקים מקומיים בהתאם לצורכי המשפחות (DWP, 2021a).

השירותים במסגרת התוכנית: תחילה, עם הגעת ההורים למרכזים שבהם התקיימה התוכנית, הם התבקשו למלא שאלון Referral Stage Questionnaire (RCQ) שנועד להעריך את עוצמת הקונפליקט. לשאלון היו ארבע גרסאות שמותאמות למצב המשפחתי: הורים לילדים שחיים יחד, הורים לילדים שחיים בנפרד, הורים המצפים לילדם הראשון וחיים יחד והורים המצפים לילדם הראשון וחיים בנפרד. לאחר שמילאו את השאלון הופנו לאחת משמונה תוכניות ההתערבות בהתאם לאופי הקונפליקט, עוצמתו, המצב המשפחתי (הורים נשואים או פרודים) ועוד. כל התוכניות היו מבוססות מחקרית (DWP, 2021a).

התוכנית סיפקה שירותים רחבי היקף בשלושה מוקדי התערבות: הורים בקונפליקט, אנשי מקצוע ורשויות מקומיות. להלן יפורטו השירותים בעבור כל אחד מן המוקדים (DWP, 2021a):

- **שירותים להורים בעימות:** השירות העיקרי שקיבלו ההורים שהשתתפו בתוכנית היה פעולות התערבות פנים אל פנים עם אנשי מקצוע שעברו הכשרה ייעודית לצמצום הקונפליקט ההורי. אופי ההתערבות בכל אחת משמונה התוכניות היה שונה בהיבט של האינטנסיביות ואופן ההעברה (לזוג, משפחה או פרט).
- **שירותים לאנשי המקצוע:** בהכשרה של נותני השירותים במחלקות לשירותים חברתיים (עובדים סוציאליים וכדומה) שהעבירה חברה חיצונית (KnowledgePool) היו שלושה רכיבים:

1. הבנה של משמעות הקונפליקט ההורי והשפעותיו העתידיות על הילדים
2. כלים לזיהוי קונפליקט הורי כבר בשלבים המוקדמים, מתן כלים לזיהוי ומתן ביטחון להורים
3. היכרות עם כלים מגוונים ואסטרטגיות טיפול בהורים המצויים בקונפליקט

בכמה מרכזים התקיימה סדנה בת יומיים לנותני השירותים שכבר מכירים את התחום כדי להעשיר אותם בידע ולחזק את ביטחונם ביכולתם ללוות תהליך של צמצום קונפליקט הורי. באותם מרכזים ניתנה הכשרה גם למנהלי המחלקות במטרה לסייע להם לתמוך בנותני השירותים שעובדים עם ההורים.

- **שירותים לרשות המקומית:** במסגרת התוכנית קיבלה הרשות המקומית מעין שובר שבו יכלה לבחור אילו מהסדנאות תעביר וכיצד (פנים אל פנים או באופן מקוון), ואילו מנותני השירותים יעבירו את ההכשרות. מפעילי התוכנית ברשות עבדו כתף אל כתף עם מנחי ההכשרה כדי להתאים את התכנים למאפיינים הייחודיים של האזור ושל המשפחות בו.
- נוסף על כך, שישה מובילים מקומיים (Local Integration Leads – RIL's) מונו לסייע בהנגשת השירותים והתוכנית להפחתת הקונפליקט ההורי (RPC) ולעזור לשלטון המקומי הן בהבנת האפשרויות הגלומות בתוכנית הן בהיבט המקצועי. כל רשות מקומית קיבלה מענק כדי להתאים את השירותים שניתנים ברשות המקומית לצרכים הייחודיים לה.

ממצאים על יעילות התוכנית לצמצום הקונפליקט ההורי מתוך מחקרי הערכה:

את התוכנית ליווה מחקר הערכה, וממצאיו סוכמו בשלושה דוחות מחקר שבחנו את התפתחות המיזם בשנים 2021 ו-2022 (DWP, 2021a; DWP, 2021b; DWP, 2022). הדוח השלישי התמקד בתוכנית שהופעלה בתקופה של מגפת הקורונה, שהייתה לה השפעה מכרעת על צמצום תוכניות שכוללות מפגשים פנים אל פנים. ואלה ממצאי המחקר הבולטים של הדוחות:

ברמת ההורים

- **העדפה לתוכניות התערבות קצרות טווח:** עלה שההורים העדיפו תוכניות התערבות קצרות יחסית שעסקו באופן ישיר בסוגיות הקשורות לקונפליקט. תוכניות של 12–20 מפגשים נתפסו כארוכות מדי לעומת תוכניות בנות 5–15 מפגשים (DWP, 2021b).

- **גידול במספר הפניות בזמן מגפה:** מספר הפניות צמח עקב מגפת הקורונה. החוקרים ייחסו זאת לעובדה שהריחוק החברתי וההסתגרות בבית השפיעו לרעה על זוגות בקונפליקט ודרבנו את ההורים לבקש טיפול והתערבות מרחוק.
- **גורמים מרכזיים להצלחת התוכניות בעיני ההורים:** זהות מנחה הסדנה והגישה שהוא עובד לפיה; התאמת התוכן לתכנים שההורים עסוקים בהם ולרמות הקונפליקט שלהם; רכישת כלים פרקטיים ואפשרות לתרגל את מה שנלמד בקורס; קבלת חומר כתוב על הקורס לעיון ולתרגול של ההורים לאחר סיום התוכנית. ככלל, ההורים שסיימו את הפעולות התערבות היו שבעי רצון. יתרה מזו, גם הורים שלא סיימו את תוכנית ההתערבות דיווחו על שביעות רצון ועל כך שהתוכנית הועילה להם (DWP, 2022).

- **דגשים למשפחות שנמצאות במצבי פרידה וגירושין:** המטרה העיקרית שבשלה הורים הצטרפו לתוכנית הייתה ליצור מרחב בטוח לעיסוק בילדים ובהורות המשותפת. ככלל הורים שחיים בנפרד היו מרוצים מפעולות ההתערבות, עם זאת העידו על תסכול לעיתים מהיעדר שיתוף פעולה של ההורה האחר ואמרו שחשו שהמנחה אינו מעביר את נקודת המבט שלהם להורה האחר במפגשים הנפרדים עם בני הזוג. חלק מההורים ביקשו שכמה מהמפגשים יהיו בהשתתפות שני ההורים.

- **רמת הקונפליקט:** נראה שיש להתאים את התוכנית לרמת הקונפליקט בין בני הזוג. חלק מההורים הגרושים חשו שהתוכנית אינה מותאמת לעוצמה של הקונפליקט ביניהם ואינה נותנת לו מענה מתאים.

ברמת אנשי המקצוע

- **הרחבת הידע ושיפור המיומנויות של אנשי המקצוע:** עצם קיומה של התוכנית העלה את המודעות של אנשי המקצוע לקיומם של קונפליקטים הוריים; נותני השירות במחלקות לשירותים חברתיים דיווחו שעד הפעלת התוכנית היו הקונפליקטים מגיעים לפתחם רק במקרים של התעללות, ובזכות התוכנית יכלו ללמוד על קיומם בשלבים מוקדמים יותר. מתוך מחקר ההערכה עלה שההכשרות שעברו נותני השירות במחלקות לשירותים חברתיים היו בעלות ערך רב, ורוב מוחלט של הרשויות (86%) דיווחו שההכשרות היו קריטיות ליישום התוכנית והטמעתן (DWP, 2021b). נוסף לכך שישה חודשים לאחר תום ההכשרות דיווחו נותני השירותים שהם עושים שימוש בכלים שרכשו, בעיקר בזיהוי הקונפליקטים ובאפשרות לפתח שיחה בנושא הקונפליקט (DWP, 2021b). לצד זאת גורמי השטח דיווחו על קשיים להבחין בין קונפליקטים הוריים לגיטימיים לכאלה שדורשים התערבות.

- **שביעות רצון של מפעילי התוכניות:** מנחי התוכניות היו מרוצים במידה רבה מתוכניות ההתערבות השונות, אך התאכזבו ממספר ההפניות הנמוך, בעיקר לחלק מהתוכניות. הובעה שביעות רצון רבה במיוחד מטיפול מבוסס מנטליזציה (התמקדות ביכולת להבין התנהגות במונחים של עולם פנימי ומבנים מנטליים), תוכנית שזכתה למספר ההפניות הגדול ביותר.

ברמת הרשות המקומית

- **גיוס רשויות להשקעה במניעה:** גיוס הרשויות המקומיות להשקיע במניעה בעימות ההורי נעשה בעיקר באמצעות הדגשת ההשפעות ארוכות הטווח של קונפליקט הורי והחשיבות של זיהוי מוקדם, שיקל על צמצום קונפליקט חריף יותר בעתיד.

- **חשיבותם של המובילים המקומיים ליישום התוכנית ברשות:** בעזרת המובילים המקומיים (RIL) הדגישו הרשויות את החשיבות של התאמת ההכשרות לצוותיהם (DWP, 2022). המובילים המקומיים ברשויות עמדו על מאפייני האוכלוסייה, התאימו לה את התוכניות והעבירו את המידע למשרד. הקשר בינם לבין הרשויות המקומיות התקיים ב-75% מהמקרים על בסיס רבעוני לפחות, ומתוכם ב-31% מהמקרים על בסיס חודשי. בין היתר, המובילים המקומיים סייעו מאוד לרשויות בניצול המענק להכשרה של הצוותים באמצעות בחירת המענים המתאימים לצורכיהם. עם זאת, ככל שחלף הזמן הלך הקשר והתמעט (DWP, 2021b).
- **המשך הטמעה של התוכנית:** אחד היעדים הבולטים של הרשויות בהטמעת התוכנית בסיומה היה שנותני השירותים יוכלו לספק את המענה לקונפליקט ההורי מבלי להיעזר בנותני השירות החיצוניים. הסיבה לכך הייתה רצון לצמצם את העלויות בגין העלות הגבוהה של התוכניות שתוקצבו במהלך הפרויקט (DWP, 2021b).

מגבלות התוכנית:

- **חוסר התאמה להורים בקונפליקט גבוה:** הורים שחיים בנפרד (פרודים או גרושים) דיווחו על רמות גבוהות יותר של קונפליקט בזמן שהשתתפו בתוכנית ועל כך שלעיתים הרגישו שהתוכנית אינה מספקת. רוב ההורים שעזבו את התוכנית במהלכה, בעיקר אלו שחיים בנפרד, חשו שלא הייתה לה השפעה מספקת על היחסים ביניהם. לצד זאת, רבים מהם דיווחו על השפעה חיובית על הילדים ללא קשר להשפעה על ההורים עצמם (DWP, 2022).
- **הכשרה מרחוק:** היחס של אנשי המקצוע להכשרה שנלמדת מרחוק לא היה אחיד: אנשי מקצוע שעברו את ההכשרה מרחוק ציינו לחיוב את הנוחות שבלמידה מרחוק ודיווחו שההכשרה הייתה רלוונטית להם וסייעה להם בזיהוי קונפליקט וביכולת לשוחח עליו. לעומת זאת אחרים טענו שההכשרה אינה אינטראקטיבית דייה. ככלל, אלו שהשתתפו בהכשרות מרחוק נעדרו מחלקים בהכשרות (DWP, 2022).

5.2 ארצות הברית

בחלק זה יוצגו שתי תוכניות שהופעלו בארצות הברית: מרכז שירות בין-תחומי למשפחות שנמצאות בתהליך גירושין שהופעל באוניברסיטת דנור במדינת קולורדו, ובית משפט מיוחד לקבלת החלטות בענייני משפחה שהופעל במסצ'וסטס. כל אחת מן התוכנית לוותה במחקר הערכה.

1. מרכז שירות בין-תחומי למשפחות בתהליכי פרידה וגירושין – Center for Out-of-Court Divorce (COCD)

הרקע להקמת המרכז: מרכז שירות בין-תחומי למשפחות בתהליכי פרידה וגירושין (The Interdisciplinary Resource Center for Separating and Divorcing Families) הוקם ביוזמת מכון מחקר לאומי עצמאי לקידום מערכת המשפט האמריקאית (The Institute for the Advancement of the American Legal System (IAALS), השואף לגבש פתרונות מעשיים לאתגרים שעומדים לפני מערכת המשפט. מערכת המשפט בארצות הברית מתירה לזוגות מתגרשים לדון בסוגיות כספיות, לחלק את

הנכסים בין בני הזוג, לפרק את הקשר מבחינה משפטית ולקבוע הסדרים לילדים. עם זאת היא אינה מתוכננת לספק למשפחות סיוע בנושאים נוספים, כגון התמודדות עם הקונפליקט ועם המצב החדש, סיוע בתכנון עתידי ותמיכה והכוונה בתקופת הפרידה. לכן IAALS פיתח מודל רב-תחומי שנועד לספק למשפחות המצויות בתהליך גירושין מערך מקיף של שירותי משפט וטיפול מחוץ לבית המשפט. המרכז פעל באוניברסיטת דנור שבמדינת קולורדו בשנים 2013–2015. לאחר מכן, בשנים 2015–2017, הועבר לקהילה ושם התוכנית השתנה: Center for Out-of-Court Divorce (COCD). פעילותו הופסקה בשל עלותו הגבוהה וחוסר ההצלחה ליצור מודל עסקי רווחי (Cornett et al., 2019).

תקציב המרכז: המרכז פעל כארגון ללא כוונות רווח ונועד לתמוך במשפחות ולא להכביד עליהן מבחינה כלכלית, אך השאיפה הייתה שיצליח לכסות את עלותו. המודל העסקי של המרכז עבר שינויים מהתקופה שבה פעל באוניברסיטה לתקופה שבה פעל בקהילה. באוניברסיטה, התשלום בעבור שירותים ניתן לפי שעה כתלות בהכנסת המשפחה ובגורמים נוספים שקשורים ליכולת המשפחה לשלם. בשנה הראשונה עמד התשלום על 15–55 דולר לשעה, ובשנה השנייה עלה ל-20–95 דולר לשעה. עם זאת, המרכז לא הצליח למשוך די משפחות כדי להיות רווחי בטווח הארוך, וה-IAALS סבסד אותו. לכן עבר המרכז לקהילה, שם התשלום היה מבוסס חבילה.

המרכז הציע שלוש חבילות: חבילת תכנון למשפחות ששוקלות גירושין, אך טרם החליטו על כך; חבילת תמיכה מקיפה למשפחות שרצו להתקדם בהליך המשפטי; וחבילת תמיכה למשפחות לאחר גירושין, אך היו זקוקות לשינויים משפטיים או לשירותי ייעוץ נוספים. חבילת התמיכה האחרונה תומחרה לפי שעה, ושתי החבילות האחרות מקיפות: 4,500 דולר בשנה הראשונה ו-6,500 דולר בשנה השנייה. המרכז הזמין משפחות שהכנסתן נמוכה להגיש בקשות לסבסוד. בפועל, רוב מוחלט של המשפחות בחרו בחבילת התמיכה המקיפה. עם זאת, המרכז לא הצליח לעמוד בעלויות גם במודל כלכלי זה, ונאלץ להיסגר בשנת 2017 (Cornett et al., 2019).

מטרת המרכז: המרכז ביקש לספק חלופה להליך הגירושין הרשמי בבית המשפט ולחוויה של המתגרשים ומשפחתם. ההנחה שעמדה בבסיס הקמת המרכז היא שגירושין ופרידה הם יותר מהליך משפטי גרידא ועלולים להעמיד את ההורים והילדים בלחץ מבחינה רגשית, כלכלית וחינוכית. לתפיסת המקימים, המרכז נועד לסייע למשפחות לעבור את תקופת הפרידה בצורה מיטבית, לעודד שיתוף פעולה בין ההורים, לתמוך בפיתרון בעיות ובתכנון המחודש של המשפחה. כמו כן לשיטתם טובת הילדים עמדה במרכז. השירותים שניתנו במרכז היו כוללניים ונועדו לענות על מגוון הצרכים של משפחות המצויות בתהליך גירושין. השירותים ניתנו במקום אחד, לרבות אישור הגירושין הסופי (Schepard et al., 2017).

אוכלוסיית היעד: משפחות בגירושין – השירות ניתן רק במתכונת של שני ההורים יחד. ההורים הופנו לשירות במקום אחר במקרים שבהם נעדר רצון לשותף פעולה; לאחד ההורים היו בעיות נפשיות קשות; הייתה במשפחה היסטוריה של אלימות או סמים; הייתה במשפחה התעללות בילדים או הזנחה; ההתדיינות בין ההורים הייתה ממושכת (Schepard et al., 2017).

השירותים שניתנו במרכז: בתחילה עברה המשפחה הליך **אבחון, מיון וקליטה** מעמיק שאפשר לנותני השירותים לזהות את הסוגיות החשובות למשפחה ולקבוע את זכאות המשפחה לשירותים. לאחר מכן המליץ צוות המרכז על **תוכניות מותאמת**

למשפחה, והמשפחה בחרה מביניהן. בהמשך נעזרה המשפחה בשירותים נוספים שניתנו במרכז, בהם **שירותי משפט – שירותי** גישור, ניסוח, סיוע בנושאים משפטיים ומילוי הטפסים הנדרשים לצורך הגשתם לבית משפט; **שירותי טיפול – טיפול פרטני** וקבוצתי למבוגרים, טיפול פרטני (עד ארבע פגישות) וקבוצתי לילדים, קבוצות תמיכה ואימוני הורות משותפת; **שירותים פיננסיים –** חינוך, הערכה וייעוץ פיננסי (Schepard et al., 2017). בה בעת עמד צוות המרכז בקשר עם בית המשפט, הגיש את הטפסים הרלוונטיים ועדכן על ההתקדמות בתיק. לבסוף התקיים במרכז דיון בנוכחות שופט, שתפקידו היה לאשר סופית את הגירושין (Cornett et al., 2019).

סטנדרטים והכשרה: בתקופת פעילות המרכז באוניברסיטת דנור, מרבית נותני השירותים היו סטודנטים לעבודה סוציאלית, פסיכולוגיה ומשפטים שהשלימו את ההתמחות שלהם במרכז ופעלו כפיקוח אנשי צוות מומחים. כאשר המרכז עבר לקהילה, נותני השירות היו אנשי מקצוע מומחים (Cornett et al., 2019).

ממצאים על יעילות מרכז השירות הבין-תחומי למשפחות מתוך מחקרי הערכה:

המרכז שירת בסך הכול 158 משפחות ב-1,774 מפגשי שירות. בממוצע, צוות המרכז הקדיש כ-41 שעות לעבודה עם כל משפחה, ומרבית המשפחות (73.5%) סיימו את התהליך. כדי להעריך את פעילות המרכז כיתחם ה-IAALS שאלון רווחת הורים ובו כמה סולמות מדידה: רמת הקונפליקט בין ההורים; מיומנויות קבלת החלטות משותפות; סגנון תקשורת ופתרון קונפליקטים; אמון ביחסי ההורות המשותפת; לחץ הורי. השאלון מולא בתחילת התהליך ובסופו, ונצפה שיפור מובהק בכל אחד מהתחומים הללו. זאת ועוד, במשוב, ההורים הביעו שביעות רצון מתחומים שונים של הפעילות במרכז, ונתנו בממוצע ציון גבוה לכל אחד מאלה שנשאלו עליו, למשל רוב מוחלט של ההורים דיווחו שלמרכז הייתה השפעה חיובית עליהם (86.2%), על ילדיהם (86.2%) ועל המשפחה כולה (86.1%) (Cornett et al., 2019).

נבדקה גם ההשפעה של הימצאו של המרכז באוניברסיטה על הסטודנטים. נמצא שבעקבות ההתמחות במרכז העשירו התלמידים את הידע ושיפרו את כישוריהם בתחומי הלימוד שלמדו. רוב מוחלט של הסטודנטים ציינו שמיומנויות הגישור שלהם השתפרו, ותלמידים רבים ציינו שהמיומנויות הבין-תחומיות שלהם ועבודת הצוות שלהם השתפרה. הצוות שעבד עם הסטודנטים (מפקחים וסמנכ"ל) דיווח שהמודל הבין-תחומי היה בעל ערך רב ולימד את הסטודנטים על ההבדלים בין הדיסציפלינות ועל היתרונות שבשיתוף הפעולה ביניהם (Pruett et al., 2018).

2. בית משפט מיוחד להחלטות בענייני משפחה – Family Resolutions Specialty Court (FRSC)

הרקע להקמת בית המשפט: המודל מתבסס על הצלחות וכישלונות של תוכניות קודמות, כגון מרכזי המשפחה באוסטרליה (FRC) ומרכז השירות הבין-תחומי בדנוור (Pruett et al., 2021). המודל הותאם לקהילה במטרה למקסם את הפוטנציאל שלו בקהילה, ובה בשעה ההורים יכנו לבית המשפט בעת הצורך (Zhu et al., 2022). בניגוד לתוכניות הקודמות **בארצות הברית**, בית המשפט המיוחד הוא שירות ממשלתי שניתן כמו תוכניות של בתי משפט מיוחדים אחרים בארצות הברית שמיועדים לקהלי יעד אחרים (אנשים שמתמודדים עם הפרעה נפשית, מכורים לסמים וכדומה) (Massachusetts Court System, 2023b).

מטרת בית המשפט: בית המשפט שואף להגיע להסדר הורות משותפת מיטבי בעבור ההורים והילדים, הן בקרב משפחות שמצויות בתהליך פרידה וגירושין הן בקרב משפחות במבנה מרובה הורים. מילים אחרות, מטרת בית המשפט היא לצמצם את העימותים שהילדים נחשפים אליהם ולקשור בין ההורים ובין שירותים שעשויים לעזור להם. בית המשפט נותן עדיפות לרצון ההורים ותומך בהגדרה העצמית שלהם בנוגע לכספים ורכוש. התהליך מתמקד בצורכי הצדדים ולא בזכויותיהם, וההורים מכירים בכך שמטרתו להגיע להסדר הורות שעונה על הצרכים של כל אחד מהם ולא מקדם אינטרסים אישיים. בתהליך מושם דגש על תקשורת יעילה בין ההורים. בית המשפט אינו פועל באופן סטנדרטי: השופט אינו מקיים משפטים או דיונים אלא "ועידות בית משפט", ועידות שמתקיימות בבית המשפט אך אינן מחייבות מבחינה משפטית, ואופיין טיפולי-הסכמי. בוועידות אלה הוא יושב ודן עם ההורים בצורכיהם במטרה להגיע להסכם (Zhu et al., 2022).

אוכלוסיית היעד: הורים בתהליך גירושין. התוכנית משרתת ללא משוא כנים זוגות הטרוסקסואליים ולהטב"ק (Zhu et al., 2022).

השירותים שניתנים בבית המשפט: את השירותים של בית המשפט נותן צוות רב-תחומי: עורך דין לילד, יועץ משפחה, קצין מבחן, מגשר ורכז צוות. **עורך הדין לילד** מייצג את צורכי הילד. ההורים יכולים לדחות במשותף ייצוג בעבור הילד, אלא אם כן יש סיבה שבגינה נדרש עורך דין, ובית המשפט מתעקש על המינוי. **יועץ המשפחה** הוא איש מקצוע בתחום בריאות הנפש שאינו מטפל במשפחה, אלא מלווה את ההורים בתהליך, נותן מידע על צורכי הילדים וההורים, מסייע בתקשורת בין ההורים ומכנה לשירותים נוספים במידת הצורך. **קצין המבחן** אינו ממונה באופן קבוע, והוא מסייע בניהול תיקים, מילוי טפסים, העברת מידע פיננסי וכן במקרי חירום. **המגשר** מסייע להורים להגיע להסכמות **ורכז הצוות** הוא עורך דין שמכיר את הנהלים ואת החוק המקומי וממונה בעת הצורך כדי לסייע לצוות לעבוד ביעילות ולתכנן את הגישה הייחודית לכל משפחה. ההורים אינם משלמים בעבור שירותי עורך הדין לילד, יועץ המשפחה או המגשר, אך משלמים בעבור שירותים חיצוניים שהם מוכנים אליהם (Massachusetts Court System, 2023a; 2023b).

התהליך מובנה: בתחילה ההורים משתתפים בפגישת קבלה ולאחריה מתקיים עימם ריאיון, פגישה עם הצוות המלווה ו"ועידת בית המשפט" עם השופט. במהלך גיבוש ההסכם הם פוגשים את המגשר, את עורך הדין במידת הצורך ואת יועץ המשפחה. ההורים מקבלים הדרכת הורים מיועץ המשפחה ומוכנים לשירותים חיצוניים כדי לקבל מענה לצרכים נוספים. התהליך כולל בדרך כלל לפחות שלוש ישיבות צוות ו"ועידת בית המשפט" לפני סיום התהליך. המודל אינו חיצוני לבית המשפט אלא חלק ממנו, וזה יתרונו על COCD. כך, ההורים אינם חוששים שיציאה מחוץ למערכת המשפט תהיה בעייתית אם לא יצליחו להגיע להסכמה במסגרת FDR (Pruett et al., 2021).

ממצאים על יעילות בית המשפט המיוחד מתוך מחקרי הערכה:

בית המשפט החל לפעול בשנת 2018 ותוצאות ההערכה הרשמיות טרם פורסמו. עם זאת מחקר שבחן את מידת שביעות הרצון של ההורים ואנשי המקצוע מבית המשפט המיוחד ואת תוצאות התהליך מצא שרוב ההורים (72.4%) שהשתתפו במחקר דיווחו על השפעה טובה של התהליך עליהם כהורים, ורק 6.9% העריכו את התהליך באופן שלילי. יתרה מזו, 51.7% מההורים מסרו שהתהליך השפיע לטובה על היחס ביניהם לבין ילדיהם, ו-55.9% דיווחו על ירידה בעצימות העימות ההורי. זאת ועוד, 82% מהנשאלים דיווחו שצוות בית המשפט המיוחד היה מועיל ומועיל מאוד, ו-78% העידו שהוא סיפק להם את השירותים שהיו צריכים בזמן שהיו זקוקים להם. נוסף על כך משתתפים בעלי ניסיון קודם עם בית משפט רגיל (97% מהמדגם) נשאלו טרם ההשתתפות בתוכנית של בית המשפט המיוחד על שביעות רצונם מבית המשפט הרגיל והתוצאות היו נמוכות בהרבה מאלו של בית המשפט המיוחד. למשל, 30.9% דיווחו שלהליך המשפטי הייתה השפעה שלילית עליהם כהורים ו-16.8% דיווחו שלהליך בית המשפט הייתה השפעה שלילית על הקשר שלהם עם ילדיהם (Pruett et al., 2021). מרבית התגובות לבית המשפט המיוחד היו חיוביות, ובכל זאת התקבלו גם מעט תגובות של הורים שמסרו שבית המשפט המיוחד אינו מסוגל לספק את צורכי הורים בקונפליקט גבוה, שכן נדרשת נכונות של שני ההורים להתגבר על הסכסוך, וכשזו איננה, התוכנית אינה יעילה (Pruett et al., 2021).

תובנות באשר לשני המודלים מתוך ריאיון עם החוקרת המובילה: פרופסור פרואט, החוקרת שהובילה מחקרי הערכה בארצות הברית על תוכניות ויוזמות שמטרתן למנוע מההורים לפנות לבית המשפט ליישוב הסכסוך ביניהם ולפעול באופן שמיטיב יותר עם כל בני המשפחה, הצביעה על עקרונות הפרקטיקה המיטבית בשני המודלים: (1) הם מתבססים על הערכת המאפיינים והצרכים של בני המשפחה ומתאימים בעבורם מסלול התערבות ייחודי; (2) הם מקושרים לבתי המשפט, וכך מוגבר שיתוף פעולה בין בתי המשפט ועורכי הדין של ההורים; (3) הם מסובסדים. פרופסור פרואט העידה שבחלוף השנים היא נוכחה לדעת שאין לתוכניות ניסיוניות מסוג זה המשכיות ושקשה לשכנע את הממשלה לממן אותן ולהטמיע אותן באופן נרחב, למרות תוצאות המחקרים המצוינות.

5.3 קנדה

היוזמה לתמיכה במשפחות שמתמודדות עם תהליך פרידה וגירושין – Supporting Families Experiencing Separation and Divorce Initiative (SFI)

רקע: בקנדה 40% מכלל הנישואין מסתיימים בגירושין, ושיעור הייצוג העצמי הולך וגדל עם השנים (לפי הערכה של בתי המשפט בין 64%–74%). באמצע שנות ה-80 של המאה ה-20 החלה הממשלה להקצות מימון פדרלי למחוזות ולטריטוריות. המטרה הייתה לתמוך בשירותים ובתוכניות שמסייעים למשפחות שנמצאות בתהליך פרידה וגירושין כמענה לעומס על בתי המשפט למשפחה ולשינויים סוציו-דמוגרפיים שמקורם במבנה המשפחה, ברקע האתני והתרבותי ובצרכים של משפחות בגירושין.

SFI, יוזמת התמיכה למשפחות במצבי פרידה וגירושין, היא השביעית ברציפות במימון פדרלי בתחום דיני המשפחה ומשפט משפחתי המיושמת על ידי ממשלת **קנדה**. היוזמה הופעלה בשנים 2009–2016 ואינה פעילה עוד. היא התבססה על שיתוף פעולה פדרלי ופרובינציאלי בנושאי משפט משפחתי ועל הצלחות של היוזמות הקודמות. את היוזמה הנחו שלושה עקרונות ליבה: (Department of Justice Canada, n.d-b):

1. קידום טובת הילד

2. שיפור הציות לחוקים והסכמים

3. צמצום הקונפליקט בין ההורים שנמצאים בתהליך פרידה וגירושין

צוות רב-תחומי במדור משפחה, ילדים ונוער (The Family, Children and Youth Section [FCY]) היה אחראי ליישום היוזמה; לפיתוח, מעקב ויישום המדיניות, מתן ייעוץ משפטי ועוד. ועדות משנה קבועות, ועדות שעה (ועדות אד הוק) וקבוצות עבודה שהיו מורכבות מנציגים פדרליים, פרובינציאליים וטריטוריאליים פעלו בשיתוף פעולה במטרה לטפל בסוגיות של משפט למשפחה. בתוך המדור פעלו יחידות אשר היו אחראיות ליישום יעיל של ה-SFI ועזרו לספק מענה לצרכים של הורים שנמצאים בתהליך פרידה וגירושין. כך לדוגמה, **היחידה למדיניות דיני משפחה** הייתה אחראית לכל ההיבטים של פיתוח, ניתוח, יישום חוק הגירושין ותקנותיו ומעקב אחריו, ליישום ההנחיות הפדרליות למזונות ילדים ותקנות הרשם המרכזי להליכי גירושין; **היחידה למדיניות אכיפת תמיכה ויישום** הייתה אחראית לפיתוח, ניתוח, יישום ומעקב של חוק הסיוע לאכיפת פקודות והסכמים משפחתיים וחוק העיקול והסטת פנסיה (GAPDA). היא הייתה אחראית גם לתיאום לאומי של יוזמות אכיפה של תמיכה בין-שיפוטיות. **היחידה למידע על תקשורת ומשפט** הייתה אחראית לייעוץ ושירותי תקשורת למדיניות ולתוכניות של משפט למשפחה. **היחידה לפיתוח תוכניות** (PDU) הייתה אחראית לניהול קרן המשפחות התומכות וניתוח, פיתוח, יישום, תיאום, ניטור ביצועים ובקרת איכות. ה-PDU תמכה גם בארגונים לא-ממשלתיים בפיתוח מידע על דיני משפחה ומשאבי הדרכה. **יחידת המחקר** ביצעה מחקרים חברתיים ומחקר סטטיסטי כדי להעריך ולעצב את מדיניות המשפט למשפחה ואת פיתוח התוכניות ויישומן. יחידה זו פעלה בשיתוף עם המרכז הקנדי לסטטיסטיקה משפטית, שמנהל סקרים לאומיים הנוגעים למערכת המשפט המשפחתית, ועם יוצרי סקר בית המשפט האזרחי, שאוסף נתונים על פעילויות תיקים בבתי המשפט לענייני משפחה. יתר על כן FCY פעל בשיתוף פעולה עם המחוזות והטריטוריות בכל הנוגע לתכנון מדיניות, ליישום תוכניות ולהערכה במחקר.

נותני השירותים ביוזמת SFI היו אנשי מקצוע מתחומי המשפט והטיפול: אנשי מקצוע מתחום הטיפול, שופטי בתי משפט לענייני משפחה, עורכי דין לדיני משפחה ומגשרים (בהם ארגונים מקצועיים, כמו לשכת עורכי הדין הקנדית), צוות תמיכה מחברי הפרלמנט האירופי ובתי המשפט וארגונים לא ממשלתיים שמספקים שירותים ותוכניות תמיכה במשפט לענייני משפחה, שירותי תעסוקה ופיתוח חברתי, שירותי ייעוץ כלכלי ושירותים מותאמים לאוכלוסיות מיעוט (כגון ילידים אבוריג'ינים) (Department of Justice Canada, n.d-a).

אוכלוסיית היעד: בני זוג שנתונים בתהליך פרידה וגירושין, ילדיהם ובני משפחה אחרים.

תקציב: יוזמת SFI פעלה במשך חמש שנים בתקציב של 122 מיליון דולר. למימון היוזמה ולתמיכה בפעילויות נלוות הקשורות ליוזמה הקצתה הממשלה כחמישה מיליון דולר. בסך הכול מומנו 60 תקנים במשרה מלאה לשנה במשך תקופת פעילותה.

מטרות התוכנית: התוצאה הסופית הרצויה של יוזמת SFI הייתה להגדיל את האפקטיביות של מערכת המשפט למשפחה במתן מענה לצרכים של משפחות שנמצאות בתהליך פרידה וגירושין. הגעה ליעד הייתה כרוכה בפעילויות להרחבה של נגישות המשפחות למערכת המשפט למשפחה ולקידום עמידה של ההורים באחריות הורית ובחובות כספיים (כגון תשלומי מזונות). **תוצאות הביניים** היו: הגברת המודעות של ההורים לאחריותם והגברת יכולת עמידתם בהסכמים ובתשלומים; הרחבת הגישה של המשפחות לשירותי משפט מחוזיים וטיפול בחסמים לשוניים, תרבותיים וגאוגרפיים שמקשים על הורים לקבל מידע שחיוני להם; הגברת יעילות שירותי האכיפה לתשלומי מזונות; הגברת היכולת של ההורים להגיע להסכמי משמורת, זמני שהות ותשלומי מזונות; קידום טובת הילד; וצמצום הקונפליקט בין ההורים בתהליך הפרידה והגירושין. היוזמה התבססה על **מודל לוגי** שמתאר את הפעילויות, את התפוקות ואת התוצאות המוגנות שצפויות לתרום להשגת התוצאה הסופית (**ראו תרשים 2**).

השירותים שניתנו במסגרת היוזמה:

היוזמה התמקדה בשיפור הגישה של משפחות לבתי המשפט למשפחה וקידום האחריות ההורית באמצעות ארבעה מישורי פעילויות עיקריים:

- **פעילויות פיקוח ואכיפה של תשלומי מזונות:** עדכון טבלאות סכומי מזונות, מעקב אחר תשלומי מזונות ופיתוח כלים ממשלתיים לקידום ציות לצווים ולהסכמים ועמידה בתשלומי מזונות.
- **פעילויות תמיכה וייעוץ כלכלי למשפחות:** סיוע למשפחות בקביעת סכומי מזונות לילדים, סיוע למשפחות באיתור שירותי משפט למשפחה באזור מגוריהם, סיוע בגיבוש הסכמי משמורת וזמני שהות, ייעוץ כלכלי להורים לניהול כספי יעיל.
- **השקעה ממשלתית בתוכניות:** שירותים ותוכניות ברשויות המקומיות למשפחות שהיו בתהליך פרידה וגירושין הן בבתי המשפט למשפחה הן ברשויות המקומיות מומנו במימון ממשלתי. התוכניות והשירותים כללו: תוכניות הדרכת הורים, שירותי גישור, שירותי מידע משפטיים באמצעות מרכזי מידע מקוונים וטלפוניים, השקעה בטכנולוגיה שתומכת בגישה לשירותים להורים בקהילות מרוחקות; יישום של פרויקטים חדשניים ופיילוטים כדי לתת מענה לצרכים של משפחות המצויות בעימות בעצימות גבוהה במהלך הפרידה והגירושין; ופיתוח והפצה של חומרי הדרכה משפטיים והדרכות ייעודיות הן למשפחות שנמצאות בתהליך פרידה וגירושין הן לאנשי מקצוע (Public Legal Education And Information [PLEI]).
- **פעילויות מחקר וניטור** של מדיניות ממשלתית המסייעת למחוזות ולטריטוריות במטרה להבין את הבעיות העומדות בפני משפחות שנמצאות בתהליך פרידה וגירושין באזורים השונים.

ממצאים על יעילות היוזמה לתמיכה במשפחות מתוך מחקרי הערכה:

התוכנית לוותה במחקר הערכה בשנים 2009–2013, והוא כלל: ניתוח מסמכים ונתונים על אודות התוכנית, סקר מקוון וטלפוני עם עורכי דין ומתווכים משפחתיים, ראיונות עם שופטים ונציגים פדרליים ומחוזיים, ניתוח מענקי קרן התמיכה במשפחות ומסמכי השפעה, ניתוח משובים של אנשים שנעזרו בהדרכות הורים ובשירותי התיווך, ניתוחי מקרה של משפחות שהשתתפו בתוכנית, קבוצות מיקוד של הורים, סקר לאומי בקרב הורים שהיו במצבי פרידה וגירושין, סקירה של נתונים וסטטיסטיקות לאומיות וסקירת ספרות של משפט לענייני משפחה (Department of Justice Canada, 2014). מתוך מחקר ההערכה המסכם עלה שפעילויות היוזמה של SFI נתנו מענה לרבים מהצרכים בעלי המשקל של המשפחות שהשתתפו בהן:⁴

- **שיפור ביכולת הפדרלית לתת מענה לצורכי המשפחה:** מתוך המחקר עלה שנציגים פדרליים, מחוזיים וטריטוריאליים ציינו שיפור במענים למשפחות. הפעילויות שנחשבו כמועילות ביותר היו שיפור מערך האכיפה לתשלומי מזונות ושיתוף פעולה ובניית שותפויות בין המחוזות והטריטוריות, וכן הפצת חומרי הדרכה למשפחות ולאנשי המקצוע.
- **שיפור בהגעה להסכמות:** בעקבות היוזמה חל שיפור בולט ביכולת ההורים להגיע להסכמי משמורת והסדרי ראייה ולעמוד בהם. מטרה זו הושגה באמצעות מימון שירותים ותוכניות, כגון גישור, הדרכת הורים והפצת חומרי מידע ממשלתיים. מחקר של Justice Canada מצא שהקווים המנחים ליעוץ ולתמיכה שפרסמה הממשלה סייעו בצמצום הסכסוך ההורי ושהסדר המזונות שעודדו הקטין את מספר ההורים הפונים בתביעות לבתי המשפט. נוסף על כך שירותים ותוכניות של גישור והדרכות הורים הפחיתו באופן ניכר את העלויות למשפחות (Bertrand et al., 2016).
- **הגברת האחריות ההורית:** חל שיפור במחויבות ההורים לחובותיהם הכספיים במסגרת ההסכמות ותשלומי המזונות שהותאמו להכנסותיהם. תוכניות הדרכת הורים נמצאו כאמצעי הטוב ביותר להגברת מודעות ההורים לצורכי ילדיהם, והייתה להם תרומה חשובה לשינויים תרבותיים בחשיבה על אחריות הורית והצבת צורכי הילד במרכז סוגיות המחלוקת ביניהם.
- **הגברת המודעות של הורים ושל ילדים למערכת המשפט לענייני משפחה:** נמצא שפעילויות היוזמה הגבירו את המודעות של ההורים למערכת המשפט למשפחה, לחובותיהם, לאחריותם ולשירותי התמיכה הזמינים להם. היוזמה השקיעה בכלים אינטראקטיביים: אתר מקוון לתמיכה בילדים; כלים מקוונים להורים, שסייעו להם לקבל החלטות ולבנות תוכנית הורות בעבור ילדיהם; חוברות מידע והדרכה מקוונות וקשיחות שבהן מידע לילדים על פרידה וגירושין, שאלות ותשובות הנוגעות להליך הגירושין, מידע על השפעות משבר הגירושין על ילדים ועוד. נמצא שבאתר המקוון היו מעל מיליון ביקורים בטווח של שנתיים, ונצפה ביקוש להורדת חומרי ההדרכה והלמידה שבאתר. סקר אינטרנטי גילה שההורים שבעי רצון מהתוכן ומהתועלת שמביאים מוצרי ההדרכה להבנה ולגיבוש של תוכנית הורות. זאת ועוד,

⁴ ראו [סיכום מפורט של ממצאי מחקר ההערכה באתר הממשלתי של קנדה](#).

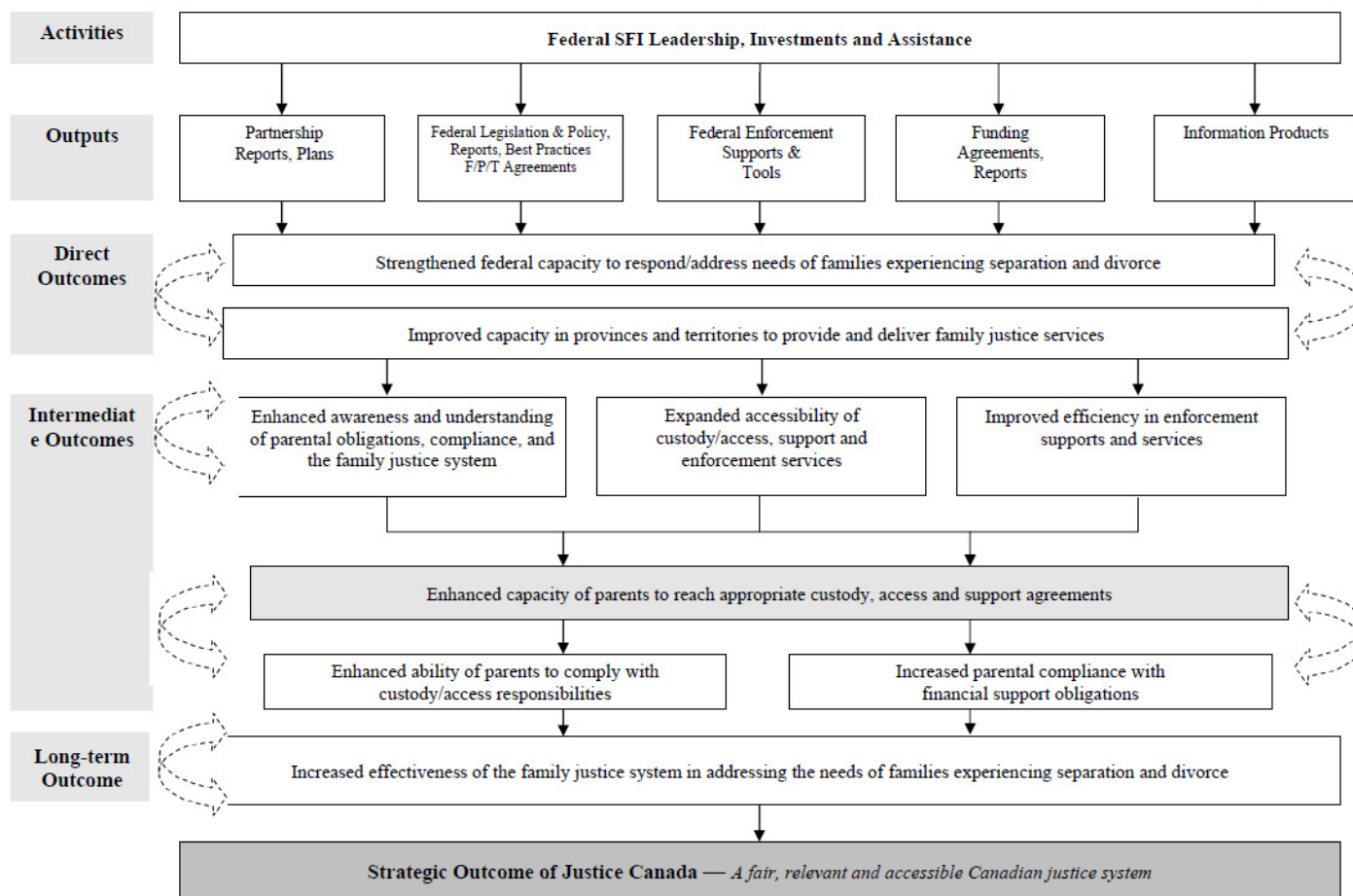
נעשו אלפי פניות מדי חודש למרכז המידע הטלפוני שהוקם במסגרת היוזמה, Family Justice Information Line, שסיפק מידע בנושא משפט למשפחה.

■ **הרחבת הידע ושיפור המיומנויות של אנשי מקצוע שעוסקים במשפטים:** ניתנו הכשרות מיוחדות לאנשי מקצוע בתחום דיני המשפחה במטרה להרחיב את הידע של העוסקים בתחום ולשפר את מיומנותיהם. נוסף על כך כותחו וסופקו חומרי הדרכה ומשאבים לאנשי מקצוע שעובדים עם משפחות שנמצאות בתהליך פרידה וגירושין, וניתנה הכשרה למגשרים ולאנשי מקצוע שעובדים עם הורים המצויים בעימות בעצימות גבוהה. הכשרות והדרכות אלו הגבירו את היכולת של הרשויות המקומיות לענות בצורה טובה על צרכי משפחות שנמצאות בתהליך פרידה וגירושין. תוצאות סקרים שנערכו בקרב אנשי המקצוע לפני היוזמה ואחריה העלו שההכשרות הגדילו את בסיס המיומנויות ואת רמת הידע הנדרשת להבנת המאפיינים, הצרכים, כלי האבחון המתאימים ודרכים למתן מענה להורים המצויים בתהליך וגירושין בכלל, ולהורים בעימות בעצימות גבוהה בפרט.

■ **הגברת הנגישות לשירותי משפט לאוכלוסיות ייחודיות:** היוזמה הקדישה משאבים ניכרים להגברת הנגישות של תוכניות ושירותים לקבוצות ממוקדות של הורים, בהם מיעוטים לשוניים ותרבותיים ותושבים באזורים מרוחקים גאוגרפית. הדרך היעילה ביותר להגיע לאוכלוסיות אלה הייתה באמצעות תוכניות הדרכת הורים, שירותי גישור מקוונים והפצת מידע ציבורי שקשור לחוקים ולהדרכות רלוונטיות. למרות זאת היו קבוצות שעדיין נתקלו בקשיי נגישות מתמשכים, כגון מיעוטים לשוניים ותרבותיים ספציפיים והורים בקונפליקט גבוה. לבד מההכשרות, פעל פרויקט פיילוט לקידום השמעת קול הילדים בהליכים בבתי המשפט למשפחה, ועלה בידו לזהות שיטות עבודה מומלצות להגברת מעורבות הילדים בתהליך המשפחתי.

■ **שיפור באיסוף מידע וזיהוי צרכים ואתגרים באמצעות מחקר:** איסוף נתונים מהמחקר בתחום המשפט למשפחה נקבע בראש סדר העדיפויות האסטרטגי של מדור משפחה, ילדים ונוער. הופעלו סקרי מידע לאומיים בתחום דיני משפחה, מעקב אחר פעולות ותיקים בבתי המשפט למשפחה, מגמות עדכניות בתחום המשפט המשפחתי ועוד. נתוני הסקרים שיפרו את יכולת התכנון וההערכה ונמצאו כמהותיים להבנת צרכי המשפחות.

תרשים 2: מודל לוגי של תוכנית SFI – קנדה

5.4 אוסטרליה

מרכזים בקהילה לשיפור מערכות היחסים במשפחה – Community-based Family Relationship Centres (FRCs)

הרקע להקמת המרכזים: בשנת 2006, במסגרת הרפורמה בדיני המשפחה באוסטרליה, אושר [תיקון](#) לחוק. מטרת הרפורמה הייתה לשנות את התפיסה המקובלת של משפחות שנמצאות בתהליך פרידה וגירושין, למתן את הקונפליקט המשפטי ולהתמקד בצורכי הילדים ובקשר שבין ההורים לילדים. במסגרת הרפורמה חויבו הורים לנסות לפתור סכסוכים משפחתיים בהסכמה, לרוב באמצעות גישור, טרם הגשת בקשות לבית המשפט הנוגעות להורות, למעט מקרים חריגים שבהם היה חשש לאלימות או להתעללות בילדים (Family Relationship Centres, n.d-a).

תקציב הרפורמה עמד בשנת 2005 על 397 מיליון דולר לארבע שנים. במסגרת הרפורמה בדיני המשפחה, הוקמו 65 מרכזים קהילתיים לשיפור מערכות יחסים במשפחה במימון ממשלת אוסטרליה, מרכז לכל 300,000 איש. הושם דגש מיוחד על נגישותם, והם ממוקמים קרוב למרכזי תחבורה או למרכזי קניות מרכזיים.

הממשלה הפדרלית מממנת את הפעלתם השוטפת של המרכזים על ידי ארגונים לא ממשלתיים ייעודיים שמתמחים בייעוץ ובגישור. יתרה מכך, היא מממנת גם פרסום ושיווק של המרכזים באמצעות אמצעי התקשורת השונים, תליית פוסטרים במרכזי קניות ועל אוטובוסים, והפצת עלונים ב-15 שפות בשירותים קהילתיים וציבוריים שונים, כמו מרפאות, שירותי טיפול והשגחה על ילדים אחרי שעות בית הספר ומרכזי פעילות קהילתיים (De Jong, 2017).

מטרת המרכזים היא לשמש תחנה ראשונה לכל זוג שמתכוון להתגרש ושער כניסה למערכת שירותים רחבה יותר (De Jong, 2017).

אוכלוסיית היעד של המרכזים היא רחבה ומגוונת, לרבות בני זוג חד-מיניים שאינם נשואים באופן רשמי, והם בבחינת ידועים בציבור, בני זוג לשעבר או גרושים ואף סבים וסבתות ובני המשפחה המורחבת, בשלבים שונים במערכת היחסים: בתחילת הקשר או לפני חתונה, במשבר זוגיות ובשלבים שונים של הפרידה (De Jong, 2017). הכנייה למרכזים היא וולונטרית, ואין חובה להתייצב בהם (De Jong, 2017).

השירותים המוצעים במרכזים: במרכזים מוצעים מפגשים ראשוניים למתן מידע וייעוץ, פגישות גישור ליישוב סכסוכי משפחה, שירותים להורים לילדים צעירים (כגון חדרי משחקים), קבוצות תמיכה לזוגות ולהורים גרושים ועוד. כמו כן צוות המרכז מפנה לשירותי ייעוץ של מומחים ולתוכניות חיצוניות שונות במידת הצורך (Family Relationship Centres, n.d-b).

המפגש הראשון במרכז מתקיים עם **יועץ משפחה**. יש לציין שחוק המשפחה באוסטרליה משנת 1975 (Family Law Act, 1975) מחייב בני זוג ששוקלים להיפרד להיפגש עם יועצי משפחה שקיבלו רישיון ממשרד הרווחה האוסטרלי או הכרה של בית המשפט, ולקבל מהם מידע בנוגע להשפעות האפשריות של הפרידה עליהם ועל בני משפחתם, וכן מידע על שירותי פיוס ושירותי תמיכה נפשית שזמינים להם ולאנשים אחרים שמושפעים מהפרידה (אין חובה שהמפגש יתקיים במרכזים לשיפור מערכות היחסים במשפחה). במפגש הראשון עם יועץ המשפחה במרכז, הוא עורך **אבחון צרכים מקיף**. **במסגרת האבחון** היועץ אוסף מידע על מערכות היחסים, על המשבר ביחסים או תהליך הפרידה ועל מערכות התמיכה הפורמלית והבלתי פורמלית של בני הזוג. בהתאם לאבחון הצרכים המקיף הוא מייעץ לבני המשפחה בדבר הדרך המתאימה ביותר להתמודדות עם המשבר או באשר

לפתרון הסכסוך המשפחתי. אם הוא מתרשם שיש אלימות במשפחה או שהמשבר במערכת היחסים ראשוני ולא בהכרח מוביל לפרידה, הוא מפנה אותם לשירותי ייעוץ וטיפול מתאימים בקהילה, בסביבת מגוריהם (הן שירותים ציבוריים הן שירותים פרטיים). יועץ המשפחה עשוי להפנות את בני המשפחה גם לשירותי גישור בקהילה (כנים אל כנים או גישור טלפוני) או לחלופות אחרות לפתרון הסכסוך (FDR).

ברוב המקרים יועץ המשפחה מפנה את בני המשפחה לגישור בתוך המרכז. לפני הגישור, על כל אחד מן ההורים להשתתף **במפגשי הכנה לגישור** (שעתיים עד שלוש שעות הכנה לכל הורה בנפרד). התכנים במפגשי ההכנה הם: חשיבות ההגעה להסכמה על תוכנית הורית והחשיבות של שיתוף הפעולה ביישום התוכנית בעבור הילדים; הצרכים הפסיכולוגיים וההתפתחותיים של ילדים; החשיבות של שיתוף ילדים בתהליכי קבלת החלטות בגיבוש התוכנית ההורית; והחסרונות הטמונים בפתרון המחלוקות שנוגעות לילדים באמצעות הליך המשפטי. במפגשים אלה ניתן גם מידע משפטי (בניגוד לייעוץ משפטי), למשל על מזונות ילדים. המפגשים ניתנים ללא תשלום.

לאחר מכן מתחיל **תהליך הגישור** במרכזים, ומנחים אותו מגשרים מקצועיים המתמחים ביישוב סכסוכים משפחתיים (Family Relationship Centres, n.d-c). מפגש הגישור הראשון ניתן ללא תשלום, והמפגשים השני והשלישי ניתנים בסבסוד לפי מבחן הכנסה; מתחת לרף הכנסה מסוים הם ניתנים ללא תשלום. אם יש צורך במפגשים נוספים, התשלום בעבורם הוא בהתאם למדיניות של כל מרכז ומרכז. הגישור שניתן במרכזים מתמקד בעניינים שנוגעים לילדים (למשל התוכנית ההורית), אך לעיתים הוא עוסק גם בנושאים כלכליים (De Jong, 2017). בתחילה היו המרכזים מיועדים לעסוק במחלוקות בענייני הורות בלבד, אך בהמשך העיסוק התרחב גם למחלוקות בענייני רכוש (Heard & Bickerdike, 2021). הגישור במרכזים נערך בגישה ממוקדת ילד (child-focused approach) או בגישה שמכלילה ילדים (child-inclusive approach) (Nyaata, 2022).

סטנדרטים והכשרה: כדי להבטיח את איכות פעילותם של המרכזים פיתחה הממשלה מדיניות וסטנדרטים אחידים של דרכי עבודה במרכזים בכלל ובהתמודדות עם משפחות שבהן יש אלימות בפרט. כמו כן הממשלה מממנת הכשרה שוטפת לצוות המרכזים וגם הכשרה והסמכה לאנשי מקצוע במגזר הפרטי שיוכלו לעסוק ב-FDR על בסיס סטנדרטים לאומיים. זאת ועוד, הממשלה מימנה גם מחקר הערכה של פעילות המרכזים (De Jong, 2017).

ממצאים ותובנות ממחקרי הערכה ומן הראיונות בנוגע לעבודת המרכזים לשיפור מערכות יחסים במשפחה:

תרומת המרכזים

- **פעילות המרכזים משפיעה על הפחתת השימוש במערכת המשפט** – לפי הדוחות של בתי משפט השלום (Magistrates Court) ובתי המשפט לענייני משפחה באוסטרליה (The Federal Circuit and Family Court of Australia), המידע שניתן במרכזים על דרכים חלופיות ליישוב סכסוכים וגם האפשרות לגישור במרכזים עצמם השפיעו על הפחתת השימוש במערכת המשפט לצורך יישוב הסכסוכים. למשל, המספר הכולל של בקשות לקבלת צווים בענייני ילדים ירד בכ-32% בשנים 2005–2006 לשנים 2010–2011 (Parkinson, 2013). מחקר נוסף שערך השוואה בין הורים שהתגרשו טרם הרפורמה לאלו שהתגרשו לאחריה מצא שלפני הרפורמה יותר הורים השתמשו בשירותי עורך דין

(74% לעומת 67%, בהתאמה), בשירותי משפט (46% לעומת 29%, בהתאמה) או פנו לבתי משפט (40% לעומת 29%, בהתאמה) (Kaspiew et al., 2009).

- **המרכזים מסייעים לשיפור היחסים בין הורים וילדים** – הסדנאות החינוכיות להורים שניתנות במסגרת המרכזים השפיעו לטובה על שיפור היחסים בין הורים וילדים. כמו כן נמצא שהקשר בין הילדים לבין ההורה הלא משמורן, על פי רוב האב, השתפר ותדירותו עלתה. התברר גם שלסדנאות הייתה השפעה על מיתון ההשפעות השליליות של הגירושין על תפקודם ורווחתם של הילדים (Moloney et al., 2013).
- **שיפור בהגעה להסכמות** – רוב ניכר של הלקוחות שמקבלים שירותים ליישוב סכסוכים (FDR) במרכזים מגיע להסכמה ביניהם באשר לתוכנית ההורית. הסכמות נשמרות בטווח הזמן הבינוני, ומרבית ההורים מדווחים שהן עונות על צרכי הילדים ופועלות לטובתם (Moloney et al., 2013).

מגבלות המרכזים

- **המרכזים אינם מצליחים להגיע לאוכלוסיית היעד בטרם המשבר ולמנוע אותו** – נמצא שאף על פי שהמרכזים לשיפור מערכות יחסים במשפחה יועדו במקור לחיזוק היחסים בין בני זוג נשואים ולמניעת גירושין, בפועל, הם כמעט אינם מעורבים ישירות עם משפחות שבהן שני ההורים גרים עם ילדיהם בביתם (intact families), ועיקר פעילותם הוא יישוב סכסוכים של משפחות שכבר מצויות בתהליך פרידה (Moloney et al., 2013). לכן קשה להעריך את יעילותם בתחום חיזוק היחסים בין בני זוג. מרבית המשפחות שמגיעות למרכזים כבר מצויות בתהליך, ומרבית השירותים הניתנים במרכזים הם שירותי אבחון והערכה, מתן מידע, גישור והפניה לשירותים בקהילה בעבור משפחות אלה.
- **המרכזים אינם מותאמים ומונגשים דיים לזוגות להטב"ק** – ראו הרחבה בסעיף 4.3.2.
- **חוסר התאמה לאוכלוסיות בעימות בעצימות גבוהה** – נמצא שחלק ניכר מלקוחות המרכזים מתאפיינים באלימות במשפחה או בקונפליקט גבוה, והמענה שניתן במרכזים אינו מתאים להן. במקרים אלה הומלץ על חיזוק הקשר של המרכזים עם עורכי דין ועם הזירה המשפטית כדי לזרז את הטיפול (Moloney et al., 2013).
- **תחלופה גבוהה של כוח אדם במרכזים** – מראיונות העומק עלה שישנה תחלופה גבוהה של כוח אדם, ומקורה בשחיקה הרגשית, בתגמול שאינו מספק ובהיעדר הכשרה ותמיכה די הצורך.
- **קשיים בשיתוף פעולה עם עורכי הדין לענייני משפחה שפועלים בסביבה** – מראיונות העומק עלה שבחלק מן המרכזים יש נתק מסוים בין אנשי המקצוע שמפעילים את הרכזים לבין עורכי הדין שפועלים באזור, ועורכי הדין מנחים את הלקוחות לא לשתף פעולה עם תהליך הגישור שניתן במרכזים ולחזור אליהם להמשך פתרון הסכסוך באמצעים אדוורסריים.
- **הגישור ללא עלות שניתן במרכזים מוגבל בהיקפו ורצוי להרחיבו** – בראיונות העומק הוצע להרחיב את מספר פגישות הגישור כדי להבטיח את יעילותו, והומלץ שהגישור יכלול גם התייחסות לנושאים שנוגעים לחלוקת רכוש משום שלעיתים ההורים פותחים בתביעה משפטית בשלב מאוחר יותר בנושאים אלה.
- **רצוי לחזק את הייעוץ הכלכלי במרכזים לשיפור מערכות היחסים במשפחה** – מן הראיונות עלה שכיום מענה זה הוא מצומצם ולא מפותח דיו.

הקמה או הרחבה של שירותים נלווים למרכזים לטובת שיפור מערכות היחסים במשפחה, במימון הממשלה:

בעקבות הרפורמה בדיני המשפחה באוסטרליה משנת 2006, ובמקביל להקמת המרכזים לשיפור מערכות יחסים במשפחה, יזמה ממשלת **אוסטרליה** שירותים נלווים, ומימנה את הרחבתם של השירותים הקיימים (Kaspiew, 2009). להלן הפירוט:

■ **הרחבת שירותים קיימים באמצעות תקציב ממשלתי תוספתי**

ניתן מימון ממשלתי לצורך הרחבה מקיפה של שירותי FDR; הוכפל מספר מרכזי הקשר ביוזמה ומימון ממשלתי (Children's Contact Services [CCS]); הרחבה תוכנית לצווי הורות (The Parenting Orders Program [POP]) למשפחות בעימות בעצימות גבוהה; הורחבו השירותים הציבוריים ליעוץ בתחום מערכות יחסים במשפחה (Family Relationship Counselling Services); הקו החם לגברים באוסטרליה ([Mensline Australia](#)) קיבל מימון תוספתי; הורחב המימון של השירותים לגברים ולשיפור מערכות היחסים במשפחה (Men and Family Relationships Services [MFRS]); הורחב המימון של שירותים המתמחים בטיפול באלימות במשפחה (Specialized Family Violence Services [SFVS]) לצורך שימוש בגישה שמכלילה את כל בני המשפחה שהיו יעד לאלימות במשפחה או היו עדים לה; והורחב המימון להפעלת תוכניות פסיכו-חינוכיות לחיזוק מערכות היחסים במשפחה (Family Relationship Education and Skills Training [EDST]).

■ **הקמת שירותים ממשלתיים חדשים במקביל לרפורמה**

□ **אתר אינטרנט ממשלתי** המספק מידע על סוגיות שונות שנוגעות למערכות יחסים במשפחה. באתר נמסר מידע על מגוון נושאים: התמודדות עם קשיים במערכות יחסים; תהליך הפרידה; הורות לאחר הגירושין; התמודדות עם אלימות במשפחה; גורמים המטפלים בסוגיות שנוגעות למערכות יחסים במשפחה; איתור מרכז לשיפור מערכות יחסים במשפחה בסביבת המגורים והפניה לשירותים מקוונים וטלפוניים. כמו כן נמסר מידע על שירותים שעשויים לסייע למשפחות להתמודד עם סוגיות שנוגעות למערכות יחסים במשפחה, כמו ייעוץ, FDR, ייעוץ משפטי, ייעוץ כלכלי ועוד (Family Relationship Centres, n.d-d).

□ **קו חם ליעוץ בדבר מערכות יחסים במשפחה** שירות טלפוני ארצי שהוקם בשנת 2006 ונועד לסייע למשפחות עם קשיים ביחסים במשפחה או שנמצאות בתהליך פרידה. בקו החם ניתן מידע על שירותים שמסייעים לשמור על מערכות יחסים בריאות; ייעוץ על סוגיות שנוגעות לפרידה; מידע על מערכת המשפט לענייני משפחה; הדרכה לבניית תוכנית הורית מיטבית או ישימה אחרי הפרידה; ייעוץ בעניין השפעת הקונפליקט על הילדים; מתן שירותי FDR טלפוניים בעבור אנשים שזקוקים לסיוע בפתרון סכסוכים הקשורים לתוכנית הורית (The Telephone Dispute Resolution Service [TDRS]), למשל לבני זוג לשעבר שאינם יכולים לקיים תהליכים אלה פנים אל פנים מסיבות שונות, כמו מרחק פיזי; הפניה למרכזים לשיפור מערכות יחסים במשפחה ולשירותי FDR אחרים; הפניה למגוון שירותים לסיוע בסוגיות שנוגעות למערכות יחסים במשפחה (Family Relationship Centres, n.d-e).

5.5 סיכום: מענים ממשלתיים כוללניים

מתוך חקרי המקרה אשר הוצגו לעיל עולה שהמדינות אשר הוצגו – **בריטניה, ארצות הברית, קנדה ואוסטרליה** – הכירו כולן בצרכים הייחודיים של משפחות שנמצאות בתהליך פרידה וגירושין ובצורך בתוכנית לאומית מקיפה שתיתן מענה לצרכים אלו. תוכנית ממשלתית מקיפה חיונית מאחר שמשפחות שנמצאות בתהליך פרידה וגירושין נתקלות בטווח זמן קצר באתגרים ובצרכים רבים, ובהם: סוגיות כספיות, חלוקת נכסים בין ההורים, מציאת פתרונות דיור חדשים, פירוק הקשר מבחינה משפטית, צורך בגיבוש הסכמות על תוכנית הורות משותפת, צורך להגיע להסדרי משמורת וזמני שהות, צורך בסיוע ותמיכה נפשיים, צורך בהדרכה על אודות צרכי הילדים בתקופה זו ועל אודות השפעת הפרידה עליהם, צורך ברכישת מיומנויות לניהול תקשורת מיטבית ביניהם וצורך בסיוע בתכנון עתידי ובתמיכה והכוונה בתקופת הפרידה (Cornett et al., 2019). לשם כך נדרש מערך מקיף של שירותי משפט וטיפול כוללניים ורב-תחומיים הן מחוץ למסגרת בתי המשפט למשפחה הן בתוכה.

בבריטניה, השירותים התמקדו בתוכנית ממשלתית למניעת קונפליקט בין ההורים מחוץ למסגרת בתי המשפט אף לפני משבר של פרידה או גירושין באמצעות מתן שירותים בשלושה מוקדי התערבות: רמת המשפחה, רמת אנשי המקצוע ורמת הרשויות המקומיות. **ברמת המשפחה** ננקטו פעולות של אבחון רמת הקונפליקט והתאמת סוג ההתערבות לצורכי המשפחה ולממצאי האבחון, **ברמת אנשי המקצוע** הועברו הכשרות ייעודיות לאנשי המקצוע, ו**ברמת הרשויות המקומיות** נוספו תקנים ייעודיים ברשויות המקומיות לצורך יישום והטמעה של התוכנית בכל רשות בהתאם למאפייני הרשות והמשפחות בתוכה. להטמעת התוכנית ויישומה אחראים מובילים מקומיים.

בארצות הברית נסקרו שתי תוכניות: תוכנית קהילתית לא ממשלתית שהתקיימה מחוץ לבית המשפט, ותוכנית ממשלתית בתוך בתי משפט מיוחדים להחלטות משפחתיות. **התוכנית הקהילתית** יושמה באמצעות מרכזי משפחה שהעניקו שירות כוללני ושילבו שירותי משפט וטיפול מחוץ לבית המשפט באופן פרטי או קבוצתי. התהליך כלל אבחון צרכים מעמיק לכל משפחה ובניית תוכנית המותאמת לצורכיה. במסגרת התהליך התקיים קשר הדוק עם בית המשפט, ובכלל זה דיון בנוכחות שופט שאישר פורמלית את הגירושין. נוסף על כך ניתנו שירותים ייעודיים לילדים ושירותים פיננסיים. **בתוכנית הממשלתית בתוך בתי המשפט המיוחדים** לוקח חלק צוות רב-תחומי: עורך דין לילד, יועץ משפחה, קצין מבחן, מגשר ורכז צוות, ובמסגרתה מתקיימים בין היתר הדרכות הורים וכגישות בלתי מחייבות עם שופט לצורך גיבוש הסכם הורות.

באוסטרליה, הוצגה תוכנית ממשלתית בקהילה שמיושמת באמצעות מרכזים למשפחה הפרוסים ברחבי אוסטרליה ומעניקים שירותים למגוון משפחות בכל שלבי בתהליך הפרידה והגירושין. השירותים ניתנים בעבור מגוון סוגיות, כגון הורות, יחסים והתנהלות כלכלית, באמצעות פרקטיקות כגון, הכשרת אנשי מקצוע, אבחון צרכים של משפחות, שירותי ייעוץ וגישור, שיתוף של ילדים והפניה לשירותים נוספים בקהילה בהתאם לצרכים הייחודיים של המשפחה.

בקנדה, הוצגה תוכנית לאומית מקיפה שכללה מנגנוני פיקוח ואכיפה של תשלומי מזונות, הגדלת נגישות למשפט לאוכלוסיות של מיעוטים לשוניים ותרבותיים ותושבי פריפריה מרוחקים ומתן שירותים מגוונים למשפחות. עם השירותים נמנו בין היתר תמיכה וייעוץ כלכלי למשפחות; סיוע בגיבוש הסכמים בין ההורים; הדרכת הורים; גישור; טכנולוגיות לגישה מרחוק; פיילוטים למשפחות

בקונפליקט גבוה ופיתוח חומרי מידע; הכשרות והדרכות למשפחות ולאנשי מקצוע שממוקדים בצרכים של משפחות שנמצאות בתהליך פרידה וגירושין.

תרומת התוכניות: כלל התוכניות שהוצגו לוו במחקרי הערכה. אלו מצאו שינוי לטובה ביעדים שהתוכניות שמו לעצמן למטרה לקדם, בין היתר הפחתת השימוש במערכת המשפט, שיפור היחסים בין ההורים ובינם לבין ילדיהם, גיבוש הסכמות וצמצום הקונפליקט והשפעותיו השליליות על כל בני המשפחה והילדים בפרט. יתר על כן, מרבית התוכניות תרמו להרחבת הידע ושיפור המיומנויות של אנשי המקצוע בתחום הטיפול במשפחות שנמצאות בתהליך פרידה וגירושין.

מגבלות התוכניות: מרבית התוכניות הזכירו קשיים בסיוע למשפחות שמצויות בעימות בעצמות גבוהה ובצורך לפתח ולהנגיש למשפחות אלו תוכניות ייעודיות שמתאימות לצורכיהן ולרמות הקונפליקט הגבוהות, שכרוכות לרוב בהיעדר שיתוף פעולה בין ההורים. קשיים נוספים שעלו התייחסו להתאמת התוכניות למיעוטים תרבותיים ולשוניים ולאוכלוסיות מרוחקות גאוגרפית, וכן קושי להגיע למשפחות בשלבים מוקדמים של הסכסוך ההורי.

6. סיכום והמלצות

6.1 סיכום

ממצאי מחקרים רבים הראו שלתהליכי פרידה וגירושין של הורים ולעימות הורי עלולות להיות השפעות שליליות על מצבם הרגשי, החברתי והבריאותי ועל תפקודם של כל בני המשפחה, ובפרט של הילדים. לפיכך בעשורים האחרונים הולכת וגוברת המודעות לחובתה של המדינה להתערב בשלבים שונים של הגירושין ולפעול לצמצום העימות ההורי, לקידום רווחתם של כל בני המשפחה ולשיפור מערכות היחסים ביניהם.

סקירה זו בוצעה לבקשת משרד הרווחה והביטחון החברתי לצורך איסוף מידע ממדינות מערביות שונות כדי לסייע בפיתוח מדיניות הטיפול במשפחות בתהליכי פרידה וגירושין בישראל. הסקירה התמקדה בנושאים אלו: (1) החקיקה ומדיניות הטיפול במשפחות בתהליך פרידה וגירושין ובמשפחות עם עימות הורי; (2) סוגי מענים שניתנים למשפחות בתהליך הפרידה והגירושין; (3) מענים מותאמים ומונגשים למשפחות בתהליך פרידה וגירושין מקבוצות ייחודיות באוכלוסייה; (4) חקרי מקרה של מודלים אינטגרטיביים של שירותים למשפחות בתהליך פרידה וגירושין; (5) חסמים ואתגרים במתן שירותים למשפחות בתהליך פרידה וגירושין; (6) עקרונות הפרקטיקה המיטבית.

לצורך ביצוע הסקירה נערך מיפוי מעמיק של ספרות מקצועית ומחקרית מכמה מדינות מערביות (**אוסטרליה, ניו זילנד, אנגליה, נורווגיה, ארצות הברית, קנדה והולנד**) בהיבטים של מדיניות, חקיקה, מודלים אינטגרטיביים, תוכניות ודרכי עבודה לסיוע למשפחות בתהליך פרידה וגירושין. המידע נאסף בחודשים ינואר–ספטמבר 2023. נוסף על כך נערכו עשרה ראיונות עם 13 מומחים: חוקרים, אנשי מקצוע ומנהלי שירותים ייחודיים למשפחות בתהליך פרידה וגירושין **מארצות הברית, אוסטרליה, קנדה, אנגליה, הולנד ונורווגיה**. הראיונות נערכו בחודשים אוגוסט–אוקטובר 2023.

חקיקה ומדיניות הטיפול במשפחות בתהליך פרידה וגירושין ובמשפחות עם עימות הורי

בעשורים האחרונים חל שינוי במדינות המערב באשר לתפיסות הקשורות למשמורת ילדים ובנוגע להגדרת 'טובת הילד'. כיום התפיסה השלטת היא שטובת הילד דורשת מעורבות של שני ההורים בחייו. בהתאם, המגמה העיקרית במדינות המערב היא להגיע לפתרון סכסוכים בהסכמה בין ההורים מחוץ לכותלי בית המשפט הן כדי להפחית את השפעותיו השליליות של ההליך המשפטי, הנוטה להתאפיין בשיח מתעמת, הן כדי להפחית מהעומס שנוצר על מערכת המשפט בטיפול במקרים מורכבים.

בכל המדינות שנסקרו החוק מחייב ברמה כלשהי לנסות לפתור סכסוכים בהסכמה טרם הפנייה לבית המשפט, ובפרט באמצעות גישור. מדינות אלו גם פיתחו מרכזי שירות במימון המדינה שמספקים שירותי ייעוץ, תוכניות חינוכיות וטיפוליות להורים, תהליכי גישור ועוד. הגישור זוכה לשבחים כדרך יעילה ליישוב סכסוכים הן בקרב חוקרים הן בקרב קובעי מדיניות, ומחקרים מצביעים על כך שמרבית מהגישורים במקרי גירושין מסתיימים בהסכם (הנתונים משתנים בין מחקרים, אך בכולם הם מסתיימים בהסכם ביותר מ-60% מהמקרים).

מודלים ודרכי עבודה לסיוע למשפחות בתהליך פרידה וגירושין

הן מן הספרות הן מן הראיונות עולה שמראשית תהליך הפרידה ועד לאחר סיומו רכיבי ההתערבות דומים, ובהם איסוף מידע ואבחון צרכים, וכן טיפול ומניעת החמרה של העימות ההורי. לצד אלו זוהו כמה רכיבי התערבות התואמים את הצרכים הייחודיים לכל שלב:

- **בראשית תהליך הפרידה** מרבית פעולות ההתערבות כוללות רכיבים של הפצת מידע, ייעוץ והדרכה, וכן הערכה ואבחון של צרכים כדי להפנות כל משפחה למסלול ההתערבות המתאים לה ולמנוע ככל האפשר פתיחת הליכים בבית המשפט, בין היתר היות שבמרבית המקרים הליכים בבית משפט מביאים להסלמת העימות ההורי ומשפיעים לרעה על בני המשפחה ועל מערכות היחסים ביניהם. מתוך מחקרי הערכה של תוכניות ההתערבות והפרקטיקות בשלב זה, בטרם גיבוש ההסכם, נמצא שהערכות מוקדמות יעילות לגיבוש הסדר מוקדם, מקצרות את זמני ההתדיינות בבית המשפט, מפחיתות הוצאות על משפט, מצמצמות את מספר הדיונים המשפטיים, משפרות את שיעור ההסכמות, מפחיתות את שיעור התביעות החוזרות ומביאות לחיסכון והפחתה ניכרת בעלויות ובמשאבי זמן של בתי המשפט. זאת ועוד, נמצא שהערכת מאפייני הרקע של המשפחות שמגישות בקשה בנושא גירושין לבית המשפט והפנייתן לשירותים תומכים עשויה למנוע פנייה ליישוב העימות ההורי בהליך משפטי. חשוב לציין שמלבד משפחות שבהן העימות ההורי בעצימות גבוהה ושיש בהן אלימות, לכל שאר המשפחות מתאימים שירותים חלופיים ליישוב סכסוכים בכלל וגישור בפרט.
- **במהלך גיבוש ההסכם או ההליך המשפטי** פעולות ההתערבות מתמקדות בניסיון להשיג גישור ושיתוף פעולה בין ההורים ולהדריכם במסגרת תוכניות חינוכיות קבוצתיות כדי שגיעו להסכמות ויגבשו תוכנית הורות משותפת מחוץ לכותלי בית המשפט. ממצאי מחקרי הערכה מצביעים על כך שגישור בשלב זה של הגירושין מסייע למרבית ההורים בפתרון בעיות וסכסוכים, בהגעה להסכמות ובלמידה על צורכי הילדים.
- **לאחר גיבוש ההסכם או ההליך המשפטי** מצטמצמים המענים ותוכניות ההתערבות באופן ניכר. המענים המעטים הם תוכניות קבוצתיות להורים לאחר פרידה וגירושין ותוכניות לחיזוק הקשר בין הורים וילדים. ממצאים ממחקרי הערכה של המענים המגוונים מצביעים על כך שתוכניות חינוכיות להורים תורמות לצמצום עצימות העימות ההורי ולהגברת שיתוף הפעולה בין ההורים. יתרה מזו, הן מפחיתות תסמינים נפשיים קליניים, כמו חרדה ודיכאון, ומצמצמות השפעות שליליות של העימות ההורי על הילדים. נוסף על כך נמצאו השפעות חיוביות לתוכניות לחיזוק הקשר עם ההורים, שמגבירות את האמפתיה של ההורים כלפי ילדיהם, ומסייעות בהפחתת מתח ודחק בקרב ההורים ובטיפול יעיל יותר בבעיות התנהגות של הילדים.

מענים מותאמים ומונגשים לקבוצות ייחודיות באוכלוסייה

פעולות ההתערבות והמענים הקיימים למשפחות המצויות בתהליך פרידה וגירושין אינם נותנים תמיד מענה מספק לקבוצות ייחודיות באוכלוסייה, כגון ילדים, גברים, אוכלוסיות מיעוט אתניות, משפחות להטב"ק ומשפחות שבהן ההורים נתונים בעימות בעצימות גבוהה.

- **מענים מותאמים לילדים** כוללים מתן מידע מותאם על אודות הליך הגירושין ושלביו תוך שיתופם והכללתם בתהליכי קבלת החלטות על חייהם, מתן ייעוץ משפטי, הקניית מיומנויות להתמודדות ותמיכה נפשית. הפרקטיקות המשמשות לכך הן אתר אינטרנט ייעודי לילדים ולנוער, קו ייעוץ חם, פגישות עם שופטים במסגרת תהליך קבלת ההחלטות, שירות של עורך דין לילדים

לצורך סיוע בייצוג בפני ערכאות משפטיות בהליכי מעמד אישי (כגון משמורת, חלוקת זמני שהות, מזונות, אבהות ועוד), שיתוף בהליכי גישור בגישה שמכלילה ילדים ותוכניות תמיכה קבוצתיות לילדים. המענים לילדים מועטים, וככל שרמת שיתוף הפעולה בין ההורים נמוכה יותר ועצימות העימות ההורי גבוהה יותר, כך הגישה של ילדים לשירותים שמצריכים את אישור שני ההורים חסומה יותר. ממצאי מחקרים מצביעים על השפעות חיוביות של תוכניות ההתערבות המגוונות על רווחתם של הילדים, על תחושת השליטה שלהם בחייהם, על תפקודם ועל היחסים בין כלל בני המשפחה.

- **מענים ייחודיים בעבור גברים** כוללים מתן מידע, מתן ייעוץ ותמיכה באמצעות קו חם לגברים, שירותים, תוכניות הדרכה וקורסים ייעודיים לגברים. מהספרות עולה שמעטים המענים הייחודיים לגברים **ושאוסטרליה וארצות הברית** הן שתי המדינות העיקריות שמספקות להם מענים.
 - **מענים ייחודיים בעבור אוכלוסיות מיעוט אתניות** כוללים פעולות לקידום מעורבות פעילה של נציגי הקבוצות בפיתוח שירותים מותאמים בעבורן, ויש בהם היבטים של התאמה למאפייני התרבות של הקבוצות השונות ולצורכיהן הייחודיים. לקהילות מרוחקות מבתי המשפט מופעלים מענים של שירותים מקוונים, ונעשים תהליכי שיתוף ציבור לפיתוח שירותים מותאמים תרבותית. גם בעבור אוכלוסיות אלו השירותים הייעודיים מעטים, והמדינות הבולטות במתן שירותים לאוכלוסיות מיעוט אתניות הן **קנדה ואוסטרליה**.
 - **מענים ייחודיים למשפחות להטב"ק** כוללים קבוצות תמיכה ותוכניות חינוכיות ייעודיות להורים להטב"ק בתהליכי פרידה וגירושין, תוך התייחסות לסוגיות ייחודיות שהם עשויים להתמודד איתן. מן הספרות נראה שתהליך פיתוח הכשרות ומענים ייחודיים בעבורם נמצא עדיין יחסית בתחילתו.
 - **מענים ייחודיים למשפחות שבהן העימות ההורי בעצימות גבוהה** כוללים הכשרת אנשי מקצוע מפרופסיות שונות לעבודה עם משפחות אלו; תוכניות הדרכה ומתן ידע ממוקדות וקצרות טווח הן בעבור ההורים הן בעבור הילדים; מעורבות של אנשי מקצוע מתחום הטיפול והמשפט במטרה לצמצם את עצימות העימות ההורי, לצמצם את צירוף הילדים לעימות ההורי ולנסות להפחית ככל האפשר מעורבות של ההורים בהליכי משפט. ממחקרי הערכה עולה שתוכניות ייעודיות למשפחות שבהן העימות ההורי בעצימות גבוהה סייעו בהפחתת עצימות העימות, בשיפור מערכת היחסים ההורית, בשיפור הקשר עם הילדים, בעיקר עם ההורים שאינם משמורנים, ובהפחתה במעורבות הילדים בעימות בין ההורים.
- מן הספרות עולה שתחום הטיפול בקבוצות ייחודיות באוכלוסייה המצויות במשבר פרידה וגירושין נמצא יחסית בחיתוליו. מענים מפותחים יחסית ומעוגנים בפרקטיקות מבוססות ראיות הם מענים לילדים ולמשפחות בעימות בעצימות גבוהה, אולם בדומה למענים הייחודיים בעבור גברים, משפחות להטב"ק ואוכלוסיות מיעוט אתניות גם הם מצומצמים ויש קושי בהנגשתם לכל מי שזקוק להם.

חקרי מקרה

מניתוח חקרי המקרה בסקירה זו עולה שהמדינות אשר נבחנו לעומק (**בריטניה, ארצות הברית, קנדה ואוסטרליה**) הכירו בצרכים הייחודיים של משפחות שנמצאות בתהליך פרידה וגירושין ובצורך בתוכנית לאומית מקיפה שתיתן מענה לצרכים אלו, מהטעם שמשפחות אלו נתקלות בפרק זמן קצר באתגרים ובצרכים רבים. הסוגיות שעולות הן: פתרונות כספיים, חלוקת נכסים בין ההורים,

מציאת פתרונות דיור חדשים, פירוק הקשר מבחינה משפטית, צורך בגיבוש הסכמות על תוכנית הורות משותפת, צורך להגיע להסדרי משמורת וזמני שהות, צורך בסיוע ותמיכה נפשיים, צורך בהדרכה על אודות צורכי הילדים בתקופה זו ועל אודות השפעת הפרידה עליהם, צורך ברכישת מיומנויות לניהול תקשורת מיטבית בין בני הזוג, צורך בסיוע בתכנון עתידי וצורך בתמיכה והכוונה בתקופת הפרידה (Cornett et al., 2019). בשל כך נדרש מערך מקיף של שירותי משפט וטיפול כוללניים ורב-תחומיים הן מחוץ למסגרת בתי המשפט למשפחה הן בתוכה. כלל התוכניות שהוצגו לוו במחקרי הערכה, ואלו מצאו שיפור במטרות התוכניות הנוגעות, בין היתר, להפחתת השימוש במערכת המשפט, לשיפור היחסים בין ההורים ובינם לילדיהם, לגיבוש הסכמות ולצמצום העימות ההורי והשפעותיו השליליות על כל בני המשפחה, והילדים בפרט. יתר על כן, מרבית התוכניות הוסיפו לידע ולמיומנויות של אנשי המקצוע בתחום הטיפול במשפחות שמתמודדות עם פרידה וגירושין.

חסמים ואתגרים במתן שירותים למשפחות בתהליכי פרידה וגירושין

נמצאו שלושה חסמים מרכזיים במתן שירותים למשפחות בתהליכי פרידה וגירושין: התייחסות מעטה ולא מספקת למשפחות המצויות בשלבים מוקדמים של תהליך הפרידה והגירושין, המשפיעה על טיפול לא מותאם במשפחות והחרפת עצימות העימות ההורי; חוסר התאמה והיעדר הנגשה של מענים לקבוצות ייחודיות באוכלוסייה (כגון משפחות בעימות בעצימות גבוהה, משפחות להטב"ק, ילדים ועוד); חוסר משאבים והשקעה בתוכניות כוללניות רחבות. חסמים אלו עולים בקנה אחד עם החסמים שנמצאו **בישראל**.

6.2 המלצות

מומלץ לפעול לגיבוש מדיניות חברתית כוללת למשפחות בתהליכי פרידה וגירושין. למשפחות בתהליכי פרידה וגירושין יש אתגרים וצרכים רבים בטווח הקרוב והרחוק, ובשל כך נדרש מערך מקיף של שירותים כוללניים ורב-תחומיים בתחומי המשפט, הטיפול והכלכלה, הן במסגרת בתי המשפט למשפחה הן מחוצה לה.

מומלץ לפעול לפי עקרונות הפרקטיקה המיטבית שעלו מסקירת הספרות ומן הראיונות. מומלץ להשקיע את מרב המאמצים בסיוע למשפחות מוקדם ככל האפשר בתהליך הפרידה והגירושין ולפעול לקידום גישה של ההורים למידע משפטי אמין, לפעול לאפיון המשפחה וצרכיה ולהפנותה למסלול ההתערבות המתאים לה; מומלץ לפעול לפיתוח מערך טיפול, ליווי ותמיכה רב-מקצועי, לרבות סיוע משפטי, טיפולי וכלכלי לאוכלוסייה זו; רצוי להפעיל תוכניות לשיפור התקשורת בין ההורים; מומלץ להפעיל תוכניות הדרכה חינוכיות להורים בהפניית בתי המשפט; מומלץ לפתח שירותי מעקב ותוכניות לחיזוק מערכות היחסים המשפחתיות לאחר הסכם הגירושין או ההליך המשפטי; כמו כן מומלץ לפעול לפיתוח מענים מותאמים ומונגשים לקבוצות ייחודיות באוכלוסייה: **בעבור משפחות שבהן העימות ההורי בעצימות גבוהה** מומלץ לפעול לאיתורן מוקדם ככל האפשר, להכשיר אנשי מקצוע ושופטים לתוכניות התערבות בעבורם, למנות מתכלל מקרה בעבורן ולספק להן שירותי תיאום הורי; **בעבור משפחות להטב"ק** מומלץ לפעול להרחבת ידע בסוגיות ייחודיות בתהליכי פרידה וגירושין ולהכשיר את אנשי המקצוע העובדים עימם, וכן מומלץ להפעיל קבוצות תמיכה ותוכניות חינוכיות ייעודיות בעבורם; **בעבור ילדים** מומלץ להנגיש מידע ושירותי ייעוץ, לבסס מנגנונים לשיתופם בהליכי משפט ובגישור ולהפעיל תוכניות תמיכה קבוצתיות בבתי הספר.

עוד פרסומים של המכון בנושא

אור שרביט, ז., קפרנוב, א. ושורק, י. (2020). תוכנית "תיאום הור"י": מחקר הערכה מעצבת. דמ-847-20.

באייר-טופילסקי, ט. ושורק, י. (2019). יישום חוק המהו"ת ביחידות הסיוע - מחקר הערכה ארצי. דמ-792-19.

באייר-טופילסקי, ט., סבו-לאר, ר. ובלוך, ש. (2016). המשפחות המקבלות טיפול ממושך במרכזי קשר הורים ילדים. דמ-731-16.

באייר-טופילסקי, ט., סבו-לאר, ר. ומנור, א. (2015). יחידות הסיוע ליד בתי המשפט לענייני משפחה – מחקר הערכה ארצי. דמ-702-15.

פאס, ה., נבות, מ. וצדקה, ה. (2014). מרכזי קשר הורים-ילדים: מחקר הערכה ארצי. דמ-663-14.

שורק, י. וריבקין, ד. (2010). הערכת התכנית הניסיונית לשיתוף ילדים בהליכים משפטיים הנוגעים להם בבתי משפט לענייני משפחה. דמ-599-10.

את הפרסומים אפשר להוריד ללא תשלום מאתר המכון: brookdale.jdc.org.il

- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. (2023). גירושין – נתונים נבחרים, 2002–2021. https://www.cbs.gov.il/he/publications/LochutTlushim/2019/divorce_all.pdf
- המועצה לשלום הילד. (2023). ילדים בישראל – שנתון 2022: לקט נתונים. <https://www.children.org.il/wp-content/uploads/2023/02/%D7%9C%D7%A7%D7%98-%D7%A0%D7%AA%D7%95%D7%A0%D7%99%D7%9D-%D7%99%D7%9C%D7%93%D7%99%D7%9D-%D7%91%D7%99%D7%A9%D7%A8%D7%90%D7%9C-2022.pdf>
- משרד הרווחה והשירותים החברתיים. (פברואר, 2014). דין וחשבון הוועדה לבחינת מדיניות המשרד בנושא הוצאה של ילדים למסגרות חוץ-ביתיות ונושא הסדרי ראייה, פברואר 2014. משרד הרווחה והשירותים החברתיים.
- נבות, מ., פאס, ה. וצדקה, ה. (2014). מרכזי קשר הורים-ילדים: מחקר הערכה ארצי. דמ-663-14. מכון מאיר-סג'ווינט-ברוקדייל.
- DNAidea. (2022). הליך למידה וחקר משפחות עם ילדים במצבי פרידה וגירושין.
- קפולניק, ע., אנסון, י. וסלונים-נבו, ו. (2017). פרידה וגירושין: הסתגלות רגשית והסתגלות הורית. ביטחון סוציאלי, 101, 41–83.
- רבין, ק. (2010). הגירושין החדשים: שינוי חיובי במהלכם ולאחריהם (ל' ברקת, תרגום). אמציה.
- שרביט, ז., קפרנוב, א. ושורק, י. (2020). תוכנית "תיאום הוריי": מחקר הערכה מעצבת. דמ-847-20. מכון מאיר-סג'ווינט-ברוקדייל.
- Alschech, J., & Saini, M. (2019). "Fathers' Rights" activism, discourse, groups and impacts: Findings from a scoping review of the literature. *Journal of Divorce & Remarriage*, 60(5), 362-388. <https://doi.org/10.1080/10502556.2018.1546505>
- Amato, P. R. (2000). The consequences of divorce for adults and children. *Journal of Marriage and Family*, 62(4), 1269-1287. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2000.01269.x>
- Amato, P. R. (2010). Research on divorce: Continuing trends and new developments. *Journal of Marriage and Family*, 72(3), 650-666. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2010.00723.x>
- Amato, P. R. (2014). The consequences of divorce for adults and children: An update. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 23(1), 5-24.
- Amato, P. R., Johnson, D. R., Booth, A., & Rogers, S. J. (2003). Continuity and change in marital quality between 1980 and 2000. *Journal of Marriage and Family*, 65(1), 1-22. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2003.00001.x>
- Andreottola, A., & Giavara, S. (2010). Una rassegna sulle esperienze di gruppo con famiglie separate [A review of group experiences with separated families]. In C. Marzotto (Ed.), *I Gruppi di Parola per figli di genitori separati* (pp. 19–56). Vita & Pensiero.

- Armbruster, K. M. (2012). *An exploration of parenting coordination as a form of alternative dispute resolution with high conflict parents: A qualitative study* [Doctoral dissertation, Capella University].
- Attorney General Department. (2019). *Operational framework for Family Relationship Centres*. <https://www.ag.gov.au/sites/default/files/2020-03/Operational-Framework-for-Family-Relationship-Centres.pdf>
- Austin, W. G., Pruett, M. K., Kirkpatrick, H. D., Flens, J. R., & Gould, J. W. (2013). Parental gatekeeping and child custody/child access evaluation: Part I: Conceptual framework, research, and application. *Family Court Review*, 51(3), 485-501. <https://doi.org/10.1111/fcre.12045>
- Aviel, R. (2018). Family law and the new access to justice. *Fordham L. Rev.*, 86(5), 2279. <https://ir.lawnet.fordham.edu/flr/vol86/iss5/1>
- Barne - og likestillingsdepartementet. (2009). *Mediation for parents*. Norwegian Ministry of Children and Equality. <https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/bld/brosjyrer-sla/mediation-for-parents.pdf>
- Belcher-Timme, R. O., Shorey, H. S., Belcher-Timme, Z., & Gibbings, E. N. (2013). Exploring best practices in parenting coordination: A national survey of current practices and practitioners. *Family Court Review*, 51(4), 651-665. <https://doi.org/10.1111/fcre.12058>
- Bertrand, L. D., Paetsch, J. J., Boyd, J. P., & Bala, N. (2016). *The practice of family law in Canada: Results from a survey of participants at the 2016 National Family Law Program*.
- Family Justice. (2022, March 23). *Who can help?*. British Columbia. <https://www2.gov.bc.ca/gov/content/life-events/divorce/family-justice/who-can-help>
- Blaisure, K. R., & Geasler, M. J. (2006). Educational interventions for separating and divorcing parents and their children. In M. A. Fine & J. H. Harvey (Eds.), *Handbook of divorce and relationship dissolution* (pp. 575–604). Erlbaum.
- Boring, J. L., Sandler, I. N., Tein, J. Y., Horan, J. J., & Velez, C. E. (2015). Children of divorce-coping with divorce: A randomized control trial of an online prevention program for youth experiencing parental divorce. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 83(5), 999–1005. <https://doi.org/10.1037/a0039567>
- Borger.dk. (2023). *Konfliktmægling* [Conflict mediation]. <https://www.borger.dk/familie-og-boern/Skilsmisses-og-familiebrud/Konfliktmaegling>
- Boshier, H. P., Kreeger, H. J., Czutrin, H. G., & Spelman, J. (2013). The role of the state in family law. *Family Court Review*, 51(2), 184-192. <https://doi.org/10.1111/fcre.12018>

- Botha, C. J., & Wild, L. G. (2013). Evaluation of a school-based intervention programme for South African children of divorce. *Journal of Child and Adolescent Mental Health*, 25(1), 81–91. <https://doi.org/10.2989/17280583.2013.768528>
- Bowers, J. R., Ogolsky, B. G., Hughes Jr, R., & Kanter, J. B. (2014). Coparenting through divorce or separation: A review of an online program. *Journal of Divorce & Remarriage*, 55(6), 464–484. <https://doi.org/10.1080/10502556.2014.931760>
- Braver, S. L., Griffin, W. A., & Cookston, J. T. (2005). Prevention programs for divorced nonresident fathers. *Family Court Review*, 43(1), 81–96. <https://doi.org/10.1111/j.1744-1617.2005.00009.x>
- Brewster, K. O. H., Beck, C. J., Anderson, E. R., & Benjamin, G. A. H. (2011). Evaluating parenting coordination programs: Encouraging results from pilot testing a research methodology. *Journal of Child Custody*, 8(4), 247–267. <https://doi.org/10.1080/15379418.2011.620926>
- Cabilar, B. Ö., & Yilmaz, A. E. (2022). Divorce and post-divorce adjustment: Definitions, models and assessment of adjustment. *Psikiyatri Guncel Yaklasimlar*, 14(1), 1–11. (In English) <https://doi.org/10.18863/pgy.910766>
- Cade, A. M. (2023). *To investigate best practice in parenting coordination as a dispute resolution tool after divorce/separation*. Curchill Fellowship report, Winston Churchill trust. [Fellowship report Final \(003\).pdf](#)
- Cafcass. (2023a). *Cafcass Positive Co-Parenting Programme*. <https://www.cafcass.gov.uk/professionals/our-resources-professionals/cafcass-positive-co-parenting-programme>
- Cafcass. (2023b). *Find your local Cafcass office*. <https://www.cafcass.gov.uk/contact-us/find-local-cafcass-office/>
- Capdevila Brophy, C., D'Abate, D. A., Mazzoni, S., & Giudice, E. (2020). Emerging parenting coordination practices around the globe: What we have learned. *Family Court Review*, 58(3), 710–729. <https://doi.org/10.1111/fcre.12508>
- Chin-A-Fat, B. E. (2019). Challenges and changes in Dutch family law. *Family Court Review*, 57(3), 349–354. <https://doi.org/10.1111/fcre.12423>
- The Circuit Court for Harford County, Maryland Circuit 3. (n.d). *Family differentiated case management plan*. Maryland Courts. <https://www.courts.state.md.us/sites/default/files/import/circuit/harford/pdf/familydcmpln.pdf>
- Cookston, J. T., Braver, S. L., Griffin, W. A., De Lusé, S. R., & Miles, J. C. (2007). Effects of the dads for life intervention on interparental conflict and coparenting in the two years after divorce. *Family Process*, 46(1), 123–137. <https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.2006.00196.x>

- Cookston, J. T., & Fung, W. W. (2011). The Kids' Turn program evaluation: Probing change within a community-based intervention for separating families. *Family Court Review*, 49(2), 348-363.
<https://doi.org/10.1111/j.1744-1617.2011.01376.x>
- Cooper, P. (2018). Personal divorce coaching and its role in decision-making in divorce. *Journal of Mediation & Applied Conflict Analysis*, 5(1), 663-677. <https://doi.org/10.33232/jmaca.5.1.9866>
- Cornett, L., Love Kourlis, R., Swearingen, J., Drobinske, J., & Perlinger, J. (2019). *Divorcing Together report on an interdisciplinary out-of-court approach to separation and divorce*. University of Denver.
- The Courts. (n.d). *Alternative dispute resolution*. NYCorts.gov.
https://ww2.nycourts.gov/courts/1jd/supctmanh/ADR_Menu.shtml.
- Cronin, S., Becher, E.H., McCann, E., McGuire, J., & Powell, S. (2017). Relational conflict and outcomes from an online divorce education program. *Evaluation and Program Planning*, 62, 49–55.
<https://doi.org/10.1016/j.evalprogplan.2017.02.008>
- Crook, W. P., & Oehme, K. (2007). Characteristics of supervised visitation programs serving child maltreatment and other cases. *Brief Treatment and Crisis Intervention*, 7(4), 291. <https://doi.org/10.1093/brief-treatment/mhm014>
- Cummings, E. M., & Davies, P. T. (2010). *Marital conflict and children: An emotional security perspective*. Guilford.
- Cutrín, O., Gómez-Fraguela, J. A., Maneiro, L., & Sobral, J. (2017). Effects of parenting practices through deviant peers on nonviolent and violent antisocial behaviours in middle-and late-adolescence. *European Journal of Psychology Applied to Legal Context*, 9(2), 75-82. <https://doi.org/10.1016/j.ejpal.2017.02.001>
- Cyr, F., Poitras, K., & Godbout, É. (2020). An interdisciplinary case management protocol for child resistance or refusal dynamics. *Family Court Review*, 58(2), 560-575. <https://doi.org/10.1111/fcre.12487>
- D'Abate, D. A. (2016). Use of solution-focused and family narrative approaches in working with high conflict families: Strategies and techniques that can be utilized in parenting coordination and co-parenting coaching. *Journal of Child Custody*, 13(4), 269-288. DOI: 10.1080/15379418.2016.1247308
- D'Abate, D. A., Cyr, F., & Quigley, C. (2019). Implementation of a Parenting Coordination Pilot Project in Montreal, Canada: What did we learn?. *Anuario de Psicología/The UB Journal of Psychology*, 49(3), 164-170.
doi: 10.1344/anpsic2019.49.17
- Dalton, C., Carbon, J. S., & Olesen, N. (2003). High conflict divorce, violence, and abuse: Implications for custody and visitation decisions. *Juvenile and Family Court Journal*, 54(4), 11-33. <https://doi.org/10.1111/j.1755-6988.2003.tb00084.x>

DeGarmo, D. S., & Forgatch, M. S. (2005). Early development of delinquency within divorced families: Evaluating a randomized preventive intervention trial. *Developmental Science*, 8(3), 229–239.

<https://doi.org/10.1111/j.1467-7687.2005.00412.x>

DeGarmo, D. S., & Jones, J. A. (2019). Fathering through Change (FTC) intervention for single fathers: Preventing coercive parenting and child problem behaviors. *Development and Psychopathology*, 31(5), 1801-1811.

<https://doi.org/10.1017/S0954579419001019>

DeJong, M. (2017). Australia's Family Relationship Centres: A possible solution to creating an accessible and integrated family law system as envisaged by the South African law reform commission's issue. *Journal of South African Law/Tydskrif vir die Suid-Afrikaanse Reg*, 2017(2), 298-319. <https://hdl.handle.net/10520/EJC-65db9ed35>

Demby, S. L. (2016). Parenting coordination: Applying clinical thinking to the management and resolution of post-divorce conflict. *Journal of Clinical Psychology*, 72(5), 458-468. <https://doi.org/10.1002/jclp.22261>

Deutsch, R., Misca, G., & Ajoku, C. (2018). Critical review of research evidence of parenting coordination's effectiveness. *Family Court Review*, 56(1), 119-134. <https://doi.org/10.1111/fcre.12326>

Department for Work and Pensions (DWP). (2017). *Improving lives: Helping workless families*. GOV.UK.

<https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a820d75ed915d74e3401787/improving-lives-helping-workless-families-web-version.pdf>

Department for Work and Pensions (DWP). (2021a). *Reducing Parental Conflict programme evaluation: Report on early implementation*. GOV.UK. <https://www.gov.uk/government/publications/reducing-parental-conflict-programme-evaluation-report-on-early-implementation/reducing-parental-conflict-programme-evaluation-report-on-early-implementation-research-summary>

Department for Work and Pensions (DWP). (2021b). *Reducing Parental Conflict programme evaluation: Second report on implementation*. GOV.UK. <https://www.gov.uk/government/publications/reducing-parental-conflict-programme-evaluation-second-report-on-implementation/reducing-parental-conflict-programme-evaluation-second-report-on-implementation>

Department for Work and Pensions (DWP). (2022). *Reducing Parental Conflict programme evaluation third interim report: Findings from the second and third years of delivery*. GOV.UK. <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/643d258b773a8a0013ab2db4/reducing-parental-conflict-report.pdf>

Department of Justice Canada. (n.d.-a). *Evaluation of federal support for family justice*. Government of Canada. <https://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/cp-pm/eval/rep-rap/2019/fs-sf/p3.html?wbdisable=true>

- Department of Justice Canada. (n.d.-b). *Family dispute resolution: Resolving family law issues out of court*. <https://www.justice.gc.ca/eng/fl-df/pdf/fsfdr-firdf-eng.pdf>
- Department of Justice Canada. (2014). *Supporting Families Experiencing Separation and Divorce Initiative Evaluation*. Government of Canada. <https://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/cp-pm/eval/rep-rap/14/sfesd-sfvsd/index.html>
- DiFonzo, J. H. (2014). From the rule of one to shared parenting: Custody presumptions in law and policy. *Family Court Review*, 52(2), 213-239. <https://doi.org/10.1111/fcre.12086>
- Divorce.Com. (2024, February 9). Divorce mediation in California. <https://divorce.com/blog/divorce-mediation-california/>
- Douglas, G. (2022). Fifty years of the Divorce Reform Act 1969. *Journal of Social Welfare and Family Law*, 44(3), 424-428, DOI: 10.1080/09649069.2022.2102768
- Durlak, J. A., & Wells, A. M. (1997). Primary prevention mental health programs for children and adolescents: A meta-analytic review. *American Journal of Community Psychology*, 25(2), 115–152. <https://doi.org/10.1023/A:1024654026646>
- Eddy, B. (2016). *High conflict people in legal disputes (2nd ed.)*. Unhooked Books.
- Elrod, L. D. (2001). "Reforming the system to protect children in high conflict custody cases." *William Mitchell Law Review*, 28(2), 495–551.
- Emonson, R. M. (2019). Preparing for family dispute resolution in regional Australia: Exploring the experiences of parents, family dispute resolution practitioners and lawyers [Doctoral dissertation, James Cook University].
- Fackrell, T. A., Hawkins, A. J., & Kay, N. M. (2011). How effective are court-affiliated divorcing parents education programs? A meta-analytic study. *Family Court Review*, 49(1), 107-119. <https://doi.org/10.1111/j.1744-1617.2010.01356.x>
- Family Law Amendment (Shared Parental Responsibility) Act. (2006). <https://www.legislation.gov.au/Details/C2006A00046>
- Family Mediation Council. (n.d). *Family mediation*. Ministry of Justice. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/489124/family-mediation-leaflet.pdf
- Family Relationship Centres. (n.d.-a). *Family mediation and dispute resolution*. An Australian Government Initiative. [Family mediation and dispute resolution | Family Relationships Online](https://www.familyrelationships.gov.au/talk-someone/centres)
- Family Relationship Centres. (n.d.-b). *Family Relationship Centers*. An Australian Government Initiative. <https://www.familyrelationships.gov.au/talk-someone/centres>

- Family Relationship Centres. (n.d.-c). *Family dispute resolution*. An Australian Government Initiative. <https://www.familyrelationships.gov.au/separation/family-mediation-dispute-resolution#a2>
- Family Relationship Centres. (n.d.-d). *Services for children- Supporting Children after Separation program*. An Australian Government Initiative. <https://www.familyrelationships.gov.au/parenting/services-children>
- Family Relationship Centres. (n.d.-e). *Family Relationship Advice Line*. An Australian Government Initiative. <https://www.familyrelationships.gov.au/talk-someone/advice-line#a4>
- Farr, R. H., & Goldberg, A. E. (2019). Same-sex relationship dissolution and divorce: How will children be affected? In A. E. Goldberg & A. Romero (Eds.), *LGBTQ divorce and relationship dissolution: Psychological and legal perspectives and implications for practice* (pp. 151-172). Oxford University Press.
- Farr, R. H., Simon, K. A., & Goldberg, A. E. (2020). Separation and divorce among LGBTQ-parent families. *LGBTQ-parent families: Innovations in Research and Implications for Practice*, 337-348. https://doi.org/10.1007/978-3-030-35610-1_21
- Family Law Act. (1975). <https://www.legislation.gov.au/C2004A00275/latest/text>
- Federal Chancellery Republic of Austria. (2023). *Divorce and separation*. <https://www.bundeskanzleramt.gv.at/en/agenda/family/divorce-and-separation.html>
- Gagnon, C. (1999). Les groupes d'enfants de parents séparés et la participation des parents [Groups for children with separated parents and parents' participation]. *Nouvelles Pratiques Sociales*, 12, 233–251. doi:10.7202/301446ar
- Gahan, L. (2017). Separated same-sex parents' experiences and views of services and service providers. *Journal of Family Strengths*, 17(2), 2 <https://digitalcommons.library.tmc.edu/jfs/vol17/iss2/2>
- Gal, T., & Duramy, B. (2015). *International perspectives and empirical findings on child participation: From social exclusion to child-inclusive policies*. Oxford University Press.
- Gamache, S. J. (2015). Family peacemaking with an interdisciplinary team: A therapist's perspective. *Family Court Review*, 53(3), 378-387. <https://doi.org/10.1111/fcre.12159>
- Geelhoed, R. J., Blaisure, K. R., & Geasler, M. J. (2001). Status of court-connected programs for children whose parents are separating or divorcing. *Family Court Review*, 39(4), 393-404.
- Geurts, T., & Gutterswijk, R. V. (2021). Doing justice to your child: A Dutch pilot intervention for parents in high-conflict divorces. *Journal of Family Therapy*, 43(4), 621-641. <https://doi.org/10.1111/1467-6427.12317>

- Goldberg, A. E., & Romero, A. P. (Eds.). (2018). *LGBTQ divorce and relationship dissolution: Psychological and legal perspectives and implications for practice*. Oxford University Press.
- Gottman, J. M. (1993). A theory of marital dissolution and stability. *Journal of Family Psychology*, 7(1), 57. <https://doi.org/10.1037/0893-3200.7.1.57>
- Gottman, J. M., & Notarius, C. I. (2002). Marital research in the 20th century and a research agenda for the 21st century. *Family Process*, 41(2), 159-197. <https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.2002.41203.x>
- Guerney, L. (2000). Filial therapy into the 21st century. *International Journal of Play Therapy*, 9(2), 1. <https://doi.org/10.1037/h0089433>
- Graham, V. N., Enright, R. D., & Klatt, J. S. (2012). An educational forgiveness intervention for young adult children of divorce. *Journal of Divorce & Remarriage*, 53(8), 618–638. <https://doi.org/10.1080/10502556.2012.725347>
- Grape, L., Thörnblad, R., & Handegård, B. H. (2021). Children sharing preferences on contact and residence arrangements in child-inclusive family mediation in Norway. *The International Journal of Children's Rights*, 29(1), 31-53. <https://doi.org/10.1163/15718182-28040008>
- Haddad, L., Phillips, K. D., & Bone, J. M. (2016). High-conflict divorce: A review of the literature. *American Journal of Family Law*, 29(4), 243-258.
- Hak, N. A., & Ibrahim, N. (2009). Divorce reform and family mediation in England: An overview of the relevant provisions of the Family Law Act, 1996. *IJMLJ*, 17, 247.
- Harold, G. T., & Sellers, R. (2018). Annual research review: Interparental conflict and youth psychopathology: An evidence review and practice focused update. *Journal of child psychology and psychiatry*, 59(4), 374-402. <https://doi.org/10.1111/jcpp.12893>
- Hayes, M., & Birnbaum, R. (2020). Voice of the child reports in Ontario: A content analysis of interviews with children. *Journal of Divorce & Remarriage*, 61(5), 301-319. <https://doi.org/10.1080/10502556.2019.1619379>
- Heard, G., & Bickerdike, A. (2021). Dispute resolution choices for property settlement in Australia: Client Views on the advantages and disadvantages of family dispute resolution and legal pathways. *Family Court Review*, 59(4), 790-809. <https://doi.org/10.1111/fcre.12565>
- Helsen, V. (2023). Development of the attitude toward mediation scale. *Conflict Resolution Quarterly*, 40(4), 447-465. <https://doi.org/10.1002/crq.21380>

- Henry, W. J., Fieldstone, L., & Bohac, K. (2009). Parenting coordination and court relitigation: A case study. *Family Court Review*, 47(4), 682-697. <https://doi.org/10.1111/j.1744-1617.2009.01281.x>
- Herrero, M., Roca, P., Cormenzana, S., & Martínez-Pampliega, A. (2022). The efficacy of postdivorce intervention programs for children: A meta-analytical review. *Family Process*. <https://doi.org/10.1111/famp.12807>
- Hiller, V., & Recoules, M. (2013). Changes in divorce patterns: Culture and the law. *International Review of Law and Economics*, 34, 77-87. <https://doi.org/10.1016/j.irle.2013.01.002>
- Høigilt, A. M., & Bøe, T. D. (2021). Doubt, hope, pain, and new discoveries: parents' experiences of the high-conflict program 'No Kids in the Middle'. *Australian and New Zealand Journal of Family Therapy*, 42(2), 188-200. <https://doi.org/10.1002/anzf.1451>
- Holt, S. (2016). 'Quality'contact post-separation/divorce: A review of the literature. *Children and Youth Services Review*, 68, 92-99. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2016.07.001>
- Howarth, S. H., & Caruana, C. (2017). Appendix A: Mandatory mediation in family law—a review of the literature. https://www.interrelate.org.au/www_interrelate/media/Pdfs/Research%20Pdfs/CSRM-60ICERT-APPENDICES.PDF
- International Academy of Collaborative Professionals (IACP). (n.d). *What Is Collaborative Practice?*. <https://www.collaborativepractice.com/what-collaborative-practice>.
- Johnston, J. R. (2006). A Child-centered approach to high-conflict and domestic-violence families: Differential assessment and interventions. *Journal of Family Studies*, 12(1), 15-35. <https://doi.org/10.5172/jfs.327.12.1.15>
- Johnston, J. R., Roseby, V., & Kuehnle, K. (2009). *In the name of the child: A developmental approach to understanding and helping children of conflicted and violent divorce*. Springer Publishing Company.
- Karle, M., & Gathmann, S. (2016). The state of the art of child hearings in Germany. Results of a nationwide representative study in German courts. *Family Court Review*, 54(2), 167-185. <https://doi.org/10.1111/fcre.12212>
- Kaspiew, R., Gray, M., Weston, R., Moloney, L., Hand, K., Qu, L., & the Family Law Evaluation Team. (2009). *Evaluation of the 2006 Family Law reforms*. Australian Government and Australian Institute of Family Studies.
- Keating, A., Sharry, J., Murphy, M., Rooney, B., Carr, A. (2016). An evaluation of the Parents Plus – Parenting When Separated programme. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 21(2), 240-254. <https://doi.org/10.1177/1359104515581717>
- Keogh, E., Smyth, B., & Masardo, A. (2018). Law reform for shared-time parenting after separation: Reflections from Australia. *Singapore Academy of Law Journal*, 30(SE), 518-544. <https://search.informit.org/doi/10.3316/informit.076102759435075>

Kidshelpline. (n.d). *About Us*. <https://kidshelpline.com.au/about/about-khl>

Kourlis, R. L., Taylor, M., Schepard, A., & Kline Pruett, M. (2013). IAALS' honoring families initiative: Courts and communities helping families in transition arising from separation or divorce. *Family Court Review*, 51, 351.

Krupp, D. B. (2012). Marital, reproductive, and educational behaviors covary with life expectancy. *Archives of Sexual Behavior*, 41, 1409-1414. <https://doi.org/10.1007/s10508-012-9949-z>

Landreth, G. L., & Bratton, S. C. (2006). *Child-parent relationship therapy (CPRT): A 10-session filial therapy model*. Routledge.

Landsman, M. J., Thompson, K., & Barber, G. (2003). Using Mediation to achieve permanency for children and families. *Families in Society*, 84(2), 229-239. <https://doi.org/10.1606/1044-3894.100>

Levite, Z., & Cohen, O. (2012). The tango of loving hate: Couple dynamics in high-conflict divorce. *Clinical Social Work Journal*, 40, 46-55. DOI 10.1007/s10615-011-0334-5

López-Larrosa, S. (2009). El sistema familiar ante el divorcio: Factores de riesgo y protección y programas de intervención [The family system in the face of divorce]. *Cultura y Educación*, 21(4), 391-402. <https://doi.org/10.1174/113564009790002436>

Marques, T. M., Narciso, I., & Ferreira, L. C. (2020). Empirical research on parental alienation: A descriptive literature review. *Children and Youth Services Review*, 119, 105572. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2020.105572>

Martínez-Pampliega, A., Aguado, V., Corral, S., Cormenzana, S., Merino, L., & Iriarte, L. (2015). Protecting children after a divorce: Efficacy of Egokitzen: An intervention program for parents on children's adjustment. *Journal of Child and Family Studies*, 24(12), 3782-3792. doi:10.1007/s10826-015-0186-7

Massachusetts Court System. (2023, April 19. a). *Family Resolutions Specialty Court: consent form*, The Probate and Family Court Department. <https://www.mass.gov/info-details/family-resolutions-specialty-court>

Massachusetts Court System. (2023, April 19. b). *Specialty Court*. Mass.Gov. <https://www.mass.gov/specialty-courts>

McHale, J. P., Carter, D. K., Miller, M., & Fieldstone, L. (2020). Perspectives of mothers, fathers, and parenting coordinators concerning the process and impact of parenting coordination. *Family Court Review*, 58(1), 211-226. <https://doi.org/10.1111/fcre.12462>

McIntosh, J., Smyth, B., Kelaheer, M., Wells, Y., & Long, C. (2011). Post-separation parenting arrangements: Patterns of developmental outcomes. *Family Matters*, 86, 40-48.

- McIntosh, J. E., Wells, Y. D., Smyth, B. M., & Long, C. M. (2008). Child-focused and child-inclusive divorce mediation: Comparative outcomes from a prospective study of postseparation adjustment. *Family Court Review*, 46(1), 105-124. <https://doi.org/10.1111/j.1744-1617.2007.00186.x>
- Mendes, J. A., & Ormerod, T. (2021). A comparative look at divorce, laws and the best interests of the child after parental separation in Brazil and England. *DIREITO*, 66(2), 95. <http://dx.doi.org/10.5380/rfdufpr.v66i2.74001>
- Minnesota Judicial Branch. (2010). *ECM/ENE initiative (Early Case Management/Early Neutral Evaluation pilot): Final report to the state justice institute*. https://www.mncourts.gov/mncourtsgov/media/scao_library/CJI/ECM_ENE_Initiative_Final_Report_October_18_2010.pdf
- Mol, C. (2019). Children's representation in family law proceedings: A comparative evaluation in light of article 12 of the United Nations Convention on the Rights of the Child. *The International Journal of Children's Rights*, 27(1), 66-98. <https://doi.org/10.1163/15718182-02701001>
- Moloney, L., Qu, L., Weston, R., & Hand, K. (2013). Evaluating the work of Australia's Family Relationship Centres: Evidence from the first 5 years. *Family Court Review*, 51(2), 234-249. <https://doi.org/10.1111/fcre.12023>
- Morag, T., Rivkin, D., & Sorek, Y. (2012). Child participation in the family courts: Lessons from the Israeli pilot project. *International Journal of Law, Policy and the Family*, 26(1), 1-30. <https://doi.org/10.1093/lawfam/ebp023>
- Morag, T., & Sorek, Y. (2015). Children's participation in Israeli family courts. In Faedi Duramy, B., & Gal, T. (eds.). *International perspectives and empirical findings on child participation: From social exclusion to child-inclusive policies*. Oxford University Press, 157-182.
- Morris, E., Mortimer, R., Pursch, B., Roe, A., & Sled, M. (2020). *The Family Ties project: Implementing and evaluating the no kids in the middle intervention*. AnnaFreud National Center for Children and Families. https://www.annafreud.org/media/12577/family-ties-project-service-evaluation_anna-freud-centre.pdf
- Murphy, J. C., & Singer, J.B. (2016). Moving family dispute resolution from the court system to the community. *Maryland Law Review Endnotes*, 75, 9. https://scholarworks.law.ubalt.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1932&context=all_fac
- Muto, P. (2016). A family affair: Acknowledging children's voices in custody mediation. *Dispute Resolution Journal*, 71(2), 171.
- Nathan, B. L. (2014). Mixing oil & water: Why child-custody evaluations are not meshing with the best interests of the child. *Loy. U. Chi. LJ*, 46, 865. <https://loyola-chicago-law-journal.scholasticahq.com/article/77004.pdf>

- Novo, M., Fariña Rivera, F., Seijo Martínez, D., Vázquez Figueiredo, M. J., & Arce Fernández, R. (2019). Assessing the effects of an education program on mental health problems in separated parents. *Psicothema*, 31(3), 284-291. doi: 10.7334/psicothema2018.299
- Nyaata, V. M. (2022). Situating children in divorce mediation in South Africa and Australia: A comparative study. *Journal of Policy and Development Studies*, 1(1), 30-41. <https://doi.org/10.51317/jpds.v4i1.226>
- OECD, (2022). *Marriage and divorce rates*. https://www.oecd.org/els/family/SF_3_1_Marriage_and_divorce_rates.pdf
- Ojelabi, L. A., & Gutman, J. (2020). Family dispute resolution and access to justice in Australia. *International Journal of Law in Context*, 16(2), 197-215. <https://doi.org/10.1017/S1744552320000142>
- Paetsch, J. J., & Boyd, J. P. (2016). *An international review of early neutral evaluation programs and their use in family law disputes in Alberta*. Canadian Research Institute for Law and the Family. <https://prism.ucalgary.ca/server/api/core/bitstreams/3a73204b-fbb7-4ccd-9558-7d6d3b0deccd/content>
- Parkinson, P. (2013). The idea of Family Relationship Centres in Australia. *Family Court Review*, 51(2), 195-213. <https://doi.org/10.1111/fcre.12020>
- Pedro-Carroll, J. L., & Alpert-Gillis, L. J. (1997). Preventive interventions for children of divorce: A developmental model for 5 and 6 year old children. *Journal of Primary Prevention*, 18(1), 5–23. <https://doi.org/10.1023/A:1024601421020>
- Pedro-Carroll, J. L., Alpert-Gillis, L. J., & Cowen, E. L. (1992). An evaluation of the efficacy of a preventive intervention for 4th–6th grade urban children of divorce. *Journal of Primary Prevention*, 13, 115-130. <https://doi.org/10.1007/BF01325070>
- Pedro-Carroll, J. L., & Cowen, E. L. (1985). The Children of Divorce Intervention program: An investigation of the efficacy of a school-based prevention program. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 53(5), 603. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.53.5.603>
- Pedro-Carroll, J. L., Cowen, E. L., Hightower, A. D., & Guare, J. C. (1986). Preventive intervention with latency-aged children of divorce: A replication study. *American Journal of Community Psychology*, 14(3), 277-290. <https://doi.org/10.1007/BF00911175>
- Pedro-Carroll, J. L., & Jones, S. H. (2005). A preventive play intervention to foster children's resilience in the aftermath of divorce. In L. A. Reddy, T. M. Files-Hall, & C. E. Schaefer (Eds.), *Empirically based play intervention for children* (pp. 51–75). American Psychological Association.

- Pedro-Carroll, J. L., Nakhnikian, E., & Montes, G. (2001). Assisting children through transition: Helping parents protect their children from the toxic effects of ongoing conflict in the aftermath of divorce. *Family Court Review*, 39(4), 377-392. <https://doi.org/10.1111/j.174-1617.2001.tb00620.x>
- Pedro-Carroll, J. L., Sutton, S. E., & Wyman, P. A. (1999). A two-year follow-up evaluation of a preventive intervention for young children of divorce. *School Psychology Review*, 28(3), 467-476. <https://doi.org/10.1080/02796015.1999.12085978>
- Pelleboer-Gunnink, H. A., Van der Valk, I. E., Branje, S. J., Van Doorn, M. D., & Deković, M. (2015). Effectiveness and moderators of the preventive intervention kids in divorce situations: A randomized controlled trial. *Journal of Family Psychology*, 29(5), 799. <https://doi.org/10.1037/fam0000107>
- Plante, L. N. (2014). *Ending in a way that allows for new beginnings: A divorce coaching curriculum*. Massachusetts School of Professional Psychology.
- Poitras, K., Birnbaum, R., Saini, M., Bala, N., & Cyr, F. (2021). Family dispute resolution: Characteristics of cases resolved by trial. *Children and Youth Services Review*, 123, 105832. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2020.105832>
- Pollet, S. L., & Lombreglia, M. (2008). A nationwide survey of programs for children of divorcing and separating parents. *Family Court Review*, 47, 523–543. doi:10.1111/j.1744-1617.2009.01271.x
- Poli, C. F., Molgora, S., Marzotto, C., Facchin, F., & Cyr, F. (2017). Group interventions for children having separated parents: A systematic narrative review. *Journal of Divorce & Remarriage*, 58(8), 559-583. <https://doi.org/10.1080/10502556.2017.1345243>
- Price-Robertson, R., & Paterson, N. (2021). *Parenting programs that support children's mental health through family separation*. Child Family Community Australia, Australian Institute of Family Studies.
- Pruett, M. K., Alschech, J., & Feldscher, T. (2021). The family resolutions specialty court (FRSC): An evidence-informed court-based innovation. *Family Court Review*, 59(4), 656-672. <https://doi.org/10.1111/fcre.12600>
- Pruett, M. K., & Cornett, L. (2017). Evaluation of the University of Denver's center for separating and divorcing families: The first out of court divorce option. *Family Court Review*, 55, 375-389. <https://doi.org/10.1111/fcre.12292>
- Pruett, M. K., Schepard, A., Cornett, L., Gerety, C., & Kourlis, R. L. (2018). Law students on interdisciplinary, problem-solving teams: An empirical evaluation of educational outcomes at the University of Denver's Resource Center for Separating and Divorcing Families. *Family Court Review*, 56(1), 100-118. <https://doi.org/10.1111/fcre.12325>
- Quek Anderson, D., Chua, E., & Ning, Y. (2022). To negotiate, mediate or litigate? Examining the durability of divorce outcomes in the Singapore family courts. *Family Court Review*, 60(3), 434-457. <https://doi.org/10.1111/fcre.12661>

- Rathus, Z. (2020). A history of the use of the concept of parental alienation in the Australian family law system: Contradictions, collisions and their consequences. *Journal of social welfare and family law*, 42(1), 5-17.
<https://doi.org/10.1080/09649069.2019.1701920>
- Ray, D., Bratton, S. C., & Brandt, M. A. (2000). Filial/family play therapy for single parents of young children attending community colleges. *Community College Journal of Research and Practice*, 24, 469-486. doi:10.1080/10668920050137246
- République Française. (2024). Qu'est-ce que la médiation familiale?
<https://www.service-public.fr/particuliers/vosdroits/F34355>
- Rhodes, A. C., O'Hara, K., Vélez, C. E., & Wolchik, S. A. (2021). Interventions to help parents and children through separation and divorce. *Encyclopedia on Early Childhood Development: Divorce and Separation*.
<https://www.child-encyclopedia.com/pdf/expert/divorce-and-separation/according-experts/interventions-help-parents-and-children-through-separation>
- Roherty, G. M. (2000). *Divorce adjustment in pre-adolescent children, and the rainbows support group intervention*. Doctoral dissertation. Marquette University
- Rose, S. (2009). A review of effectiveness of group work with children of divorce. *Social Work with Groups*, 32, 222-229. doi:10.1080/01609510902774315
- Roseby, V., & Deutsch, R. (1985). Children of separation and divorce: Effects of a social role-taking group intervention on fourth and fifth graders. *Journal of Clinical Child Psychology*, 14(1), 55-60.
https://doi.org/10.1207/s15374424jccp1401_9
- Saini, M. A., Pruett, M. K., & Alschech, J. (2022). The short-form of the coparenting across family structures scale (CoPAFS-27): A confirmatory factor analysis. *Journal of Child and Family Studies*, 31(10), 2785-2800.
<https://doi.org/10.1007/s10826-022-02359-1>
- Saini, M., Pruett, M. K., Alschech, J., & Sushchuk, A. R. (2019). A pilot study to assess coparenting across family structures (CoPAFS). *Journal of Child and Family Studies*, 28, 1392-1401. <https://doi.org/10.1007/s10826-019-01370-3>
- Sandler, I., Gunn, H., Mazza, G., Tein, J. Y., Wolchik, S., Berkel, C., & Porter, M. (2018). Effects of a program to promote high quality parenting by divorced and separated fathers. *Prevention Science*, 19, 538-548.
<https://doi.org/10.1007/s11121-017-0841-x>
- Sandler, I., Wolchik, S., Mazza, G., Gunn, H., Tein, J. Y., Berkel, C., & Porter, M. (2020). Randomized effectiveness trial of The New Beginnings program for divorced families with children and adolescents. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 49(1), 60-78. <https://doi.org/10.1080/15374416.2018.1540008>

- Sarrazin, J., & Cyr, F. (2007). Parental conflicts and their damaging effects on children. *Journal of Divorce & Remarriage*, 47(1-2), 77-93. https://doi.org/10.1300/J087v47n01_05
- Schepard, A., Kline Pruett, M., & Kourlis, R. L. (2017). The family law bar, the interdisciplinary resource center for separating and divorcing parents, and the “Spark to kindle the white flame of progress”; Interdisciplinary collaboration and the family law bar. *Family Court Review*, 55(1), 84-96. <https://doi.org/10.1111/fcre.12264>
- Schramm, D. G., & Becher, E. H. (2020). Common practices for divorce education. *Family Relations*, 69(3), 543-558. <https://doi.org/10.1111/fare.12444>
- Schramm, D. G., & Calix, S. (2011). Focus on kids: Evaluation of a research-based Divorce Education program. *Journal of Divorce & Remarriage*, 52(7), 529–549. <https://doi.org/10.1080/10502556.2011.615662>
- Schramm, D. G., Kanter, J. B., Brotherson, S. E., & Kranzler, B. (2018). An empirically based framework for content selection and management in divorce education programs. *Journal of Divorce & Remarriage*, 59(3), 195-221. <https://doi.org/10.1080/10502556.2017.1402656>
- Schramm, D. G., & McCaulley, G. (2012). Divorce education for parents: A comparison of online and in-person delivery methods. *Journal of Divorce & Remarriage*, 53(8), 602-617. <https://doi.org/10.1080/10502556.2012.721301>
- Scott, M., Ballard, F., Sawyer, C., Ross, T., Burkhauser, M., Ericson, S., & Lilja, M. (2010). *The parenting coordination (PC) project implementation and outcomes study report*. Child Trends, American Psychological Association.
- Sedletzki, V. (2020). *Justice system responses to child victims and witnesses in Europe and central Asia*. UNICEF. [file \(unicef.org\)](https://www.unicef.org/file)
- SGCourts. (n.d). *Family neutral evaluation (pilot)*. [https://www.judiciary.gov.sg/family/family-neutral-evaluation-\(pilot\)](https://www.judiciary.gov.sg/family/family-neutral-evaluation-(pilot))
- Shaw, L. A. (2010). Divorce mediation outcome research: A meta-analysis. *Conflict Resolution Quarterly*, 27(4), 447-467. <https://doi.org/10.1002/crq.20006>
- Short, J. L. (1998). Evaluation of a substance abuse prevention and mental health promotion program for children of divorce. *Journal of Divorce & Remarriage*, 28(3–4), 139–155. <https://doi.org/10.1300/J087v28n03>
- Sigal, A., Sandler, I., Wolchik, S., & Braver, S. (2011). Do parent education programs promote healthy postdivorce parenting? Critical distinctions and a review of the evidence. *Family Court Review*, 49(1), 120-139. <https://doi.org/10.1111/j.1744-1617.2010.01357.x>

- Sportel, I. (2021). Introduction. Minority families and the law. Interactions of ethnic, religious, and cultural minorities with law and state institutions. *Oñati Socio-Legal Series*, 11(4), 948-958.
<https://doi.org/10.35295/osls.iisl/0000-0000-0000-1210>
- Spousal Support. (2022, March 7). *Spousal support advisory guidelines*, Government of Canada.
<https://www.justice.gc.ca/eng/fl-df/spousal-epoux/ssag-ldfpae.html>
- Stallman, H. M., & Sanders, M. R. (2014). A randomized controlled trial of Family Transitions Triple P: A group-administered parenting program to minimize the adverse effects of parental divorce on children. *Journal of Divorce & Remarriage*, 55(1), 33-48. <https://doi.org/10.1080/10502556.2013.862091>
- Stathakos, P., & Roehrl, B. (2003). The effectiveness of intervention programmes for children of divorce – a meta-analysis. *International Journal of Mental Health Promotion*, 5(1), 31-37.
<https://doi.org/10.1080/14623730.2003.9721894>
- Steyn, Y. C. (2016). *The role of court-based mediation in the resolution of divorce disputes* [Doctoral dissertation, North-West University (South Africa), Potchefstroom Campus]. <http://hdl.handle.net/10394/21150>
- Stolberg, A. L., & Garrison, K. M. (1985). Evaluating a primary prevention program for children of divorce. *American Journal of Community Psychology*, 13(2), 111-124. <https://doi.org/10.1007/BF00905724>
- Stražisar, B. (2018). Alternative dispute resolution. *Pravo. Zhurnal Vysshey shkoly ekonomiki*, 3, 214-233. (in English)
 DOI: 10.17323/2072-8166.2018.3.214.233
- Sutherland, E. (2014). Listening to the child's voice in the family setting: From aspiration to reality. *Child and Family Law Quarterly*, 26, 152-172.
- Tempesta, C. (2019). *Legal representation as a critical aspect of the realization of the child's right to be heard* [LLM thesis, Advanced International Child Rights Studies, Leiden University].
- Van der Wal, R. C., Finkenauer, C., & Visser, M. M. (2019). Reconciling mixed findings on children's adjustment following high-conflict divorce. *Journal of Child and Family Studies*, 28(2), 468-478.
<https://doi.org/10.1007/s10826-018-1277-z>
- Van Dijk, R., Van Der Valk, I. E., Deković, M., & Branje, S. (2020). A meta-analysis on interparental conflict, parenting, and child adjustment in divorced families: Examining mediation using meta-analytic structural equation models. *Clinical Psychology Review*, 79, 101861. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2020.101861>

- Van Lawick, J., & Visser, M. (2015). No kids in the middle: Dialogical and creative work with parents and children in the context of high conflict divorces. *Australian and New Zealand Journal of Family Therapy*, 36(1), 33-50. <https://doi.org/10.1002/anzf.1091>
- Walker, J., & Lake-Carroll, A. (2014). *Hearing the voices of children and young people in dispute resolution processes: A child-centred approach: Report for the Mediation Task Force*. Ministry of Justice.
- Walker, J., & Lake-Carroll, A. (2015). *Co-chairs' report of the voice of the child dispute resolution advisory group*. Ministry of Justice.
- Walker, J., & Misca, G. (2019). Why listening to children and young people is important in family justice. *Family Court Review*, 57(3), 375-386. <https://doi.org/10.1111/fcre.12417>
- Wolchik, S., Sandler, I., Weiss, L., & Winslow, E. (2007). New Beginnings: An empirically-based program to help divorced mothers promote resilience in their children. In J. M. Briesmeister & C. E. Schaefer (Eds.), *Handbook of parent training: Helping parents prevent and solve problem behaviors* (p. 25–62). John Wiley & Sons Inc.
- Wolchik, S. A., West, S. G., Sandler, I. N., Tein, J. Y., Coatsworth, D., Lengua, L., Weiss, L., Anderson, E.D., Greene, S.M., & Griffin, W. A. (2000). An experimental evaluation of theory-based mother and mother–child programs for children of divorce. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 68(5), 843. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.68.5.843>
- Zhu, T., Alschech, J., & Pruett, M. K. (2022). Are separated/divorced same sex families more likely to establish equal coparenting? A preliminary outcome from a court-based program. *Family Court Review*, 60(4), 855-869. <https://doi.org/10.1111/fcre.12679>

נספח א: תיאור המרואיינים

לוח 1.א תיאור המרואיינים

מדינה	שם המרואיין	תפקיד ומומחיות
ארצות הברית	Peter Salem	Executive Director, Association of Family and Conciliation Courts (Afcc)
	Professor Marsha Kline Pruett	פסיכולוגית, מרצה וחוקרת יישומית בתחום פעולות התערבות למשפחות בתהליכי פרידה וגירושין, אוניברסיטת מסצ'וסטס
	Anthony Ferraro	Associate Professor at Kansas State University, מומחה בהערכת תוכניות הדרכה להורים בתהליכי פרידה וגירושין מטעם בית המשפט
אוסטרליה	Ann Marie Cade	עורכת דין, מגשרת, מתאמת הורית, מאמנת גירושין ועוסקת במחקר והכשרה לאנשי מקצוע במתן פעולות התערבות מסוגים שונים למשפחות בגירושין
	Andrew Bickerdike	מנהל ארגון ללא כוונת רווח Relationships Australia Victoria שמפעיל מרכזים ליחסים במשפחה ושירותים משלימים למרכזים
	Professor Bruce M. Smyth	Professor of Family Studies, Australian National University, Canberra עוסק שנים רבות במחקר על שירותים למשפחות בגירושין
	Lawrence Moloney	Adjunct Professor, School of Psychology and Public Health, La Trobe University, פסיכולוג, לשעבר מנהל בתי המשפט למשפחה וחוקר פעולות התערבות בגירושין
קנדה	Professor Michael Saini	ראש התוכנית המשולבת לעבודה סוציאלית ומשפטים באוניברסיטה של טורונטו, קנדה. מומחה במחקר על תוכניות ופעולות התערבות למשפחות בגירושין ברמות קונפליקט שונות
אנגליה	Lorna Adams	חוקרת במכון למחקר יישומי IFF Research , שהייתה אחראית לסדרת מחקרי הערכה של התוכנית Reducing Parental Conflict programme (RPC)
הולנד	Flora van Grinsven	פסיכולוגית שמפעילה את התוכנית No Kids in the Middle
	Elisabeth van Derheide	פסיכולוגית שמפעילה את התוכנית No Kids in the Middle
נורווגיה	Jan Stokkebakk	מטפל משפחתי וחוקר בתחום של קונפליקט בגירושין
	Trine Charlotte Eikrem	מנהלת צוות, פסיכולוגית קלינית

נספח ב: מיפוי תוכניות וממצאי הערכה עיקריים שלהן

לוח 1.1 תוכניות חינוכיות מבוססות-מחקר להורים שנמצאים בתהליך פרידה וגירושין בהפניית בית משפט

שם התוכנית	מדינה	משך ותדירות	מטרת התוכנית ותיאור התוכנית	ממצאים עיקריים ממחקר הערכה
Focus on Kids (FOK) Schramm & Calix, 2011	ארצות הברית	מפגש אחד של שעתיים וחצי	מטרת-העל של התוכנית היא לשפר את ההסתגלות של הילדים לגירושין על ידי הפחתה של עצימות העימות ההורי והפחתת החשיפה של הילדים אליו. במסגרת התוכנית ההורים לומדים מהי ההשפעה של הגירושין על המשפחה והילדים; לגבש תוכנית הורית משותפת; כיצד לנהל את העימות ההורי באופן בונה; איך לחזק את הקשר עם הילדים	מערך המחקר: pretest–posttest בסיום התוכנית ההורים דיווחו בתדירות גבוהה יותר שהם נמנעים ממריבות בנוכחות הילדים ומאמירת דברים שליליים על ההורה האחר בנוכחות הילדים
Assisting Children through Transition (ACT) Pedro-Carroll et al., 2001.	ארצות הברית	שני מפגשים של שלוש וחצי שעות	מטרות התוכנית: לצמצם את הקונפליקט בין ההורים ולבסס ביניהם יחסים חדשים ותקינים תוך ניסיון למנוע מאבקים משפטיים חריפים וארוכים. במסגרת התוכנית ההורים לומדים מהי ההשפעה של הגירושין על המשפחה ועל הילדים; להכיר את התהליך המשפטי של הגירושין; לנהל את הקונפליקט באופן בונה; לנהל את הכעס באופן אפקטיבי	מערך המחקר: pretest–posttest בסיום התוכנית דיווחו הרוב המוחלט של ההורים שחל שיפור בהבנתם את השפעת הגירושין על הילדים, שהם למדו כיצד להשאיר את הילד מחוץ לעימות ההורי, שהם יתאמצו יותר לשתף פעולה עם בן הזוג לשעבר לטובת הילדים ושסביר שימצאו פתרון למחלוקות עם בן הזוג לשעבר מחוץ לכותלי בית המשפט

לוח ב.2 דוגמאות לתוכניות קבוצתיות להורים בתהליכי פרידה וגירושין שהוכחו במחקר כיעילות

שם התוכנית	מדינה	משך ותדירות	תיאור התוכנית בקצרה	ממצאים עיקריים ממחקר הערכה
Fathering through Change (FTC) DeGarmo & Jones, 2019	ארצות הברית	עשרה מפגשים שבועיים בני שעה וחצי כל אחד	התערבות מקוונת לאבות שנתונים בתהליכי פרידה וגירושין במשך כשנתיים או פחות והורים לילדים בגיל 4–12. מטרת-העל של התוכנית היא לסייע לאבות גרושים שאינם משמורנים להסתגל לתפקיד ההורי וליחסים עם ילדיהם לאחר הגירושין. מטרות נוספות הן: לשפר את התפקוד ההורי; להגן על הילדים מפני העימות ההורי; לחזק את הקשר אב-ילד; לשפר מיומנויות לניהול הרגשות; ולהפחית את המתח בחיי האבות. במסגרת התוכנית האבות לומדים מהי ההשפעה של הגירושין על המשפחה ועל הילדים; לחזק את המחויבות של האב לתפקיד ההורי; לנהל את הקונפליקט באופן בונה	מערך המחקר: RCT ממצאי המחקר עולה שהתוכנית תרמה לשיפור בתפקוד ההורי ולהפחתה בקשיי הסתגלות של הילדים
Dads for Life (DFL) Cookston et al., 2007	ארצות הברית	עשרה שבועות ובהם שמונה מפגשים קבוצתיים ושני מפגשים אישיים	מטרת-העל של התוכנית היא לסייע לאבות גרושים שאינם משמורנים להסתגל לתפקיד ההורי וליחסיהם עם ילדיהם לאחר הגירושין. במסגרת התוכנית האבות לומדים מהי ההשפעה של הגירושין על המשפחה והילדים; לחזק את המחויבות של האב לתפקיד ההורי; לנהל את הקונפליקט באופן בונה	מערך המחקר: RCT בנות הזוג לשעבר של אבות מקבוצת הביקורת דיווחו על ירידה בשותפות ההורית (לדוגמה, ממעטים לדבר עימן על צורכי הילד), ואילו בנות הזוג לשעבר של האבות מקבוצת הניסוי דיווחו על עלייה בשותפות ההורית עם האב. הן האם הן האב דיווחו על ירידה בעימות הורי בקבוצת המחקר לעומת אבות ואימהות בקבוצת הביקורת

שם התוכנית	מדינה	משך ותדירות	תיאור התוכנית בקצרה	ממצאים עיקריים ממחקר הערכה
Egokitzen – EK Martínez-Pampliega et al., 2015	ספרד	11 מפגשים קבוצתיים שבועיים	מטרת-העל של התוכנית היא לסייע להורים להסתגל לגירושין ולצמצם את ההשפעות השליליות של הגירושין והעימות ההורי על הילדים. במסגרת התוכנית ההורים לומדים מיומנויות של ויסות רגשי בתהליך הפרידה והגירושין; תפקוד הורי מיטבי בתהליך הפרידה, כולל ניהול שיחות פתוחות עם הילדים על הפרידה, מתן תגובות מותאמות לחששות של הילדים ולקשיי ההסתגלות שלהם והתנהגות מתאימה בעת השהות של הילדים בביתם; מיומנויות לניהול שיתוף הפעולה בין ההורים, לרבות מיומנויות תקשורת בין ההורים, צמצום העימות ההורי ופיתוח תוכנית הורית משותפת; כמו כן הם מקבלים מידע על השפעת הפרידה על רווחתם של הילדים, לרבות ההשפעות השליליות של העימות ההורי, סימנים לזיהוי קשיי הסתגלות של ילדים ואסטרטגיות לעידוד הסתגלות חיובית של הילדים	מערך המחקר: quasi-experimental המשתתפים מילאו שאלונים שבחנו את העימות ההורי, איכות התקשורת המשפחתית, תפיסת היחסים המשפחתיים, תסמיני בריאות הנפש של ההורים ותסמיני אגרסיביות וחרדה או דיכאון של ילדים לפני התוכנית, לאחר התוכנית ושישה חודשים לאחר סיום התוכנית. בהשוואה בין משתתפי התוכנית ובין פרטים ברשימת ההמתנה לתוכנית נמצאו הבדלים מובהקים רק בתפיסה של עצימות העימות ההורי ותסמיני בריאות הנפש של ילדים, ובפרט שישה חודשים לאחר סיום התוכנית. נמצא גם שלתוכנית ההתערבות הייתה והשפעה ישירה על תסמיני בריאות הנפש ועל התפקוד ההורי והשפעה עקיפה על תסמיני בריאות הנפש של הילדים באמצעות הגורם המתווך של השפעת התוכנית על בריאות הנפש של ההורים

שם התוכנית	מדינה	משך ותדירות	תיאור התוכנית בקצרה	ממצאים עיקריים ממחקר הערכה
New Beginnings Programme (NBP) Wolchik et al., 2007	ארצות הברית	עשרה מפגשים קבוצתיים, שבועיים, בסך הכול 17.5 שעות	מטרת-העל של התוכנית היא לעזור לאימהות ואבות לילדים בגיל 3–18 לנהל את תהליך הפרידה והגירושין באופן שימזער את הנזקים לילדים ויקדם את הסתגלותם לגירושין, תוך צמצום הקונפליקט בין ההורים, הרחקתו מהילדים והפניית קשב ותשומת לב לצורכיהם. השאיפה היא לצמצם בדרך זו את הקשיים הרגשיים של הילדים, את בעיות ההתנהגות המוחצנות שלהם ואת הפגיעה שלהם בעצמם. במסגרת התוכנית האימהות לומדות להימנע מניכור של הילד מההורה האחר; להבין את ההשפעה של גירושין על המשפחה והילדים; לגבש ציפיות מציאותיות מהילדים; לגבש כללים ולאכוף אותם באופן עקבי; ליצור זמן איכות משפחתי וזמן פרטי עם כל ילד; לנהל כעס באופן אפקטיבי; לעודד את הילדים לשתף ברגשותיהם ובמחשבותיהם	מערך המחקר: RCT אימפקט 12 שבועות לאחר התוכנית: בקרב הילדים שסבלו מרמה גבוהה של בעיות התנהגות לפני התוכנית נמצא שיפור מובהק בהתנהגותם של ילדים לאימהות בקבוצת הניסוי לעומת ילדים לאימהות בקבוצת הביקורת. אימפקט שש שנים לאחר התוכנית: נמצא שלילדים בקבוצת הניסוי רמת בעיות ההתנהגות נמוכה יותר לעומת ילדים מקבוצת הביקורת. עוד נמצא שפחות ילדים מקבוצת הניסוי סובלים מבעיות נפשיות לעומת ילדים מקבוצת הביקורת
Parents Plus Parenting when Separated Keating et al., 2016	אירלנד ובריטניה	שישה מפגשים, בסך הכול 15 שעות	התוכנית מיועדת להורים לילדים מגיל לידה עד 18 המצויים בתהליכי פרידה או גירושין. מטרת-העל של התוכנית היא לשפר את הבריאות הנפשית של הילדים ואת רווחתם. במסגרת התוכנית ההורים לומדים לפתור בעיות בהורות משותפת בצורה חיובית המתמקדת בצורכי הילדים; לסייע לילדיהם להתמודד עם השפעת הפרידה הן מבחינה רגשית הן מבחינה מעשית; לשפר את התקשורת בין ההורים לילדים; אסטרטגיות התמודדות עם ההשפעה הרגשית של הפרידה על ההורים; וטכניקות ניהול מתחים	מערך המחקר: pretest–posttest ממצאי המחקרים מראים שיפור בהסתגלות ההורים להורות ולחיים אחרי פרידה; הפחתה בעצמות העימות ההורי; שיפור בשביעות הרצון מההורות; שיפור בהתנהגות הילדים

שם התוכנית	מדינה	משך ותדירות	תיאור התוכנית בקצרה	ממצאים עיקריים ממחקר הערכה
Family Transitions Triple P Stallman & Sanders (2014)	אוסטרליה, קנדה וארצות הברית	חמישה מפגשים שבועיים בני שעתיים כל אחד	התוכנית מיועדת להורים המתמודדים עם קשיים כתוצאה מפרידה או גירושין. מטרת-העל של התוכנית היא לפעול לצמצום ההשפעות השליליות של הגירושין על הילדים. במסגרת התוכנית ההורים לומדים לשפר את כישורי ההתמודדות האישיים שלהם עם הפרידה או הגירושין; לשפר את התפקוד ההורי; להפחית את רמת המצוקה הרגשית שלהם, כולל דיכאון, מתח, חרדה, כעס; לשפר את התקשורת שלהם באשר לסוגיות הקשורות להורות משותפת; להפחית את השימוש בשיטות כפייה וענישה בהטלת משמעת על הילדים; לשפר את יחסיהם עם ילדיהם. התוכנית שואפת גם להפחית בעיות התנהגותיות ורגשיות של הילדים; למנוע התפתחות של בעיות התנהגותיות ורגשיות חמורות אצל ילדים; להפחית את גורמי הסיכון ולהעצים את הגורמים המגינים המרכזיים שזוהו כמשפיעים לטובה על הסתגלותם ורווחתם של ילדים לאחר הגירושין	מערך המחקר: Baseline (T1) and post-test (T2) ממצאי המחקר מראים שחלה ירידה בבעיות התנהגות של הילדים וחל שיפור בתפקוד ההורי. ההורים דיווחו על פחות מתח ועל פחות כעס זה כלפי זה

לוח 3.ב. דוגמאות לתוכניות קבוצתיות לילדים

שם התוכנית	מדינה	משך ותדירות	תיאור התוכנית בקצרה	ממצאים עיקריים ממחקר הערכה
The Children of Divorce Intervention Program (CODIP) Pedro-Carroll et al., 1992; Pedro-Carroll & Alpert-Gillis, 1997; Pedro-Carroll & Cowen, 1985; Pedro-Carroll et al., 1986; Pedro-Carroll et al., 1999	ארצות הברית	12 מפגשים שבועיים	מטרת התוכנית היא לחזק את יכולות התמודדות של ילדים להורים גרושים על ידי עיבוד הסיטואציה, קבלה של הרגשות העולים ויצירה של מרחב קבוצתי מכיל ותומך. במסגרת התוכנית הילדים לומדים לבקש עזרה מההורים ומאחרים משמעותיים; למצוא מרחב חברתי שבו אפשר לשתף ברגשות; לשיים, לזהות ולקבל רגשות שליליים; להבין שהפרידה אינה באשמתם; לחזק את הערך העצמי ואת תחושת המסוגלות	מערך המחקר: RCT נמצא שהתוכנית הפחיתה מגוון בעיות הסתגלות, למשל חרדה וקשיי תפקוד בכיתה; סייעה לשיפור התפיסות של הילדים בנוגע לגירושין של הוריהם; כמו כן נמצאו השפעות חיוביות על הסתגלות לגירושין בקרב ילדים מגיל 9 ועד כיתה ו' הן בקרב ילדים בערים הן בקרב ילדים בפריפריה. תוצאות התוכנית נשמרו גם שנתיים אחרי ההשתתפות בתוכנית
Kids' Turn Cookston & Fung, 2011	ארצות הברית	שישה מפגשים שבועיים בני שעתיים כל אחד	מטרת-העל של התוכנית היא לעזור לילדים להתמודד עם הגירושין של הוריהם, לעבד את הרגשות שמתעוררים בהם ולאמץ פרשנות שמעודדת הסתגלות	מערך המחקר: pretest–posttest לילדים הוצגו סרטונים שבהם נראו סיטואציות נפוצות לילדים במשפחות של הורים גרושים. בתשובות לשאלות שניתנו לאחר ההקרנה נמצא שהתוכנית הפחיתה רגשות אשמה הקשורים לגירושין; שיפרה את ההבנה שהילדים אינם צריכים להתערב בקונפליקט בין ההורים או להעביר הודעות ביניהם; שיפרה את ההבנה שכדאי לשתף מבוגרים משמעותיים וחברים במחשבותיהם וברגשותיהם

שם התוכנית	מדינה	משך ותדירות	תיאור התוכנית בקצרה	ממצאים עיקריים ממחקר הערכה
Kids in Divorce Situations (KIDS) Pelleboer-Gunnink et al., 2015	ארצות הברית	שמונה מפגשים שבועיים	מטרת-העל של התוכנית היא לשפר את יכולתם של ילדים להורים גרושים להתמודד עם הגירושין באמצעות השתתפות בקבוצה שמעניקה תמיכה חברתית, מאפשרת עיבוד של רגשות שמתעוררים ומספקת דרכים להקל על המצוקות שנובעות מהמצב. במסגרת התוכנית הילדים לומדים לחזק את הערך העצמי ואת תחושת המסוגלות שלהם; לבקש עזרה מההורים ומאחרים משמעותיים; למצוא מרחב חברתי שאפשר לשתף בו ברגשות; לשיים, לזהות ולקבל רגשות שליליים	מערך המחקר: RCT אימפקט שנה לאחר התוכנית: התוכנית הקטינה את העוצמה הרגשית של הבעיות הרגשיות של הילדים לעומת קבוצת הביקורת; לפי דיווח האם, התוכנית שיפרה את התקשורת בין האם לילד לעומת קבוצת הביקורת; לפי דיווח האם, התוכנית שיפרה את התקשורת בין האב לילד לעומת קבוצת הביקורת
Children of Divorce Coping with Divorce (Cod-Cod) Boring et al., 2015	ארצות הברית	חמש מודולות	מטרת-העל של התוכנית היא לחזק את יכולת ההתמודדות של ילדים ומתבגרים עם הפרידה או הגירושין של הוריהם ולהפחית בעיות בתחום בריאות הנפש. היא מכוונת להגביר התמודדות פעילה ואת תחושת המסוגלות, וכן להגדיל ייחוסים חיוביים בנוגע לגירושין	מערך מחקר: RCT התוכנית שיפרה את מיומנויות הילדים בהתמודדות עם משבר הפרידה והגירושין והפחיתה את בעיות בריאות הנפש, במיוחד בקרב הילדים שהיו ברמת סיכון גבוהה יותר בעת כניסתם לתוכנית